184/II.

2 К. бр. 206 п.

ЉУБОМИР БОШКОВ
БАВАНИШТЕ
ИЗ ЗБИРКЕ Бр.



Иван С. Тургењев.

ОЦЕВИ И ДЕЦА.

РОМАН

ИВАНА С. ТУРГЕЊЕВА.

С рускога превео

ВЛАДАН АРСЕНИЈЕВИЋ.

Дружина ђака српске „КАРАЏИЋ“ у Пакрацу учитељске школе

ЉУБОМИР БОШКОВ
БАВАНИШТЕ
ИЗ ЗБИРКЕ Бр.

ДРУГО ИЗДАЊЕ.

У НОВОМЕ САДУ.
ИЗДАЊЕ ШТАМПАРИЈЕ А. ПАЈЕВИЋА.
1882.

ШТАМПАРИЈА А. ПАЛЕВИЋА У Н. САДУ.

I.

Шта, Петре, не видиш још ништа? запита 20-га маја 1859. године гологлави племић од својих четрдесет година, у прашњавоме „паљту“ и панталонама, свога слугу, стојећи на стубама пред гостионицом на друму ***. Слуга бејаше млад човек с пуним лицем, с малим, замућеним очима и с округлим подбратком, на ком се вијаху неколико беличастих маља.

Слуга, у кога беше све: и обоци са модрељицама у ушима, и напомађена коса, и гипки покрети тела, речју, све тако ба своме месту, да си могао одмах видети, е је то човек од новог, просвећеног нараштаја, баци уљудно поглед на друм и одговори:

— Ништа се на свету не види!

— Не види се? запита господар.

— Ништа на свету! понови слуга.

Господар уздахну и седе на клупу.

Док он ту седи, подвивши пода се ноге и дубоко се замисливши, дај да упознамо мало своје читаоце с њиме.

Зову га Николом Петровићем Кирсановим. На петнаест врста од крчме има полепо добро

од двеста душа. или, како он вели, од то доба од како је одмерио земљу са сељацима и за вео „ферму“ (мајур), — од две хиљаде десетина*) земље. Отац његов, ђенерао од године 1812-те, полуписмени, груби, ну не рђави, „руски човек“, цели свој век провео је у шкрипу, заповедао је с почетка над бригадом, по том над дивизијом, и непрестано је живео у провинцији, где је услед свога чина играо доста знатну улогу. Никола је Петровић рођен у јужној Русији, као и старији му брат Павао, о коме ћемо касније имати речи, и васпитавао се до четрнаесте своје године код куће, окружен јевтиним учитељима, лагодним, услужним „ађутантима“ и другима пуковнијским штапским личностима Мати његова, из породице Кољазинових, девојком звана Агата, а по том Агатокleја Кузмињишна Кирсанова, спадаше у број „мамица командерица“, ношаше лепе капе и шумне свилене хаљине, у цркви прва целиваше крст, говораше громко и много, допушташе деци свако јутро да је љубе у руку, свако их пак вече благосиљаше, — речју, бејаше задовољна са својим животом. Као ђенералски син, Никола Петровић — ма да се не одликоваше храброшћу, него га шта више прозваше и „кукавицом“ — имађаше, као и брат му Павао, ступити у војничку службу; али баш онај дан, када се спремаше да пође у

*) Десетина је руска мера за земљу, и износи 3—4 јутра.

пуковнију, сломи ногу и пролежавши два месеца дана у постељи, остаде за читав свој век „хромим“. Отац му се мораде сада оканити своје пређашње намере, и намисли, да га да у цивилну службу. Поведе га у Петроград, кад му беше прошло осамнаест година, и намести га у универзитету. У исто доба поста му старији брат часником у гардијској пуковнији. Два млада брата живљаху у једном стану, под назором свога ујака Илије Кољазина, важног чиновника. Отац им се поврати у своју дивизију и к својој жени. Кад и кад шиљаше синовима својим сиве хартије, наравски исписане, само што си могао одмах видети, да ју је тек вешта писарка рука могла тако исписати. На крају тих посланица стајаху, силним шарама исцифране речи: „Піотръ Кирсанофъ генералъ-маіоръ.“ У години 1835-тој напусти Никола Петровић универзитет као кандидат, а те се године ђенерао Кирсанов, добивши отпуст после неке изненадне смотре, настани са женом својом у Петрограду. Узео је кућу у Тавријскоме врту, записао се за члана у инглески клуб, али из ненада га удари капља и он умре. И Агатокleја Кузмињишња премину на скоро за њим. Не могаше се привикнути на глухи престонички живот; туга је на брзо свали у гроб. Међу тим се Никола Петровић, још за живота својих родитеља и на не мало њихово огорчење, заљуби у кћер чиновника

Преполовенскога, негдашњег свог газде. Бејаше то лепушкасто, и како веле, одрешено девојче, које је читало по новинама све чланке под одељком „наука.“ Он се ожени њоме, чим истече време кроти, иступи из службе у министарству, камо га беше сместио отац по протекцији, и трајаше за тим веселе дане са својом Машом, с почетка у летњиковцу близу „шумарскога завода,“ за тим у вароши, у маленом и лепом стану с чистим степеницама и са хладовитим салоном, а на покон — на своме селу, где се беше сместио са свим и где му се на скоро роди син, Аркадије. Он живљаше са женом својом ту весело и мирно: ретко се кад растајаху, читаху заједно, свираху у четири руке на гласовиру и певаху дујете. Она сађаше цвеће и надгледаше кокоши и другу ситну живину, он иђаше по који пут у лов и бављаше се о икономији. Аркадије расташе из дана у дан — опет весело и мирно. Десет година прохујаше као у сну. 1847-ме године умре Кирсанову жена. Он једва издржа тешки тај удар; за неколико недеља оседе као овца; спреми се, да пође за границу, да би се мало расејао . . . али ту га затече 1848. година. Он се по невољи поврати на своје добро и ту неко време остаде ништа не радећи, док му најзад и тај нерад не дотужи, па се поче бавити о поправци свога добра. 1855. године одведе сина на свеучилиште; проживе с њиме

три зиме у Петрограду, скоро никуд не излазећи из куће и стараше се да се ту упозна с младим друговима Аркадијевим. Последње зиме не могаше доћи, — и ми га сад видимо у мају месецу 1859. године, где је са свим сед, да не видиш на њему ниједне црне длаке, где се угојио и мало погурио: он чека сина, који је, као негда и он сам, постао сада кандидатом.

Слуга, с којим се оно отоич разговараше, повуче се из учтивости, а може бити и с тога, што не хтеде и на даље остати пред господаревим очима, натраг под капију и запали лулу. Никола Петровић пониче главом и обори очи на црвоточне степенице: крупна, пикмаста кокош корачаше ногу пред ногу по њима, јако лупајући својим жутим, дугачким ногама; прљава мачетина опет немило погледаше на њега с дрвљаника, на коме се шћућурила била. Сунце је пекло; из полу-тамна дворишта од гостионице допираше до њега мирис од вруће ражовнице. Никола Петровић се задуби у дубоке мисли. „Син . . . кандидат . . . Аркадије . . .“ непрестано му се врћаше по глави; поче мислити о чему другом, али се опет поврати на те мисли. Паде му на ум покојна жена . . . „Не дочека!“ шапну сетно, невесело . . . Дебео, плавичаст голуб слете на друм, оде до локве крај студенца и поче пити. Никола Петровић гледаше у њега, а у ушима му

се разлегаше зврка кола, што се приближаваху . . .

— Чини ми се, да ће ово бити, рече слуга, изишавши испод капије.

Никола Петровић поскочи на ноге и гледаше дуж друма. Показа се тарантас, у који бејаху упрегнута три поштарска коња; у тарантасу појави се перваз ђачке фурашке и познати обрис драгог лица . . .

— Аркаша! Аркаша! завика Кирсанов и потрча и замахиваше рукама . . . Неколико тренутака мину, а усне његове беху се већ причпиле уз голобрадо, прашњаво и од сунца поцрнело лице младога кандидата.

II.

— Пусти ме, тато, да се очистим мало, рече нешто од пута промуклим, али ипак звонким младачким гласом Аркадије, весело одговарајући на очева миловања: — свега ћу те упрљати.

— Ништа, ништа, одговори, мило се смешећи Никола Петровић, и двапут удари руком по огрлици синовљег јапунџета и по својој хаљини. — Дед' да те видим, да те видим, рече повукавши се за неколико корачаја назад, а одмах за тим пође хитним корацима ка гостионици и повиче: „На ноге се, на ноге се! Брже коње, жур'те се!“

Никола Петровић бејаше узбуђенији од сина свога. Изгледаше као да је збуњен и да се боји нечега. Аркадије га заустави.

— Допусти ми, бабо, да те упознам с мојим добрим пријатељем, Базаровим, о коме ти често пута писах. Он је тако добар, да ће за који дан остати код нас у гостима.

Никола се Петровић брзо окрете, приступи к човеку високог узраста у дугачкој горњој хаљини са ројтама, који је истом сад изашао из тарантаса, и крепко му стиште обнажену, црвену руку, коју му овај одмах не пружи.

— Веома се радујем, започе он: — и захваљујем вам се на доброј намери, да нас посетите; надам се... могу л' молити за име ваше и вашег оца?

— Јевђеније Васиљић одговори Базаров тромим, али мушким гласом, и спустивши јаку од хаљине, показа Николи Петровићу цело своје лице. Бејаше дугуљасто и сухоњаво, са широким челом, на врху пљосним, а доле зашиљастим носом, с крупним, зеленкастим очима и с дугачким жућкастим орцима; на уснама му лебђаше тих осмејак и цело му лице изражаваше самопоуздање и умље.

— Надам се, мили мој Јевђеније Васиљићу, да вам код нас не ће бити досадно настави Никола Петровић.

Танке усне Базаровљеве се отвориште, али он ништа не одговори, само скиде „фурашку“.

Дуга и густа смеђа коса његова не прикриваше нимало јаких узвишења велике му лубање.

— Шта велиш, Аркадије, рече опет Никола Петровић, обративши се к своме сину, — да ли да се одмах прежу коњи? Или би сте ви хтели да се мало одморите?

— Код куће ћемо се одморити; кажи само, нека се прежу.

— Одмах, одмах, прихвати отац. — Хеј, Петре, чујеш ли? Пожур' се, брајко, пожур' се.

Петар, који као усавршени слуга не приђе к руци младом господину, него му се поклони само из далека, на ново ишчезну под капију.

— Ја сам дошао с колима, али и за твој тарантас има коња, рече ужурбано Никола Петровић, а Аркадије међутим пијаше воде из гвоздене кутлаче, што му је донесе крчмарица. Базаров опет запали смотку и приђе к постиљону, који испрезаше коње: — у мојим колима има само за двојицу места, па не знам, како ће твој пријатељ...

— Он ће на тарантасу ићи, рече полугласно Аркадије. — Немој, молим те, код њега пазити ни на какве церемоније. Он је чудан човек, а и прост је, ти ћеш већ сам видети.

Кочијаш Николе Петровића изведе коње.

— Пожур' се мало дебелобради! рече Базаров постиљону.

— Чујеш ли, Мићуха, прихвати на то други постиљон, који ту стајаше, туривши руке у

стражње шпагове свога „тулупа“: — како ти то рече господин. Дебелобрад и јеси.

Мићуха само климну капом и скиде хамове са знојавних својих коња поводника.

— Живо само, живо, дерани прискоч'те, викаше Никола Петровић: — биће што и на вотку.

За неколико тренутака беху коњи већ упрегнути; отац се са сином намести у кочијама; Петар се попе на козлић; Базаров скочи у тарантас и угну главу у кожна узглавља — и обадвоја се кола пустише у кас.

III.

— Еле једва једном постаде и ти кандидатом и дође кући својој, говораше Никола Петровић, тапшући Аркадија то по раменима, то по колену. — Једва једном!

— А како чика? је ли здрав? запита Аркадије, који покрај све искрене, скоро детињске радости, што је осећаше, хоћаше дати разговору мирнији правац.

— Здрав је. Хтео је да пођс са мном теби на сусрет, али се нешто после предомислио.

— А јеси л' дуго на мене чекао? запита Аркадије.

— Око својих пет сахата.

— Добри оче!

Аркадије се живо окрете к оцу и притиште му на образе звонак пољубац. Никола се Петровић само насмеши.

— Каква сам ти красна коња приправио! започе он: — видећеш већ. И соба ти је обложена саговима.

— А хоће л' бити собе и за Базарова?

— Наћи ће се и за њега.

— Молим те, бабо, поступај усрдно с њиме. Не могу ти рећи, колико ми је драго његово пријатељство.

— Ти си се од скора упознао с њиме?

— Од скора.

— За то га прошле зиме нисам виђао. О чему се он бави?

— По највише — о природним наукама. Он вам све на свету зна. На годину ће полагати испит за доктора.

А! дакле је медицинар, рече Никола Петровић и уђута. — Петре, запита најзад и показа руком: — нису ли оно наши мужици?

Петар погледа на страну, куда му показиваше господар. Неколико кола са разузданим коњима брзо се кретаху по пољској цести. У сваким колима сеђаше по један, или и по двојица мужика са распућаним кожусима („тулупима"). — Јест, они су, рече Петар.

— Куда то они иду? У варош, камо ли?

— По свој прилици у варош. У крчму, придода презорљиво и лако се наже према кочијашу, као да ће да се позове на њега. Али кочијашу не бејаше ни мукајет: бејаше то човек старога кова и не обраћаше ништа за нове назоре.

— Ове године имам доста муке с мужицима, настави Никола Петровић, обративши се к сину. — Не плаћају ми порезе. Шта знаш ту радити?

— А са својим си најемницима задовољан?

— Јесам, рече кроз зубе Никола Петровић. — Најгоре је, што их драже; онда не раде с правом вољом и кваре орне справе. Међу тим је пољски посао већ свршен, а временом ће се све боље довести у ред. Занима л' и тебе сада господарство?

— Штета што нема овде хладовине, рече Аркадије не одговоривши на последње питање.

— Са северне стране над балконом наместио сам велику маркизу, рече Никола Петровић: — можемо сада на пољу ручати.

— То ми сувише изгледа налик на вйлу.. а у осталом, то је све једно, јер какав је овде леп ваздух, како ли мирише! Мени се чини, да нигде на свету тако не мирише као у овим крајевима! Па и небо је овде...

На један пут застаде Аркадије, баци поглед назад и умуче.

— Наравски, рећи ће на то Никола Петровић: — ти си се овде родио, теби мора овде бити све нешто особито...

— Не, бабо, то је све једно, ма се где родио човек...

— Истина...

— Не, то је са свим све једно.

Никола Петровић погледа крадомице на

Аркадија, и кочије прећоше по врсте, док се опет разговор не заподену међу њима.

— Не знам, јесам ли ти писао, започе најзад Никола Петровић: — да је умрла твоја некадашња дадиља Јегоровна.

— Заиста? Бедна старица! А је л' жив још Прокофић?

— Жив је и није се ни у длаку изменио. Он је још онај стари гунђало. У опште већих промена не ћеш наћи у Марину.

— Управитељ ти је још онај стари?

— Не, управитеља сам променио. Нисам рад више држати „вољноотпуштених", што пређе беху међу домаћом слушчади, или им бар не уручивати никаквих дужности, које су скопчане ма с каквом одговорношћу.

Аркадије показа очима на Петра.

— Il est libre, en effet*) рече на то Никола Петровић полугласно: — али он је само — камердинер. Сад ми је управитељ из грађанског соја; изглед му каже, да је паметан и пристао човек. Одредио сам му годишњу плату од двеста педесет рубаља. У осталом, настави Никола Петровић, таруђи руком чело и обрве, што у њега бејаше увек знак унутарње смутње, — овај час ти рекох, да не ћеш наћи промене у Марину... То није са свим тако и ја држим за дужност своју, да ти речем, прем да . . .

Он ућута и настави за тим француски:

— Строг моралиста наћи ће, да је искреност моја неумесна, али прво, то се не да затајити, а друго, теби ће бити познато, да сам ја имао увек особите назоре о одношају оца према сину... При свем том ти би имао право, да ме осудиш... У мојим годинама... Речју оно... оно девојче, о коме си, по свој прилици већ слушао...

*) Он је слободан, заиста.

— Феничка? отворено запита Аркадије.

Никола Петровић поцрвене.

— Молим те, немој тако гласно говорити... Јест, да... она сада живи код мене. Преместио сам је овамо у кућу... ту су за њу уређене две собице. У осталом, то се све може још променити.

— А за што?

— Твој ће пријатељ остати код нас неко време... није саветно...

— О Базарову се, молим те, ти ништа не старај. Он је нада свим тим узвишен.

— Али и ти на послетку, рече Никола Петровић. — Крило од куће, на жалост, није у стању...

— Молим те, бабо, прихвати Аркадије: — ти ми се хоћеш на силу да извињаваш; зар те није стид?

— Заиста, требало би, да ме буде стид, одговори Никола Петровић, све већма и већма црвенећи.

— Мани се, бабо, тога, молим те! — Аркадије се ту ласкаво насмеши. „За што да се

извињава?“ помисли у себи, и чуство милостивне нежности према добром и меком оцу, смешано с осећањем неког тајног преимућства, напуни му душу. — Престани молим те, рече још једном, нехотице радујући се сазнавању своје развитости и слободе.

Никола Петровић гледаше на њега испод прстију, којима је непрестано трљо чело, и нешто као да га такну у срце . . . но ту је бацао кривицу сам на себе.

— Ето то су већ наша поља, рече после доста дугог мучања.

— А оно напред по свој прилици је наша шума? запита Аркадије.

— Јест, наша. Али сам је продао и већ ће се ове године исећи.

— А што си је продавао?

— Јер ми је требало новаца; уз то, та земља има припасти мужицима.

— Који ти порезе не плаћају?

— То је њихово, а у осталом платиће за цело ма кад.

— Штета за шуму! рече Аркадије и гледаше свуд на около.

Места, поред којих пролажаху, не могу се назвати баш живописнима. Поља, све сама поља протезаху се до самог обзора, у лаким узвишењима и угнућима; где где се виђаху малени шумарци и засађени ретким и ониским шибљем сурдуци, који исто онако изгледаху,

као што беху негда насликани на старинским плановима из Јекатарининих времена. Појавише се и неке речице с голетним обалама; малена језерца с хаљкавим насипима; сиромашна сеоца с ниским кућицама под тамним, често у по[illegible]опалим крововима; исхерени кошеви с дуваровима од прућа исплетеним и с разјапљеним вратницама поред опустелих гумана; или цркве, сазидане које од опеке са одваљеним где где штукатором, које пак од дрвета с искрханим крстовима и с порушеним гробљима. Аркадију све теже и теже биваше око срца. Као по наредби каквој изгледаху сви мужици, што их сусретоше на путу своме, што може бити бедни и хаљкави и јахаху на самим неким мрцинама. Врбе на друму с огуљеном кором својом и с обломљеним грањем изгледаху као прави одрпани адраповци, а краве, које халапљиво пасаху по јаругама, беху до зла бога мршаве, плашљиве и чупаве и рушаве. Изгледаху, ка да су умакле сада каквом грозном, смртном нападу и поглед на те бедне животиње изазиваше у сред пролетњег красног дана белу утвару тужне, бескрајне зиме с њезиним мећавама, мразовима и снеговима . . . „Не, помисли Аркадије, ова земља није богата; нема у њој ни трага од обиља, ни трага од марљивости. Не сме, не сме то тако остати . . . поправке су преко потребне . . . али како да се изврше, како да се отпочну?“

Тако размишљаше Аркадије . . . а док он тако размишљаше, пролеће чињаше своје. Све се зеленаше, све се лелујаше под тихим подухом топла поветарца, све — дрвета, шибље и трава. И свуда се разлегаше јасни гласак певачице шеве; вивци кречаху, вијући се над влажним ливадама или мучке прелазећи преко чотова. Лепо црнило гавранова, врана и чавака одсјајиваше од нежног зеленила ниске јарице; у ражи се не могаху тако распознати и само им се главе по који пут виђаху у чађавим њезиним валовима. Аркадије гледаше, гледаше и за мало ослабише, ишчезоше првашња размишљања његова . . . Скиде огртач са себе и весело, детињски гледаше на оца, на што га овај опет загрли.

— Сад нисмо већ далеко, рече Никола Петровић: — чим се испнемо на ту главицу, видеће се већ и кућа. Славно ћемо с тобом поживети, Аркадије мој; ти ћеш ми помагати у кући, ако ти не буде досадно. Ми ваља да будемо тесно скопчани један с другим, и ваља добро да упознамо један другог, је ли?

— За цело! рече Аркадије: — али како је данас диван дан!

— То је ради твога доласка, душо моја. Јест, пролеће је у пуном блеску. А у осталом ја сам сасвим уз Пушкина. Ти се ваљада опомињеш, како стоји у његову Јевђенију Оњегину:

Какъ грустно мнѣ твое явленье,

Весна, весна, пора любви!
Какое . . .

— Аркадије! зачу се из тарантаса глас Базарова: — пошљи ми коју шибицу; немам чим да запалим лулу.

Никола Петровић умуче, а Аркадије, који га слушаше с неким дивљењем, али и не без саосећања, извади из шпага сребрну кутијцу са шибицама и посла је Базарову по Петру.

— Хоћеш ли једну цигару? повиче на ново Базаров.

— Хајде дај, одговори Аркадије.

Петар се врати колима и даде му са кутијцом још и дебелу, црну цигару, коју Аркадије одмах запали и почне духати око себе тако јак и густ дим, да се Никола Петровић, који никад није пушио, мораде на страну окренути, али то што већма неприметно, да не би само сина вређао.

Четврт сахата за тим зауставише се обадвоја кола пред крилом нове, дрвене куће, превучене мрком бојом и покривене гвозденим црвеним кровом. То бејаше Марино, иначе Ново село, или, по сељачкоме називу, Бобили-Хутор.*)

IV.

Гомила послужитеља не изиде на сусрет господарима; само се појави девојчица једна од својих дванаест година, а одмах за њом

*) То значи: сељачки мајур.

изиђе из куће млад дерaн, веома налик на Петра, у суроj либерији с белим пуцима с грбовима. То бејаше слуга Павла Петровића Кирсанова. ћутећки отвори врата на кочијама и откопча кајиш на тарантасу. Никола Петровић са сином и с Базаровим прође кроз тамну, скоро празну дворану, у којој се иза врата појави на час младо женско лице, и одведе их за тим у другу дворану, окићену и намештену по најновијем укусу.

— Једва једном дођосмо кући, рече Никола Петровић, скинувши капу с главе и гладећи косу. — Сад нам ваља вечерати само, па после лећи и одморити се.

— Јести не ће баш бити рђаво, рече Базаров теглећи се, и спусти се на диван.

— Да, да, дед'те вечеру, брже вечеру. — Никола Петровић без сваког узрока поче лупати ногама. — Ево нам управо и Прокофића.

У собу уђе човек од својих шездесет година, седе косе и сухоњава, поцрнела лица. На њему беше фрак од кестенове боје са пиринчевим пуцима и ружичаста махрама на врату. Он се насмеши, приђе к руци Аркадију, поклони се госту, отиде к вратима и скрсти руке на леђа.

— Ево то је он, Прокофићу, започе Никола Петровић: — дошао је једва једном и к нама . . . Елем, како ти се чини?

– Изгледа што може бити добро, рече

старац и опет се насмеши, али одмах опет навуче густе обрве своје. — Хоће л' се сто постављати? запита важно.

— Хоће; молим те, да се ти постараш о томе. Али зар не ћете прво ићи у своју собу, Јевђеније Васиљићу?

— Не ћу, хвала, не треба. Молим вас само, да се мој чемоданић унесе у нутра, а и ове андрабуље да се однесу у собу, рече, скидајући са себе свој балахон (горњу хаљину).

— Драге воље. Прокофићу, узми хаљину. (Прокофић узе мало збуњен обема рукама Базаровљеве „андрабуље," и подигнувши их у вис, оде на прстима.) А ти, Аркадије, хоћеш ли ићи у своју собу?

— Хоћу, рад бих да се мало очистим, одговори Аркадије и пође к вратима, али у тај исти мах уђе у дворану човек средњега узраста; обучен у црну инглеску „ситу," с помодном узаном махрамом на врату и с лакованим чизмама на ногама. То је био Павао Петровић Кирсанов. По изгледу могао је имати својих четрдесет и пет година; његове кратко ошишане седе косе одсјајкиваху тамним блеском; лице његово бејаше жуто, али без икаквих бора, а необично правилно и чисто. Особито лепе беху му светле, црне, дугуљасте очи. Могао си одмах на њему видети, да је морао негда врло леп бити. Сав облик Аркадијева стрица, аристократски и елегантни, још има-

ђаше младићски изглед и оно стремљење у вис, које као да се подиже изнад земље, али кога понајвише нестаје после двадесете године.

Павао Петровић извуче из шпага својих панталона своју лепушкасту руку с дугуљастим, ружичастим ноктима, руку којој се лепота још повећаваше наспрам као снег беле тањије са крупним пуцима од опала, и пружи је своме синовцу. Али свршивши јевропско „chake hands“ пољуби се, по руски, три пута с њиме, то јест, три пута се дотаче својим намирисаним брцима његових образа, и рече му: „Добро дошао!“

Никола га Петровић представи Базарову: Павао се Петровић лако поклони и насмеши, али руке не даде, него је опет тури у шпаг.

Ја сам већ мислио, да ви не ћете данас ни доћи, рече он пријатним гласом, лако се нагињући, и уздиже раменима и показа своје беле зубе. — Је л' вам се догодило што на путу?

— Ништа на свету, одговори Аркадије, — мало смо се задржали, то је све. Али сада смо огладнели, као вуци. Потерај мало Прокофића, бабо, ја ћу одмах доћи.

— Стани мало и ја ћу ићи с тобом, ускликну Базаров, уставши на један пут са дивана. Оба млада човека изидоше из собе.

V.

— Ко је то? запита Павао Петровић.

— Пријатељ Аркадијев и веома паметан човек, како ми он рече.

— Да чујеш на што, одговори му Базаров, који бејаше особито вешт, да задобије поверења од нижих људи, ма да им никада не ласкаше, него шта више који пут и осорљиво поступаше с њима: — ја распарам жабу, да видим, шта бива у нутри у њој. Па како смо сада и ми — ја и ти — жабе, али жабе, које иду на две ноге, то ћу ја из тога научити како изгледа и у нашем телу.

— А на што то теби?

— Да се не преварим, кад се ти разболиш и ја те узморам лечити.

— Дакле си ти доктор?

— А да.

— Васка, јес' чуо, шта вели господин, да смо ми жабе. Чудно.

— Ја се бојим жаба, рече Васка, дечко од својих седам година, с белом као лан косом, у мрком „казакину“ с усправљеном огрлицом и босоног.

— Што да их се бојиш? Ваља да те не ће појести.

— Хајд' улаз'те у воду, филозофи, рече им Базаров.

Међу тим и Никола Петровић устаде и оде одмах к Аркадију, кога затече већ на ногама. Отац и син одоше на терасу испод маркизе; међу обзовама на столу кипео је већ за њих самовар. Одмах за тим дође и оно девојче,

што им јуче прво изиђе на сусрет, и танким гласом проговори:

— Федосија Николајевна није са свим здрава, и не може за то доћи. Она ми рече, да вас упитам, да ли ће да вам пошље Дуњашу?

— Ја ћу и сам точити, упаде јој Никола Петровић у реч. — Аркадије, с чим ти пијеш чај, са скорупом или с лимуном?

— Са скорупом, одговори Аркадије и мало ућута, а за тим настави: — оче?

Никола Петровић збуњено погледа на сина.

— Шта је? рече.

Аркадије обори очи на тле.

— Опрости ми, ако ти се моје питање учини неумесно, започе: — али ти сам својом јучерашњом искреношћу, изазиваш и мене, да будем искрен... ти се не ћеш срдити?...

— Говори само!

— Дакле ми допушташ, да те нешто упитам... Је л' за то Фен... за то не ће да дође, да точи чај, што сам ја ту?

Никола Петровић се окрете.

— Може бити, рече на покон: — она мисли... она се стиди...

Аркадије погледа оца.

— А што би се стидела. Прво и прво, теби су познати моји назори (Аркадије особито миловаше тај израз), а друго — зар ћу ја бити теби овде на сметњи у твом животу, у твојим навикама? Уз то сам уверен, да ти

ниси могао учинити рђав избор; ако јој допушташ, да она живи с тобом заједно под једним кровом, она то богме и заслужује: свакако син оцу не може судити, а ја понајмање, и особито оцу, који, као ти, ничим не стешњаваше никад моје слободе.

Глас Аркадијев дркташе с почетка; он осећаше да је великодушан, али у исти мах увиде, да чита тиме на неки начин лекцију своме оцу; но звук самих својих речи силно утиче на човека и Аркадије рече последње речи своје кратке беседе не само одрешито, него шта више с ефектом неким.

— Хвала ти, Аркадије, рече потмулим гласом Никола Петровић, и протре руком обрве и чело. — Твоје су претпоставке по све истините. Можеш бити уверен, да, кад би та девојка била недостојна... у опште ту нема ништа од каква лакоумна ћефа... Није ми лако да говорим с тобом о томе, али ти ћеш разумети, да јој није можно, да дође амо к теби, особито одмах први дан по твом доласку.

— Ако је то тако, онда ћу ја сам к њој ићи, ускликну Аркадије с новим великодушним чуствима' и скочи са столице. — Ја ћу јој разјаснити, да се нема од мене ничега стидети.

Никола Петровић такође устаде.

— Аркадије!... Учини ми љубав... није можно... Тамо ћеш... Ја ти још не рекох...

Али Аркадије га већ не слушаше. Он по-

беже са терасе; Никола Петровић гледаше за њим и збуњен се спусти на столицу. Срце му силно куцаше... Да ли му у тај мах паде на ум неизбежна чудноватост одношаја што ће настати између њега и сина, или је увиђао, да би га Аркадије већма уважавао, кад би са свим био пређутао ту ствар, или је пребацивао самом себи слабости — тешко је рећи; свега тога беше у његовој души, али све у виду осећаја, и то нејасних осећаја; с лица му још не спадаше румен, срце му још једнако силно куцаше.

Зачуше се хитри кораци и Аркадије дође на терасу.

— Ми смо се упознали оче! ускликну он с изразом неког пријатног и милог ликовања на лицу. — Федосија Николајевна одиста није данас по све здрава и доћи ће касније. Али што ми ти не каза, да ја имам брата? Ја бих га још јуче ижљубио, као што га овај час ижљубих.

Никола Петровић хтеде одговорити, хтеде устати и раширити руке... Аркадије му се баци на прса.

— Шта? опет се грлите? зачу се од остраг глас Павла Петровића.

И отац и син се једнако зарадоваше, што им баш у тај пар дође. Сметање и прекидање такво доноси човеку не мале олакшице.

— А што да се томе чудиш? весело рече

Никола Петровић. — Од кад ја изгледам Аркадија... Од јуче нисам имао још доста времена, да га се сит нагледам.

— Ја се никако не чудим, рече Павао Петровић: — и ја бих га сад грлио.

Аркадије се приближи стрицу и опет осети на брцима својим његове намирисане брке. Павао Петровић седе за сто. На њему бејаше елегантно јутарње одело по инглеском укусу; на глави му се црвенео мален фес. Тај фес и небрижљиво свезана махрама на врату подсећаху на слободу сеоског живота; али крута оглица од кошуље — која је била шарена, као што приликоваше за јутарњу тоалету, — с необичном крутошћу упираше се о обријану браду.

— Где ти је твој нови пријатељ? запита он Аркадија.

— Није код куће; он обично устане рано и оде ма куд у шетњу. Не треба се ни осврнати на њега; он не милује церемоније.

— То се може одмах на њему видети.

Павао Петровић поче мазати по хлебу млада масла. — Хоће л' се дуго бавити код нас?

— Ја не знам. Он путује к оцу, па се овамо само мало свратио.

— А где му живи отац?

— У нашој гувернији, одавде на осамдесет врста. Има тамо неко добарце. Пре је био војнички доктор.

— Хм, хм, хм, хм... За то ја све питах

сам себе: где сам ја слушао за ту фамилију: Базаров?.. Никола, сећаш ли се још, да је у очевој дивизији био лекар Базаров?

— Чини ми се, да је био.

— Јест, јест, тако се звао. Дакле тај је лекар његов отац. Хм! — Павао Петровић поглади бркове. — А сам тај господин Базаров, шта је он управо? запита после кратке почивке.

— Шта је Базаров? — Аркадије се насмеши. — Шта је он управо, хоћеш да ти речем?

— Учини ми ту услугу, синовче.

— Он је нихилиста.

— Шта? запита Никола Петровић, а Павао Петровић подиже у вис нож с комадићем масла на врху, и не маче се с места.

— Он је нихилиста, понови Аркадије.

— Нихилиста! Нихилиста! рече Никола Петровић. — То је од латинског nihil, ништа, колико ја могу судити; та реч ваља да означава човека, који... који ништа не припознаје?

— Реци боље: који ништа не уважава, прихвати Павао Петровић, и поче опет мазати хлебац маслом.

— Који на све гледи с критичне тачке, рече на то Аркадије.

— Зар то није све једно? запита Павао Петровић.

— Не, није све једно. Нихилиста, то је

човек, који се не клања ни пред каквим авторитетима, који не прима ни једног принципа на веру, па ма тај принцип био у бог те пита коликом уважењу.

— Па је ли то добро? запитаће га Павао Петровић.

— Како коме. За једнога је добро, а за другога по све рђаво.

— Одиста? То већ прелази наш поглед. Ми, људи старога века, ми мислимо, да је веома нужно, да неке принсипе (Павао Петровић изговараше ту реч меко, по француском начину, Аркадије на против изговараше „принцип," ударајући гласом на први слог,) да се твојим речима послужим, примамо на веру. Vous avez changé tout cela, дао вам бог здравља, а ми ћемо се задовољити, да вам се из далека дивимо, господо... како бога ти рече?

— Нихилисте! растежући одговори Аркадије.

— Да, да. Прије беше хегелиста,*) сада пак нихилиста. Ми ћемо вас већ гледати, како ћете опстати у пустоћи, у безваздушној просторији; а сада, брате Никола Петровићу, зазвон'дер, рад бих пити чоколаде.

Никола Петровић зазвони и повиче: „Дуњаша!" Али место Дуњаше на терасу дође сама Феничка. Беше то млада женица од сьоје

*) Хегелисте су присталице „на гласу" немачког филозофа Хегела.

двадесет и три године, бела и нежна, с угаситом косом и с црним очима. Усне јој беху црвене и пуне као у детета, руке нежне. На њој је била опрана цицена хаљина, а нова плава махрама на пуначким округлим плећима. Она донесе велику чашу чоколаде и поставивши је пред Павла Петровића, поцрвене сва до ушију. Танка, провидна кожа њезина мила лица обли се руменом крвљу; спусти очи на тле и остаде код стола, лако се опирући о њега врховима својих прстију. Изгледаше као да се стиди, што је дошла, а у то је исто доба осећала, да је имала права доћи.

Павао Петровић се намршти, а Никола се Петровић збуни.

— Здраво Феничка, рече јој кроз зубе.

— Добро јутро, одговори она тихим, звучним гласићем и погледавши испод ока на Аркадија, који се пријатељски на њу смешаше, изиде на поље. У ходу се малко превијала, али то јој је још лепо стајало.

На тераси после тога за неколико тренутака сви ћутаху. Павао Петровић пијаше своју чоколаду. На један пут подиже главу.

— Ево нам и господина нихилисте, рече полугласно. И доиста долажаше Базаров кроз врт, идући све мимо лехе. Хаљина и панталоне беху му све од блата; око стара му и округла шешира обвијаше се нека барска биљка: у десној руци држаше неку кесицу; у

кесици се нешто живо мицало. Огромним корацима дође к тераси и климнувши мало главом рече:

— Здраво, господо моја! Извините ме, што сам мало закаснио к чају; одмах ћу се вратити; морам само оставити ове заточенике своје.

— Шта вам је то? Пијавице? запита Павао Петровић.

— Не, жабе.

— Ви их једете... или храните?

— За опите, одговори Базаров равнодушно и оде у кућу.

— По свој прилици ће их резати, рече Павао Петровић. — У принсипе не верује, а у жабе верује.

Аркадије са сажаљењем погледаше на стрица, а Никола Петровић слеже неприметно раменима. Сам Павао Петровић увиде, да је неупутну досетку начинио, и почне говорити о икономији, о новоме управнику, који је јуче био код њега и жалио му се, да работник Тома прави све које какве лудорије и да с њим не може човек ништа почети.

VII.

Базаров се поврати, седе за сто и поче тако нагло пити чаја, као да ће да испразни читав самовар. Оба га брата мучке гледаху, а Аркадије испод очију погледаше час на оца, час на стрица.

— Јесте ли далеко били? запитаће најзад Никола Петровић.

— Тамо до ваше баре, покрај јасика. Изгонио сам пет шест шљука; ти би их, Аркадије, могао убити.

— Зар ви нисте ловац?

— Нисам.

— Ви се занимате особито физиком? запита га Павао Петровић.

— Јест, физиком; у опште природним наукама.

— Говоре, да су Ђерманци у последње време далеко дотерали у тима наукама.

— Јест, Немци су у томе наши учитељи, немарно одговори Базаров.

Реч: Ђерманци, у место Немци, употребио је Павао Петровић у иронији, али није ништа успео.

— Ви јако уважавате Немце? рече усиљеном учтивошћу Павао Петровић. Поче се у себи већ и једити. Његову аристократску нарав вређаше хладнокрвност Базаровљева. Овај лекарски син не само да се ништа не збуни, него му и одговараше на кратко и без воље, а у звуку његова гласа беше нешто непристојно, скоро дрско.

— Тамошњи су научењаци ваљани људи.

— За цело, за цело. Ну о руским научењацима као да не мислите баш тако повољно.

— Може бити.

— То вам самопрегоревање служи ба похвалу, одговори му Павао Петровић, усправивши се и туривши главу назад. — Али, како нам мало час рече Аркадије Николајић, ви у науци не признајете никаквих авторитета? Не верујете им?

— А што да их и признајем? И у што да верујем? Ко ми што паметно рече, с тиме се слажем са свим, па мир бог.

— А Немци баш све паметно говоре? прогунђа Павао Петровић, а лице му узе израз таке равнодушности и неполитичности, као да се повукао у какав заоблачан вис.

— Не увек, одговори Базаров, лако зевнувши, као да је тиме хтео рећи, да није вољан настављати препирке и даље.

Павао Петровић погледа Аркадија, као да ће му рећи: „али ти је друг учтив, је ли?“

— Шта се мене тиче, узе опет говорити, не без неког усиљавања: — морам признати, да ја Немце не милујем баш особито. О руским Немцима не ћу ни да речем ништа: зна се, какве су то птице. Али ни немачке Немце ја не бегенишем. Пре беше још које како; та бејаше у њих — на прилику Шилер, па Гете... Брат их мој особито поштује... Данас пак нема их других, ван самих химичара и материјалиста.

— Добар химичар двадесет пута више вре-

ди и од најбољег песника, упаде му Базаров у реч.

— Заиста! одговори му Павао Петровић, мигнувши обрвама, као да се баш сада пробудио иза сна. — Ви дакле не признајете никакве уметности?

— О признајем ја, али „уметност, којом се долази до новаца," или: „никаквих хеморојида више!" ускликну Базаров с презорним смешењем.

— Тако само! Ала се ви знате и шалити. Дакле ви све то одбацујете. Па лепо! Ви верујете само у једну науку?

— Ја сам вам већ рекао, да не верујем ни у што. Шта разумевате ви управо под речју: *наука* — у опште? Имају *науке*, као што имају и занати, сталежи: али једне науке нема нигде.

— Врло добро! Па одричете ли ви тако и све остале установе, на које се ослања наш друштвени поредак?

— Шта је то, је ли ово испит? запита Базаров.

Павао Петровић лако побледе . . . Николи Петровићу учини се, да ће бити добро, да се умеша у разговор.

— Други ћемо се пут разговарати подробније о томе предмету, љубазни Јевђеније Васиљићу; ви ћете нама рећи своје мњење о томе, а ми вама опет своје. Ја се са своје стране

особито радујем, што се ви занимате природним наукама. Како чујем, Либиг је у последње време дивна открића учинио у поправљању поља. Ви ми можете помоћи у мојим агрономским пословима; можете ми дати у томе лепих савета.

— Ја вам стојим на услузи, Никола Петровићу; али ћемо оставити Либига на страну. Прво морамо изучити азбуку, па по том тек узети књигу у шаке — а ми не знамо још, ни како аз изгледа.

„Но, тај ти је баш прави нихилиста," мишљаше у себи Никола Петровић. — Свакако ми опет допустите, да се обратим на вас, ако што узатребам, рече на глас. А сада мислим, брате, да нам се ваља поразговарати с нашим управитељем добара.

Павао Петровић подиже се с места.

— Да, проговори, не осврћући се ни на кога: — велика је то несрећа, скоро пуних пет година дана провести на селу, далеко од свију великих умова! Мора човек побудалити. Највећма се стараш, да не заборавиш оно, што си научио, а кад тамо! на један пут опазиш, да је све то будалаштина — лудорија, којом се данас ниједан паметан човек не занима, и да си само бедан брбљов. Шта да се чини ту? Шта ћемо, кад је омладина паметнија, него и један од нас!

Павао Петровић обрну се за тим лако на

петицама и изиде лаким кораком на поље; Никола Петровић оде одмах за њим.

— Је ли он увек такав? хладно запита Базаров Аркадија, чим се залупише врата за обојицом браће.

— Чуј, Јевђеније, ти си сувише био осоран према њему, примети Аркадије. — Увредио си га.

— Истина! дакле да их још и штедимо, те сеоске аристократе! Ви'ш, све је то само самољубље, пасја навада, геаштво! Што није играо и даље своје улоге у Петрограду, кад је осећао, да је за то способан? У осталом нека га с милим богом! Ја сам нашао доста ретку врсту водених буба: Dytiscus marginatus, знаш ли? Морам ти је показати.

— Обећао сам ти, да ћу ти причати његову историју, започе Аркадије.

— Историју дитиска?

— Ман' се шале, Јевђеније! Историју мога стрица. Видећеш, да он није такав човек, као што га ти себи представљаш. У место што га исмеваш, боље би учинио, да га сажалујеш.

— Може бити; али што се ти тако заузимаш за њега?

— Човек треба да је справедљив, Јевђеније!

— А од куд то?

— Та слушај само...

И Аркадије исприча пријатељу историју

свога стрица. Читач ће наћи ту причу у глави што долази.

VIII.

Павао Петровић Кирсанов васпитавао се испрва, као и млађи му брат Никола, код куће; по том у племићском „корпусу". Од детињства се већ одликоваше особитом лепотом; при том бејаше самосвестан, подсмевач и — по тадашњем духу времена — страхота осетљив и на крај срца — речју, морао се допасти! Чим постаде часником, поче одмах одлазити у друштва; свуд га лепо примаху, био је размажен, сам се мазио и стотину је лудорија чинио — али му то ништа није шкодило. Женскиње беше залуђено у њега, мушкарци га називаху геаком и завиђаху му потајно. Он је настављао, као што је већ речено, заједно с братом својим, кога је љубио искрено, ма да овај не беше ни по чему налик на њега. Никола је Петровић нахрамивао, црте лица му беху пријатне, али нешто меланхоличне, очи му беху мирне и црне, коса пак мекана: био је леп, али је за то опет радо читао, и избегавао је друштва. Павао Петровић није проводио ни једно вече код куће. Био је славан са своје смелости и окретности, и он је први био завео ђимнастику међу племићском омладином и прочитао је свега пет шест француских књига. У двадесет осмој години својој био је већ

капетан; сјајан му напредак представјаше. На један пут се све измени.

У те време појави се у петроградским круговима дивна жена једна, кнегиња Р. Муж јој је био васпитан али и доста глуп; деце није имала. Она се обично изненада удаљавала из Русије, из ненада се опет и враћала у Русију натраг, у опште била је чудна светица. Држаху је за лакоумну намигушу, предавала се свом душом сваковрсном задовољству, играла је, докле је год могла стајати на ногама, кикотала се и шалила с младима људима, које је примала пред обедом у полумрачним собама својим. Ноћу је пак плакала и молила се, нигде не налажаше себи станка ни покоја, и често до саме зоре мутила је по ложници својој, ломила је у немиру руке и седела је сва бледа и укочена над псалтиром. Чим је настао дан, а она је опет била она стара светска жена, с нова је правила посете, смејала се, ћеретала и са свом пожудом је ишла на сусрет свему, што ју је могло ма и најмање расејати и развеселити. Била је необично лепа узраста и тешке плетенице злаћене косе њезине спуштале су се до ниже колена; па ипак нико је не би назвао лепотом. На лицу јој беху лепе само очи, и то баш не толико само очи (очи јој беху мале и суре,) колико погледи, бистри и дубоки, до дрскости небрижни, до сете сањарски — загонетни погледи. Нешто се необично светлило у њима, па и онда, кад јој је језик говорио што у ветар, саме пусте речи. Одело јој беше увек одабрано. Павао се Петровић упозна с њоме на игранци једној, одигра с њоме мазурку, за време које не проговори она с њиме ни једне упутне речи, и заљуби се страсно у њу. Привикнут на победе, он и ту скоро достиже своју цељ; али лакоћа тријумфа није га охладила. На против: он осећаше да је тим крепче привезан уз ту жену, која и онда, кад му се са свим подаваше, као да скриваше у себи нешто тајанствено, нешто неприступно, у које нико није могао проникнути. Шта се угнездило у тој души — бог га свети зна! Говорило се, као да се она налази у власти неких тајних, и њој самој невидних сила; оне су се играле с њоме, како су хтеле; ограничени ум њезин није им могао стати на пут. Цело њено понашање представљаше ред недокучних дела. Једина писма, која би могла узбудити праведно подазрење у њезина мужа, писала је она човеку, с којим није скоро ни позната била. У љубави јој беше увек израза сете и жалости. Она се није никад смејала ни шалила с оним, кога је изабрала себи, она је и гледала такога с неким страхом. Често и увек из ненада прелажаше у ње тај страх у хладни ужас; лице јој узимаше израз мртви и дивљи; она се затварала у ложницу своју, и слушкиња је

могла чути, прислонивши ухо уз врата, где тихо тужи и јадикује. Не један пут, враћајући се кући после нежна састанка, Кирсанов осећаше у срцу тешку и грку љутњу, која се јавља обично после свршена пораза. „Шта управо хоћу ја?“ питаше сам себе, а срце му се још непрестано парало.

— Један јој дан поклони прстен, у који беше на камену изрезана сфинга.

— Шта је то? запита га она: — сфинга?

— Јесте, одговори он: — и та сфинга — то сте ви!

— Ја? рече она и лако баци на њега свој загонетни поглед. — А знате ли, да је то за мене веома ласкаво? придода за тим, насмехнувши се, а очи јој непрестано гледаху онако настрано.

Тешко беше Павлу Петровићу и онда, кад га је љубила још кнегиња Р.; али кад поче хладнети према њему — а то беше по кратком времену — бејаше скоро сишао с ума. Гризао је сам себе и ревновао је, није јој давао ни кад мира и пратио јој је сваки корак. Најзад се њојзи досади то његово стражење и онда оде за границу. Он одмах даде оставку на своје звање, не осврћући се нимало на молбе својих пријатеља, па наводе својих начелника и оде устопице за кнегињом. Четири пуне године провео је у туђим земљама; час се састао с кнегињом, а час ју је хотимице губио

из вида; стидео се сама себе, једио се на своју слабост и малодушност . . . али то ништа не поможе. Слика њена, та недокучна, скоро без смисла, али и очарна слика, дубоко се угнездила у његову душу. Најзад се у Бадену састане опет с кнегињом; опет почну по старом, и изгледаше, као да га она није још никад до сад љубила тако страсно . . . али за месец дана нестаде свега тога: огањ се беше још последњи пут разбуктао и угасио се по том за навек. Да се за увек растане с њоме, није могао поднети; хтео је да буде бар пријатељ с њоме — као да може и бити пријатељства с таквом женом . . . Она оде потајно из Бадена, и од тад постојано избегаваше Кирсанова. Он се поврати у Русију, и почне живети по старом, али није никако могао остати на једном месту. Као отрован лутао је из једног места у друго. Ишао је опет у друштва и задржао је све навике светског човека. Могао се похвалити и неким новим победама својим; али он више није изгледао ништа особито ни од себе, ни од других и ничега се није подухватао Остарио је и оседео; седети вечером у клубу, раздражен бити, равнодушно се препирати са неженатим људма, то му је била потреба — а то је рђав знак. О женидби, разуме се, није ни мислио. У таком живовању протекоше пуних десет година, бесцветно, бесплодно и брзо, страшно брзо.

Нигде време не пролази тако брзо, као у Русији; у тамници, веле, пролази оно још брже. Један дан о ручку, у клубу, Павао Петровић чује, да је умрла кнегиња Р. Она се преставила у Паризу, у стању које већ граничи о лудило. Он устаде иза стола и дуго ходаше по одајама, или застајаше, као укопан, близу карташа, али кући не оде пре него обично. На скоро за тим добије он пакет један, адресовани на његово име: у њему нађе прстен, што га је био поклонио кнегињи. Она је била повукла по сфинзи крст и наложила је, да му се каже, да је крст — одгонетка.

То се догодило у почетку 1848-ме године, у исто време, када је Николи Петровићу умрла жена и он се повратио у Петроград. Павао Петровић није се скоро ни виђао с братом, од када је овај отишао на село: свадба Николе Петровића пала је баш у саме прве дане познанства Павла Петровића с кнегињом. Када се Павао Петровић вратио с пута, отишао је био своме брату, у тој намери, да пробави код њега једно два месеца дана, да се радује братовљој срећи, али једва једвице издржа код њега и недељак дана. Разлика у положају оба брата беше голема. У 1848-мој години умалила се беше та разлика: Никола Петровић изгубио је жену, Павао Петровић изгубио је своје успомене: после смрти кнегињине старао се он, да и не мисли више на њу. Но у Ни-

коли остаде чуство о правилно проведеном животу, син му расташе пред његовим очима; Павао на против, самохрани бећар, ступио је сада у оно мутно, сумрачно доба, у доба сажаљења, које личи на наду, и наде, која личи на сажаљење, када је младост већ прошла, а старост још није настала.

Павлу Петровићу мораде то доба бити још теже, него другима; јер са својом прошлошћу све је био изгубио.

— Не зовем те више у Марино, рече му једном Никола Петровић (он је назвао своје село тим именом у част жени својој,) теби је и онда било дуго време, док је још Марија живела, а сада ћеш, мислим, пропасти од сете и од меланхолије.

— Тада сам био још глуп и сујетан, одговори му Павао Петровић: — сада сам мирнији, и могу рећи паметнији. Сада на против, кад би ти допустио, ја бих био готов, да се за навек настаним код тебе.

У место одговора, Никола Петровић га загрли; ну ипак протече година и по после тога разговора, док се Павао Петровић реши, да своју намеру приведе у дело. Али за то, кад је већ био дошао једном на село, није га више ни остављао, и шта више ни онда не, кад се Никола Петровић преко две три зиме бавио са сином својим у Петрограду. Почео је читати, особито инглеске књиге; он је у опште уре-

дио свој живот по инглеском укусу, ретко се виђао са суседима и одлазио је само на изборе, где је понајвише ћутао; који пут је тако страшно исмевао племиће старога кроја либералним називима а не зближујући се представницима новога покољења. И ти, и други држаху га за гордељивца; али и ти и други га уважаваху поради његовог аристократског понашања и слушајући о његовим победама; за то, што се он прекрасно носио и што је увек становао у најбољим гостионицама и у најбољим собама; за то, што је у опште јео само одабрана јела и што је једном шта више и ручао с Велингтоном код Лудовика-Филипа; за то, што је носио свуде са собом сребрно посуђе и бањицу; за то, што је употребљавао увек за чудо „благородне“ парфиме; за то, што је био мајстор у висту и што је увек губио; најзад, што је био човек на свом месту у правичности и у поштењу. Госпама беше он „интересантан меланхолик,“ али се он није ни осврtao на њих.

— Сад видиш, Јевђеније, рече Аркадије, доконавши своје причање, како неправедно судиш о моме стрицу! Не ћу да говорим о том, како је он не један пут извукао оца из беде, дајући му све своје новце. Имање њихово, треба знати, није подељено. Али је он и свакоме другоме рад помоћи и, међу осталим, увек држи с „крестјанима“ (тежацима), ма да

се увек намршти, кад говори с њима, и мирише онда „одеколоњ“ (Eau de Cologne) . . .

— По свој прилици, слаби су му живци! рече Базаров.

— Може бити, али му је срце предобро. Притом није он ни глуп. Каквих ли је он мени давао корисних савета . . . особито . . . особито што се тиче женскиња.

— Аха! Својим се млеком ожегао, па сад туђу кашу хлади. Знамо ми то!

— Једном речју, настави Аркадије; — он је веома несрећан, веруј ми; грехота је њега презирати.

— А ко га и презире? запита Базаров. — Ја само кажем, да човек, који сав свој живот постави на карту женске љубави, и који, кад му убију ту карту, са свим клоне и за ништа више не вреди, такав човек — не заслужује више име човека и није више мушко. Ти ми казујеш, да је он несрећан, ти то боље знаш, него ја — али раскалашност још није изишла сва из њега. Ја сам уверен, да он држи себе за нешто изванредно, по томе што чита Галињанију и што који пут у месец дана избави мужика од егзекуције.

— Ваља да се обазреш на његово васпитање, на време, у коме је он живео, одговори Аркадије.

На васпитање? повиче Базаров. — Сваки је човек дужан, да сам себе васпита, — као

што сам, на прилику, и ја сам себе васпитао... А што се времена тиче, не знам, што бих ја зависио од њега? Није ли зар боље, да оно зависи од мене? Не, брате, то је све распуштеност, сујета! Што се пак тиче тајанственог одношаја између мушкиња и женскиња, ми, физиолози, знамо, какви су то одношаји. Проучи ти најпре анатомију ока: па онда говори што о загонетном погледу! То је све романтизам, несмисао, гњилост! Хајде боље, да гледамо моју бубу.

И оба пријатеља одоше у Базаровљеву собу, по којој се већ почео разлевати неки медицинско-хирурђијски задах, помешан са задахом јевтина духана.

IX.

Павао Петровић није дуго био при разговору свога брата с управитељем, високим и сухоњавим човеком са слатким, јектичавим гласом и с лукавим очима, који је на све примедбе Николе Петровића одговарао само са: „На сваки начин, за цело“, и старао се, да му представи мужике, као пијанице и тате Недавно заведени по новоме начину домазлук шкрипао је као немазани точкови, пуцао је као невешто направљено покућство из сирова дрвета. Никола Петровић није се дао тиме смести, али је ипак уздисао и био је забринут: знао је добро, да му без новаца не ће моћи поћи

дело као што ваља за руком, а новаца му баш беше скоро са свим понестало. Аркадије је истину рекао: не један пут помогао је Павао Петровић брату своме. Не један пут, видећи га, како је клонуо и разбијао главу, размишљајући о разним средствима, којима би се могао извући из недаће, Павао би Петровић полако приступио прозору и, туривши руке у шпаг, прогунђао би кроз зубе: „mais je pouis vous donner de l' argent“, и дао му је новаца. Но јутрос не беше ни у њега самог ни пребијене паре, и он нађе за добро да се удаљи. Кућевне бриге смутише га. При том је био уверен, да Никола Петровић, при свој својој марљивости и труду, не подухвата се рада тако, како би ваљало; али за то опет није знао рећи, у чему Никола Петровић греши. „Брат ми није довољно практичан“ размишљаваше он сам у себи; „варају га сви редом“.

Никола Петровић, на против јако је ценио практичност Павла Петровића и увек је искао у њега савета. „Ја сам човек мекушан, слаб, провео сам век свој у тишини“, говорио би он: — „ти ниси залуд живео толико с људма, ти их врло добро познајеш, у тебе су соколове очи“. Павао се Петровић на то обрнуо на страну, али није „разуверавао“ брата.

Оставивши Николу Петровића у кабинету, упутио се он кроз коридор, који је делио предњи део куће од стражњега и дошавши до

неких ниских врата, стаде размишљајући пред њима, погласи руком брке и закуца најзад.

— Ко је то? Слободно! зачу се глас Феничкин.

— Ја сам, одговори Павао Петровић и отвори врата.

Феничка скочи са столице, на коју је седела с дететом својим, предаде дете девојци, која га одмах однесе из собе, и брзо покрије прса махрамом.

— Извините, ако вам што сметам, започе Павао Петровић, и не гледећи на њу: — хтео сам само да вас замолим нешто... данас, веле, шиљаће се у варош... наложите, да купе за мене зелена чаја.

— Добро, одговори Феничка: — колико хоћете?

— Мислим, да ће бити доста по фунте. Али у вас видим овде неку промену, настави, бацивши свуд у наоколо брз поглед, који паде и на лице Феничкино. — Завесе мислим, придода, видећи да га она не разуме.

— Јест, завесе. Никола Петровић ми их је поклонио; али оне су већ одавна повешане.

— Да, и ја одавна нисам био код вас. Сад је врло лепо код вас.

— По милости Николе Петровића, прошапну Феничка.

— Вама је сада овде боље, него од пре

у стражњем крилу? запита Павао Петровић уљудно, али без и најмањег осмејка.

— Јест, много боље!

— Ко настава сад у вашем старом стану?

— Праље.

— А!

— Павао Петровић ућута. „Сад ће ваља да отиђи,“ помисли Феничка; али он не оде, и она стајаше пред њим као укопана, лако покрећући прстима.

— За што сте рекли, да се изнесе ваше дете? проговори најзад опет Павао Петровић. — Ја милујем децу: покаж' те ми га.

Феничка сва поцрвене од стида и од радости. Она се бојала Павла Петровића: он није скоро никад говорио с њоме.

— Дуњаша! Донесите Мињу (Феничка је свима у кући говорила: *ви*). Али не, немојте; хоћу да му најпре навучем хаљиницу.

Феничка се упути к вратима.

— То је све једно, примети Павао Петровић.

— Одмах ћу доћи, одговори Феничка и нагло изађе на поље.

Кад Павао Петровић остаде сам у соби, поче се пажљиво осврtати на све стране. Мала, ониска собица, у којој се налазио, била је прилично чиста и обична. Још је мирисала на титрицу и на матичњак, јер је под био не давно премазан. Низ стене стајаху столице са

наслонима на прилику лире; њих је купио још покојни ђенерао у Пољској, за време похода. У једном куту беше постављена постеља са засторима поред окована ковчега са округлим заклопцем. У куту преко од тога горела је лампа пред великом тамном сликом Николе Чудотворца. Мало порцуланско јајце висило је на црвеној врвци о грудима свечевим, а на прозорима стајаху стакла „варења“ још од прошле године, пажљиво завезана. На хартију, којом беху покривена, сама је Феничка написала крупним словима: „огрозд.“ Никола је Петровић особито миловао то „варење.“ Под таваницом на дугачкој врвци висила је крлетка са краткорепим чизом; он је без престанка цвркутао и скакао, и крлетка се непрестено њихала и дрмала; конопљано семење падаше с лаким шумом на под. На стени између оба прозора висило је више фотографских ликова Николе Петровића у разним положајима, што их је израдио један уметник што путује. — Ту је висила фотографија и саме Феничке, која је испала по све рђаво: лице јој изгледаше као да и нема очију, и силом смешећи се гледаше немо из тамнога оквира; а над Феничком — Јермолов у черкеском огртачу једовито погледаше на удаљене горе Кавказа, испод свилена јастучића за игле, који му падаше на само чело.

Прошло је пет минута; у суседној се соби зачу некакво шапутање. Павао Петровић узе

с ормана неку измашћену књигу, један део „Стрелаца“ од Масањског, и преврте неколико листова.... Врата се отворише, и Феничка уђе, носећи Мићу на рукама. Она му беше навукла црвену кошуљицу с везеним колиром, очешљала га је и умила. Он је јако дисао, скакутао јој је по рукама и пљескао је ручицама, као што то чине сва здрава деца; али при свем том, што је малечак тако, ипак је лепа одећа имала уплива на њега и пуначко лишце његово сијаше од задовољства. Феничка је угладила и своје власи и нову је огрлицу турила на се; ну боље да је оставила, како је било. И само по себи, има ли што на свету дражесније и очарније, него млада, лепа мајка са здравим детешцетом на рукама?

— Ала је буцмаст! рече Павао Петровић добросрдно, и погладивши врхом свога кажипута Мићу по бради. Мића погледа на чиза и засмеја се.

— То је чика! рече Феничка, пригнувши главу к детету и погладивши му косицу. Међу тим је Дуњаша полако ставила на прозор запаљени жижак, подметнувши под њега грошић.

— Колико му може бити месеца? запита Павао Петровић.

— Шест месеца; једанаестога ће ући у седми.

— Зар не у осми, Федосија Николајевна умеша се Дуњаша.

— А не, у седми!

Дете се опет засмеја, погледа на ковчег, и на један пут шчепа своју матер целом шаком за нос и за уста.

— Неваљалче! рече Феничка, не тржући лица од његове руке.

— Наличи јако на мог брата! примети Павао Петровић.

„А на кога би другог и личио?“ помисли Феничка у себи.

— Да, настави Павао Петровић, као да сам себи говори: — јако наличи! — И онда погледа пажљиво, скоро тужно на Феничку.

— То је чика! понови Феничка и опет шапћући.

— А! Павле! ту си ти? зачу се од једном глас Николе Петровића.

Павао Петровић се окрете брзо и намргоди се; али га брат његов погледа с тако радосним, захвалним погледом, да му се не могаше на ино, него да му са смешењем одговори на то.

— Дивно је то твоје дерле! рече и погледа на сахат: — свратих се овамо због чаја...

За тим опет поста равнодушан, као увек, и изиде с места на поље.

— Је л' он сам собом дошао? запита Феничку Никола Петровић.

— Јест; куцао је на вратима и ушао је.

— А Аркадије? Није више улазио к теби?

— Није. Не би ли боље било, Никола Петровићу, да одем опет у свој стари стан?

— А као за што?

— Мислим, да ће на прво време бити боље.

— Н...не! рече с запињањем Никола Петровић и потре чело. — То би било пре... Здраво, мој дебељко, рече на један пут живо, и приступивши к детету, пољуби га у образ; за тим се још мало наже и притиште пољуб на Феничкину руку, која се белела као млеко на црвеној Мићиној кошуљици.

— Никола Петровићу! шта ви радите? прошапута она и обори очи на тле, а по том их опет полако подиже... Диван беше израз њезиних очију, када испод спуштених у полу трепавица погледа невиним, ласкавим погледом.

Ево како се Никола Петровић упознао с Феничком. Пре своје три године дана мораде једном ноћити доста далеко од свога двора, у некој провинцијалној варошици и сврати се у неку крчму. Пријатно га је изненадила ту чистота собе, у коју га уведоше, и свежина креветних хаљина. „Да није Немица овде крчмарка?“ запита сам себе. Ну он се вараше, домаћица беше Рускиња, жена од својих педесет година, чисто одевена, с нежним, паметним лицем и озбиљна у говору. За чајем се разговараше с њоме; врло му се беше допала. Никола Петровић се преселио баш у то време

ЉУБОМИР БОШКОВ
БАВАНИШТЕ
ИЗ ЗБИРКЕ Бр.

у нову своју кућу и, не желећи имати при себи невољнике за послужитеље, тражио је себи најемнике. Домаћица се опет са своје стране јадиковаше, да су рђава времена, да само мало њих свраћају у варош и Никола Петровић јој предложи, да за економку дође у његову кућу. Она пристане. Муж јој давно беше умрьо, оставивши јој једну само кћер, Феничку. После две недеље дана дође Арина Савишна, тако се зваше нова економка, с кћерју својом у Марино и настани се у стражњем крилу. Избор Николе Петровића беше добар. Арина је довела све у ред. О Фенички, којој тада беше седамнаест година, нико није ни мислио. Једва је когод и виђао: живела је тихо и скромно и само недељом виђаше Никола Петровић у сеоској цркви, где у буџаку, танани профил њеног белог лица. Тако прође година дана.

Једно јутро дође к њему Арина и, по обичају, ниско се поклонивши, замоли га, да би јој помогао кћери, којој је пала искра с огњишта у око. Никола Петровић, као и сви сеоски племићи, бављаше се и о лечењу, а имађаше и хомеопатску лекарничицу. С места сада наложи Арини, да му доведе болесницу. Кад чу Феничка, да је зове господин, врло се престрави, али ипак пође с матером. Никола Петровић је доведе к прозору и узе је оберучке за главу. Разматраше јој пажљиво поцрвенело и упаљено око, прописа јој хладне

облоге с неком водицом, што ју је он сам саставио, и раздеравши своју махраму показа јој, како то треба радити. Кад је био готов с тиме, хтеде Феничка отићи. „Пољуби господина у руку, лудо једна!“ рече јој Арина. Никола Петровић не даде јој своје руке, него он сам пољуби у теме младо девојче, које се беше сагло пред њиме.

Феничку на скоро прође око, али утисак, што га учини она на Николу Петровића, не мину тако брзо. Увек му се показиваше њезино чисто, нежно, бојажљиво лишце; увек му се чињаше, као да држи у рукама њезину меку, танану косу, као да види невина она, у полу отворена усташца, иза којих се у влажном одсјају сијаху два реда бисерних зубића. Од то доба поче је пажљивије мотрити у цркви и гледаше, како да се разговара с њоме.

С почетка се она јако снебиваше пред њим. Кад је сусрете једном пред вече на уској једној путањици, поскочи она, да би му избегла само, у густу раж, прорашћену пеленом и различком. Он опази њезину главу кроз злаћено класје, од куда је она извиривала, као поплашена зверка и повиче јој пријазно:

— Здраво, Феничка! Ја не уједам.

— Здравствујте, прошапута она, не излазећи из своје заседе.

Мало се по мало привиче она на њега, али је опет увек нападаше неки страх у назоч-

ности с њиме. кад јој на једном мати Арина умре од холере. Шта ће сада бити с Феничком? Она беше наследила од матере своје љубав к поретку и расудност; али она бејаше тако млада, тако осамљена, а Никола Петровић опет беше тако добар и скроман . . . Остало није потребно да причамо.

— Дакле велиш, да је брат мој сам дошао овамо? запита Никола Петровић још један пут.
— Куцао је на вратима и ушао је?
— Јест.
— То је лепо! Дадер ми мало Мићу, да га њихам.

И Никола Петровић поче дизати дете своје скоро до саме таванице, и мали се особито радоваше томе, а мати се беше јако престравила, да се не би догодила каква несрећа, па при сваком његовом узлету, пружаше руке к нагим његовим ногама.

Павао се Петровић међу тим повратио у свој елегантни кабинет, који беше по зидовима урешен тешким сивим тапетима, оружјем на персијским саговима, ораховим покућством, превученим тамно-зеленом бојом, орманом од црне храстовине, бронзаним статујетама на красном писаћем столу, камином . . . Он се ту баци на диван, тури руке под главу и лежаше непомично и очима скоро очајнички прелажаше таваницом. И сад да ли да сакрије бурне по-

трске свога лица и од самих зидова, или можда из другог ког узрока, — доста то, да из ненада ђипи на ноге, слусти тешке засторе на прозорима, и баци се опет на диван . . .

ЉУБОМИР БОШКОВ
БАВАНИШТЕ
ИЗ ЗБИРКЕ Бр. .....

X.

Тај се дан упозна и Базаров с Феничком. Он се шеташе с Аркадијем по врту и казиваше му, за што се не примају нека дрвета, особито храстови.

— Боље бисте чинили, кад бисте пресађивали овде белу тополу, или јелу, или и липу, по што би добавили нешто црнице. Гај се баш лепо примио и красно је потерао, јер су багрена и зова добра дрвета, која не потребују баш бог те пита какве неге. Гле! та у сеници ту има некога!

У сеници сеђаше Феничка с Дуњашом и с Мићом. Базаров застаде, а Аркадије климну главом Фенички као стари знанац.

— Ко је то? запита га Базаров, кад их већ прођоше. — Да лепе женице!
— О којој ти говориш?
— Можеш већ знати, о којој: једна је само лепа.

Аркадије му с неким снебивањем разјасни у кратко, ко је Феничка.

— Аха! одговори Базаров: — отац твој као да нема рђав укус. Вере ми, допада ми

се. Ну ја се морам упознати с њоме, рече и поврати се натраг к сеници.

— Јевђеније? уплашено повика Аркадије: — молим те, узми се на ум.

— Не брин' се, рече Базаров: — вешти смо ми људи, нисмо бадава живели у вароши.

Приближи се Фенички и скине капу.

— Допустите, да вам се представим, започне поклонивши јој се: — ја сам пријатељ Аркадија Николајића и нисам нимало опасан човек.

Феничка устаде и гледаше га мучећи.

— Да красна дерлета! настави Базаров. — Не бојте се, ја нисам још никога урекао. Али што му се образи тако црвене — ваља да му избијају зубићи?

— Јест, проговори Феничка: — већ је добио четири зубића и десни су му се сад опет надуле.

— Де'те, да видим... не бојте се, ја сам доктор.

Базаров узе дете на руке, које се на дивно чудо Фенички и Дуњаши нимало не противљаше и ништа не плашаше.

— Видим, видим... Нема ништа, све је у свом реду, али ће бити зубат. Ако му што позли, зовните ме. А ви сте здрави?

— Здрава сам, хвала богу!

— Заиста, хвала богу! Здравље је највеће

благо на свету. А ви? рече Базаров, обративши се к Дуњаши.

Дуњаша, која је веома озбиљна, кад је пред господарима својим, за вратима пак сасма раскалашна, кикотом му одговори на то.

— Дакле добро је, како видим. Ево вам вашег дебељка натраг.

Феничка узе дете.

— Како је мирно седео у вас, рече она полугласно.

— У мене сва деца мирно седе, одговори Базаров: — ја се разумевам у тој вештини.

— Деца осећају, ко их милује, уђе Дуњаша у реч.

— То је истина, потврди Феничка. — И Мића се не да, да га свако узме на руке.

— Али мени ће се дати? запита Аркадије, који до сад стајаше на страни, а сад и он уђе под сеницу.

За тим хтеде да узме Мићу на руке, али се Мића окрете од њега и запишта, што веома смути Феничку.

— Други пут . . . када се већ привикне на мене, доћи ће, рече Аркадије умиљато и оба се пријатеља на то удаљише.

— Како јој је управо име? запита Базаров.

— Феничка... Федосија, одговори Аркадије.

— А по оцу? И то ми треба знати.

— Николајевна.

— Бене. Што ми се у ње допада, то је,

што не изгледа скоро нимало збуњена. Други би људи и осудили то на њој. Лудорија! за што и да буде збуњена? Она је мати, дакле је у свом праву.

— За цело, примети Аркадије: — али отац мој . . .

— И он је у свом праву, уђе му Базаров у реч.

— Ја не налазим, да је то баш тако.

— Као да ти не годи особито санаследник!

— Зар те није стид, да ми подмећеш таква мишљења! с жаром прихвати Аркадије. Ја у томе смислу ни под који начин не корим оца; ја мислим, да је он требао да се ожени њоме.

— Ехе — хе! хладнокрвно одговори Базаров. — Како ли си великодушан! Ти дакле још полажеш што на брак; томе се нисам надао од тебе.

Пријатељи пођоше неколико корака напред мучећи.

— Сад сам дакле видео сав газдалук твога оца, започе Базаров на ново. — Марва је рђава, а коњи опет нису нимало утекли од ње. Зграде такође нису ни за што, а радници као да су махом сами ленивци; управитељ му је или будала, или пак препредена варалица, ништа нисам видео доброга.

— Ти си јутрос и сувише строг, Јевгенију Васиљићу!

— И добри мужици ће за цело обмахнути твога оца. Знаш како каже пословица: „Руски мужик превариће и бога!“

— Сад бих чисто да поверујем стрицу, рече Аркадије: — ти веома рђаво мислиш о Русима.

— А како не! Рус се тим и одликује, што сам о себи мисли са свим рђаво. Важности има само то, да је двапут два четири; све је остало будалаштина.

— Шта, па и природа? рече Аркадије замишљено гледећи на шарена поља, што их беше обасјало сунце последњим нежним осмејком својим са запада.

— И природа је буцалаштина, у томе значењу, како ти узимаш. Природа није храм, него делаоница, и човек је у њој радник.

У исти мах продреше до њих из куће тихи звуци виолончела. Неко је свирао до душе невештом руком, али ипак с осећањем „изгледање“ Шубертово и као мед се разлеваше по ваздуху дивна мелодија.

— Шта је то? повиче Базаров зачуђено.

— Мој отац . . .

— Твој отац свира на виолини?

— Да!

— Али колико има управо твом оцу година?

— Четрдесет и четири.

Базаров се засмеја.

— Што се смејеш?

— Молим те! четрдесет и четири годинс, pater familias, и . . . свира на вијолончелу.

Базаров да се зацени од смеха; али Аркадије при свем том, што поштиваше учитеља свога, не могаше се ни насмешити.

XI.

Прођоше од прилике две недеље дана. Живот је у Марину текао по своме реду; Аркадије се веселио, Базаров радио. Сви се већ у кући бејаху привикли њему, његову неустручљиву понашању, његовим преким, одсеченим речима. Феничка имађаше толико поверења у њему, да га је једном у поноћи пробудила, када Мићи бејаше нешто позлило; он је тада дошао и по своме обичају зевајући и смејући се, преседео је с њоме пуна два сахата и помогао је детету. Павао Петровић на против, беше свом душом омрзао на Базарова: држаше га за гордељивца, безобразника, киника и плеје; домишљаше се већ за што Базаров не уважава њега, за што га скоро презире, њега, — Павла Кирсанова! Никола Петровић се бојаше младога „нихилисте“ и сумњаше, да је уплив његов на Аркадија од какве користи по овога — али га за то опет пажљиво слушаше, па марљиво праћаше и све његове физичке и хемијске опите. Базаров је био донео са собом

микроскоп, и по читаве се сахате бављаше с њиме. Слугама беше такође омилео. ма да поступаше с њима господарски; они осећаху, да он није племић, него само човек њима раван. Дуњаша се радо смејаше с њиме, и значајно погледаше на њега, оптрчавајући око њега као препелица. Петар, човек до крајности самољубив и глуп, који се до века само мршташе, коме беху све заслуге само у томе, што гледаше учтиво, што умејаше нешто мало срицати и што често чишћаше хаљине своје — зарадовао се увек и осмешкивао, кад га је Базаров запитао штогод, а слушчад трчаху за „доктором,“ као мала пашчад. Само га стари Прокофић не бегенисаше; кад год га послуживаше за столом, увек се мрштио, називаше га „живодером“ и „подмуклим залцем“ и увераваше свакога, да Базаров изгледа у својој накострешеној брады, као свиња у трњу. Прокофић бејаше према себи исто толики аристократа, као и Павао Петровић.

Наступише лепши дани у години — први дани јуна. Време бејаше прекрасно; до душе поговараше се, као да ће опет да се појави холера, али становници . . . ске губерније већ се беху привикли њезиним посетама. Базаров устајаше увек рано и иђаше по две три врсте, али не иђаше то он у шетњу само — шетњу без икакве цели не држаше ни пода шта — него купљаше уједно и траве и зарезнике (инсекте).

Који пут би повео са собом и Аркадија. На повратку се обично препираху којечем и Аркадије обично биваше побеђен у таким приликама, ма да сила више говораше од свога пријатеља.

Један се дан задржаше тако подуже; Никола Петровић им изиде на сусрет у врт. На домак сеници зачу из ненада кораке и глас обојице младих људи. Они иђаху с друге стране путањом и не могаху га видети.

— Ти још не познајеш са свим мог оца, рече Аркадије.

Никола Петровић се притаја.

— Отац је твој поштена душа, одговори Базаров: — али он је свршио већ свој посао, песма је његова већ испевана.

Никола Петровић прислушкиваше . . . Аркадије не одговори ништа.

Он остаде још неко време у свом заклону, па за тим оде полако из врта.

— Пре неки дан видех га, где чита Шушкина, настави Базаров. — Гледај, да му разјасниш, да је то само тричарија. Он није више младић: ваља већ једном да се махне тих трица и кучина. Ко би био још у садање време романтик! Подај му, да чита што честито!

— Шта би му као могао дати? зипита Аркадије.

— За први пут ја бих мислио да би вредно било Бихнерово дело Kraft und Stoff.*)

— И ја баш то мислим, одговори Аркадије одобравајући. — Kraft und Stoff је написано доста популарним језиком.

— Пресуда нам је већ изречена! рече тај исти дан после обеда Никола Петровић своме брату, седећи у његову кабинету: — ми смо свршили већ свој посао, песма нам је већ испевана. У осталом може бити, да Базаров има и право. Мене само једно боли: надах се живети лепо у друштву с Аркадијем. А сад се види, да сам ја изостао натраг, да је он далеко отишао напред, да више не можемо разумети један другог.

— А као по чему је он отишао напред? И чиме се он баш толико одликује од нас? с нестрпљењем повиче Павао Петровић. — Све му је то набио у главу само тај синьор, тај нихилиста. Тај ми је лекарчић крвав пред очима, он је просто шарлатан. Мимо све његове жабе ја сам уверен, да се он ни беле не разумева у физици.

— Не, не, брате, немој тако да говориш: Базаров је паметан и велик зналац.

---

*) Од овог дела има нешто и у српском преводу. В. Матицу од 1868 г. број 16—24., где је излазио почетак Бихнерова дела, под насловом: „Огледи природне филозофије од Луја Бихнера". Превео је Мита Ракић.

— Па како је самољубив, да те бог сачува, поче опет Павао Петровић.

— То је истина, примети Никола Петровић: — он је самољубив. Али без тога као да не може човек ни бити. Једно само не могу да схватим: ја сам све учинио, само да не изостанем за другима, за напретком времена; довео сам у ред „крестјане“, у колико сам могао боље; завео сам „ферму,“ због које ми у целој гуверније придаше име „црвени;“ ја читам, учим, у опште старам се, да једнаким кораком идем са потребама свакидашњим — а они опет веле, да ми је песма већ испевана. Ну може бити да имају и пуно право!

— А као за што?

— Слушај само! Данас ти седнем да читам Пушкина . . . чини ми се беху то његови *Цигани* . . . На једаред ето ти к мени Аркадија и мучећи, с неким пријазним сажалењем на лицу, узе од мене, као од детета, књигу и даде ми једну другу, немачку . . . За тим се насмеши на мене, оде и однесе са собом Пушкина.

— За дивно чудо! Па какву ти је књигу бога ти дао?

— Ево какву . . .

И Никола Петровић извади из шпага девето издање чувене Бихнерове књиге.

Павао Петровић преврну неколико листова...

— Хм! промрмља. — Аркадије Николајић

хоће да се бави о твом васпитању. Јеси ли већ читао што?

— Читао сам нешто мало.

— Па како је?

— Сад или сам ја глуп, или су све то саме — трице и кучине. Биће да сам ја глуп.

— Да ниси како заборавио немачки? запита га Павао Петровић.

— Разумевам ја немачки.

Павао Петровић узе опет књигу у руке и гледаше испод очију на брата. Обојица заћуташе.

— Да, право, започе Никола Петровић, хотећи дати други правац разговору. — Добио сам писмо од Кољазина.

— Од Матије Илића?

— Јест, од њега. Он је дошао у *** на ревизију. Сад је већ велик човек и пише ми, да би био рад да се упозна с нама, својим рођацима, и позива нас и Аркадија к себи у варош.

— Хоћеш ли ићи? — запита га Павао Петровић.

— Не ћу - а ти?

— Ни ја не ћу. Не свиди ми се путовати својих педесет врста за бабину душу. Матија би хтео да нам се покаже у свој слави својој; нека га враг носи! Нека се задовољи само са својим службеним тамјаном. И велика ми зверка, тајни саветник! Да сам још и даље

служио и још „пртио те глупе упрте“, био бих данас и ја ђенерал ађутанат . . У осталом наша је песма већ испевана . . .

— Да, брате; ваља нам већ справљати гроб и прекрстити руке на груди, ртче Никола Петровић уздахнувши.

— Ја се тако брзо не предајем, одговори му брат. — Све ми се чини, да ћу имати још каква сукоба с тим лекаром.

Сукоб се догоди и још тај исти дан у вече, за чајем. Павао је Петровић дошао у дворану, већ раздражен и приправан за бој. Само изгледаше добру прилику, да се устреми на свога непријатеља; али му се прилика за дуго не даде. Базаров говораше у опште мало пред „старим Кирсановима“, (тако он називаше оба брата), а мимо то бејаше то вече доста нерасположен и мучећи испијаше чашу за чашом. Павао Петровић гораше сав од нестрпљења. На покон му се испуни жеља.

Поведе се реч о једном суседном племићу. „Будала, глуп аристократа“, равнодушно примети Базаров, који се познаваше с њиме још из Петрограда.

— Допустите ми, да вас запитам, започе Павао Петровић, а усне му дрктаху: — по вашем мишљењу речи: „будала“ и „аристократа“ значе једно исто?

— Ја сам рекао: *глуп* аристократа, одговори Базаров, лениво сркућући свој чај.

— То је истина; али мени се све чини, да ви исто тако мислите о аристократама, као и о глупим аристократама. Ја мислим, да сам вам дужан рећи, да ја не делим то ваше мишљење. Могу рећи, да мене сви познају као либералца и као човека, који љуби прогрес (напредак); па баш по томе ја и уважавам аристократе, праве аристократе. Сетите се само, мили мој господине (на те речи погледа Базаров Павла Петровића), сетите се само, мили мој господине, понови овај још жешћим гласом: — инглеских аристократа. Они не уступају ни јоте од права својих, али за то опет уважавају права других. Они хоће, да се изврше све обвезаности у одношају према њима, па по томе и они сами врше *своје* обвезаности. Аристократија је дала Инглеској слободу, она је и данас одржава.

— Шта и шта пута слушасмо ми ту песму, одговори Базаров: — али шта хоћете тим да докажете?

— Хоћу тим да докажем, милостиви господине, да без осећања самог свог достојанства, без уважавања самога себе — а у аристократији су развијена та осећања — не може бити никаква тврда основа општему... bien public... општему добру. Личност, милостиви господине, — главно је ту; човечја личност мора бити снажна, као стена, јер на њој се све зида. Ја врло добро знам, да су

вама, на прилику, смешне навике моје, моје ношиво, па најзад и моја чистоћа и присталост, али то све излази из чуства самоуважавања, из чуства дужности, јест, јест, дужности! Ја живим на селу, у осами, али ја не ћу пренебрећи себе, ја уважавам у себи човека.

— Допустите ми, Павле Петровићу, рећи ће на то Базаров: — ви уважавате себе, а овамо седите са скрштеним рукама; какву има отуда корист bien public? Боље би чинили, да не уважавате себе, него да радите штогод.

Павао Петровић побледе као крпа.

— То је са свим друго питање. Никако ми се не мили сада, да вам ту објашњавам, за што седим са скрштеним рукама, као што се ви изволисте изразити. Само то хоћу да кажем, да је аристократизам — принсип, а без принсипа могу у наше време живети само они људи, који су разуздани и који не вреде ни потуре. Ја сам то рекао Аркадију одмах други дан по његову доласку, а сада вама понављам то исто. Је л' тако, Никола?

Никола Петровић климну главом у повлад.

— Аристократизам, либерализам, прогрес, принципи, понављаше Базаров. — Молим вас само, колико је ту страних и бескорисних речи! Рус их махом не треба.

— Шта дакле по вашем мишљењу треба? Кад вас слуша човек, помислио би, да се ми

налазимо ван човештва, ван његових закона. То је страхота божја! Лоћика историје иште...

— На што ће нам та лоћика? Ми и без ње можемо живети.

— Како то?

— Ево како! Ја мислим, да ви не требате лоћике, да узмете у уста залогај хлеба, кад огладните. На што су нам дакле такве апстракције!

Павао Петровић размахну рукама.

— Ја вас више не разумем! Ви вређате руски народ. Не могу да разумем, како је можно, да човек не признаје принсипа, правила! Шта вам је дакле веће у животу?

— Ја сам вам, чико, већ говорио, да ми не признајемо никаквих авторитета, умеша се Аркадије.

— Ми радимо по ономе, што признамо за корисно, рече Базаров. — У данашње је време корисно порицање — ми дакле поричемо.

— Све?

— Све!

— Шта... не само уметност, појезију... него и... страшно је и рећи...

— Све! понови Базаров с неописаном хладнокрвношћу.

Павао Петровић гледаше пренераженим у њега; томе се није надао. Аркадије поцрвене од задовољства.

— Допустите ми, узеће на то Никола Пе-

тровић реч. — Ви све поричете, или, да се тачније изразим, ви све рушите... Да видите, треба после опет то зидати...

— То није наш посао... Пре свега треба да се рашчисти место.

— Садашње стање народа иште то од нас, с достојанством узе Аркадије реч. — На нама је, да испунимо те потребе, ми немамо права, да се предајемо задовољавању свога личнога егоизма.

Последња та фраза није годила баш особито Базарову: видео је у њој нешто филозофије, то јест, романтизма, јер је Базаров и филозофију називао романтизмом; али он не нађе за нужно, да обара мишљење свога младог ученика.

— Не, не! ускликнуће на то Павао Петровић изненадном срдњом. — Не могу веровати, да ви, господо, познајете тачно руски народ, да сте ви представници његових потреба, његових жеља! Не, руски народ није такав, како га ви себи представљате. Он свето поштује своја предања, он је — патријархалан, не може да живи без вере...

— Не ћу да вам поричем, одговори Базаров: — ја сам готов признати, да ви у томе имате пуно право... Опет то ништа не доказује.

— Ни најмање не доказује! понови Аркадије са сталношћу извежбаног шаховског

играча, који предвиди бајаги опасни ход свога противника и по томе се нимало не смете.

— Како да не доказује ништа? запита Павао Петровић изненађен. — Дакле ви идете против свог народа?

— Па нека је и тако! Народ верује, кад грми, да се пророк Илија на колима својима вози по небу. Дакле сад и ја да верујем у то за то само, што су то Руси... Зар нисам и ја Рус?

— Не, ви нисте Рус! После свега, што мало час рекосте, ја вас не могу признати за Руса!

— Мој је дед орао земљу, с надутим поносом одговори Базаров. — Запитајте ма ког вашег мужика, кога ће од нас, вас или мене, признати пре за свога земљака. Ви не знате ни да говорите с њиме.

— А ви... ви говорите с њиме, ал' га у исто време и презирете.

— А зашто не, ако заслужује презирање? Ви ми кудите правац мој, а ко вам каже, да ли је он у мене тек случајан, или да није како изазван тим самим народним духом, у име којега ви на мене ратујете?

— А, тако! Нихилисте су дакле по све потребне?

— Потребне или непотребне — ми не можемо то решавати. И ви сами мислите, да нисте без икакве користи на свету.

— Господо, господо, махните личности на страну! повикаће на то Никола Петровић, подигавши се са столице.

Павао се Петровић насмеши и метнувши руку на раме брату, седне га на ново.

— Не брини се ти, рече му. — Не ћу ја заборавити на себе — од тога ме штити баш само чуство мога достојанства, коме се тако жестоко руга тај господин... господин доктор. Допустите ми, настави даље, обративши се с нова Базарову: — ви, може бити, мислите, да је ваше учење новина? У томе се варате. Материјализам, што га ви проповедате, више се пута истакао, али је увек и оборен као нешто, што се не може одржати...

— Опет туђа реч! упаде Базаров. Поче се већ једити и лице узе неку бакарну боју. — Право, ми ништа не проповедамо; није нам то навика...

— Шта дакле радите ви?

— Ево шта ми радимо. У последње време говоримсо о томе, како наши званичници примају мито, како у нас нема ни путова, ни трговине, ни правична суда...

— Да, да, ви сте тужиоци, ви сте *соци* — тако вас чини ми се, називају. У многоме се ја и слажем с вама, али...

— По томе увидесмо, да није доста, само говорити о нашим ранама, јер то води само бенстању и доктринарству; ми увидесмо, да

наши напредњаци, наши соци (обличитељи) нису ни за што, да се занимамо само са будалаштинама, са парламантаризмом, нехотичним твораштвом, са адвокатуром и сам би га враг знао с чим још не, кад би нам се ваљало бринути о насушном хлебу, кад нас најгрубља сујеверица дави, кад сва наша акцијонарска друштва пропадају само с тога, што нема поштених људи, кад и сама слобода, о којој влада наша води тако голему бригу, једва да има каква послетка и то само с тога, што је мужик наш готов, да покраде и сама себе и да у крчми испије и памет своју и мозак свој.

— Е па лепо, одговори му Павао Петровић: — лепо; ви сте о свему томе убеђени, па се решисте, да се не подухватите ничега озбиљски.

— Јест, решисмо се, да се не подухватамо ничега, на кратко понови Базаров. Већ му се беше досадило, што да толико говори пред тим племићем.

— И само се ругате?

— И само се ругамо.

— И то је нихилизам?

— И то је нихилизам, понови опет Базаров, али овај пут са особитом дрскошћу.

Павао Петровић шкиљаше очима.

— Врло лепо! рече с особитом хладнокрвношћу. — Нихилизам ће свој беди и невољи помоћи, а ви, ви сте наши избавиоци,

наши јунаци. За дивно чудо! За што се дакле забављате толико другима „обличитељима?“ Зар ви исто тако не булазните, као и сви они?

— Чим другим, али тим се никако не огрешујемо, кроз зубе одговори Базаров.

— Елем није тако? Ви дакле радите, што ли? Или сте тек у намери, да што радите?

Базаров не одговори ништа на то. Павао Петровић задрхта, али одмах дође к себи.

— Хм!... Радити, рушити... настави даље. — Али може ли човек рушити, а да не зна и за што руши?

— Ми рушимо за то, што смо ми сила, приметиће на то Аркадије.

Павао Петровић погледа на свога синовца и насмеши се.

— Јест, и сила не даје никоме рачуна, настави Аркадије и усправи се.

— Несрећниче! повика Павао Петровић, не могавши се више уздржати: — кад би само промислио, шта у Русији значи та твоја изрека! Не, морао бих имати анђеоска стрпљења, да све то мирно слушам! Сила! И у дивљем Калмуку, и у Монголу јест сила, али на што нам она? Нама је мила цивилизација, јест, јест, господо моја; нама су мили њезини плоди. А немојте ми говорити, да ти плоди немају никакве важности: последњи мазало, un barbouilleur, последњи дрнкало, који добије за једно вече пет копејака, и ти су кориснији од

вас, јер су они представници цивилизације, а не сурове монголске силе! Ви се држите за напредњаке, али за вас би најзгодније место било у каквој калмучкој кибици! Сила! Сетите се већ једном, силна господо, да је вас тек десет дванаест људи, а оних других да има милијунима, и ти вам не ће допустити, да им ногама газите њихову најсветију веру. Ти ће вас у млево сатрти!...

— Ако нас и сатру, биће нам мило, одговори Базаров. — У осталом ви рачунате сасма рђаво. Није нас тако мало, као што ви мислите.

— Шта — па ви мислите, да сте већ готови... готови с читавим народом?

— Ви знате, да је свећа од копејке била доста, да се запали читава Москва, одговори Базаров.

— Само тако! С почетка охолост... скоро сотонска охолост, за тим поруга. Тим се дакле заводи младеж наша! Томе се покоравају срца неискусних младића! Ево једног и овде крај вас, који вас скоро обожава — радујте се! (Аркадије се окрете на страну и намргоди се.) И та се зараза већ далеко распрострла. Како чујем, наши уметници не ће сада у Риму ни да завире у Ватикан, Рафајила називају лудаком, и то за то само, што је он, како рекосте, авторитет; а сами су при томе немоћни и сасма бесплодни, фантазија им не хвата даље од „Девојке на студенцу“, па је

мимо то још и сама девојка ђаво насликана. Како ви мислите, то су махом ваљани људи, је л' те?

— Како ја мислим, одговори Базаров: — и Рафајило не вреди ни пребијене потуре; а и они други нису нимало бољи од њега.

— Право! право! Слушај, Аркадије . . . како ваља да се изражавају садашњи млади људи! Па како не би пристајали још за вама! Од пре су млади људи ишли само за тим, да науче штогод; а сада се могу задовољити само с изреком: све је на свету тричарија, будалаштина! . . . и игра је добијена. Имате пуно право, да се радујете, пре бесте само прости бенаци, а сада се на један пут прерушисте у нихилисте.

— Чини ми се, да заборављате на лично достојанство, што га отоич брањасте, флегматички примети Базаров, а Аркадије сав се зажарио и закрвавио очима. — У препирци нашој далеко заидосмо... Боље ће бити, да је сада оставимо на страну. У осталом ја ћу се само онда сагласити с вама, настави даље уставши с места: — када ми будете показали једну једину установу у садашњем нашем животу, у породичном или у општинском, која не би заслуживала, да се са свим и без икакве штедње поруши и уништи.

— Могао бих вам стотинама таквих на-

рећати, ускликну Павао Петровић: — стотинама, да! Ево, на прилику, општина.

Хладан осмејак прелете преко Базаровљевих усана.

— Што се општине тиче, рече, ту бисте боље учинили, да се поразговорите о томе с вашим брацем. Мени се све чини, да он сада може знати, шта је управо така општина, шта је сељачка задруга, умереност и тако даље.

— Породица, најзад, породица, каку је налазимо у сељака наших! повика Павао Петровић.

— И то је питање, за које мислим, да би вам ваљало не испитивати га до крајности. Послушајте ме, Павле Петровићу, узмите рока, од два три дана, сада једва ћете наћи што. Узмите све наше сталеже по реду, па промислите добро код сваког. Ја ћу међу тим с Аркадијем . . .

— Свачему се ругати! прихвати Павао Петровић.

— А не, ми ћемо жабе парати. Хајд'мо, Аркадије; до виђења, господо!

Обадва пријатеља одоше. Павао Петровић и брат му остадоше сами. Неко време погледаху један на другог мучећи.

— Ето то су ти, започе најзад Павао Петровић: — то су ти данашњи наши младићи, то су наши наследници!

— Наследници! понови Никола Петровић

дубоко уздахнувши. У течају ове препирке сећаше он као на угљевљу и тек по кад и кад погледаше испод очију жалостиво на Аркадија. — Знаш, брате, на што ме то опомиње? Препирах се једном са покојном мајком; она се разједи и не хтеде ме ни слушати... ја јој онда рекнем: Ви мене, молим вас, и не можете разумети; ми припадамо двема различитим нараштајима. Њојзи то буде жао, а ја помислих: Шта ћемо? Пилула је до душе грка, али прогутати се мора. Сад је дошао на нас ред и наши нам наследници могу слободно рећи: Ви нисте из нашега нараштаја — гутајте пилулу!

— Ти си сувише добар и скроман, одговориће на то Павао Петровић. — Ја сам на против уверен, да смо ми истини ближе, него ти господичићи, ма да нам је говор може бити у нечем застарао... vieille... ма да немамо оног њиховог самопоуздања... Па како је надута та данашња омладина! Запиташ ли кога од њих: каква бисте вина хтели, црна или бела? „Ја обично пијем црна!“ одговори ти он басом и то с тако важним лицем, као да сав свет гледа у тај пар на њега...

— Је л' вам по вољи још чаја? запита Феничка, промоливши главу кроз врата; за време препирке не усуди се, улазити у дворану.

— Не треба, можеш казати, да однесу самовар, одговори Никола Петровић и пође јој

на сусрет. Павао Петровић хитно рече: bon soir, и оде у свој кабинет.

XII.

После по сахата оде Никола Петровић у врт, у своју милу сеницу. У дубоке се мисли дао. Први пут данас сазна за понор између њега и сина му; осећаше, да ће тај понор дневице све више ширити се и расти. Дакле му би у залуд мука, што је у Петрограду две читаве зиме провео дан ноћ читајући најновија дела; у залуд слушаше разговоре младих људи; у залуд се радоваше, кад му се даде прилика, да се и он умеша у њихов бурни, ватрени разговор.

„Брат ми вели,“ мишљаше он сам у себи, „да ми имамо право, отуривши на страну све самољубље, и мени се чини, да су они даље од истине, него ми; ал' опет у исто доба осећам, да у њих има нечега, што ми немамо, што им даје неко преимућство над нама!.. Је ли то младост? Не: сама младост није. Или не састоји ли се то њихово преимућство у томе, што они имају на себи мање трага од племићства, него ми?“

Николи Петровићу клону глава и он пође руком по лицу.

„Али одбацивати поезију!“ мишљаше даље: „не осећати ништа у уметности, у природи?

И он баци поглед око себе, као да би хтео да схвати, како може човек да не љуби природу. Већ се започе хватати сумрак; сунце беше пало за неки онизак јасик, одаљен од врта на своје две врсте: сен од њега распростирао се без краја и конца преко мирних поља.

Мужик неки јахаше крај шумице на бељцу узаном неком путањом. Ма да јахаше по хладу, ипак се могаше лепо видети тако, да си му могао разазнати и саму закрпу на плећима; правилан и тих бахат коњичев разлегаше се пријатно по ваздуху. Сунчеви зраци, који са друге стране пробијаху у јасик, продираху кроз честу и осветљаваху јасење тако жарком светлошћу, да ти оно изгледаше као какво јелашје и њихово плавичасто лишће одсјајкиваше о бледо румено небо, и изгледаше као да је сада пукла зора. Ласте на високо леђаху; ветар се беше са свим приутишао; одоцнеле пчеле зујаху лениво и сањиво по зовиним цветовима; мушице се узмигољиле на једној узвишеној грани.

„Дивне ли красоте, боже мој!“ мишљаше Никола Петровић и неки снови, који му беху у души, падоше му одмах на ум; на један мах сети се Аркадија, Kraft und Stoff — и умуче. Ну он још сећаше ту, и даље мишљаше о разним стварима, што му се врзаху по глави. Он у опште миловаше, задубити се у дубоке, сањарске мисли; живовање његово на селу разави у њему ту вољу. Не давно опет сећаше

он тако замишљен, чекајући сина пред крчмом, и каква се промена од то доба зби! Одношаји му према Аркадију, који тада беху по све нејасни, узеше опредељенији облик, — али какав облик?... Покојна жена паде му на ум, али не така, како је он знађаше у течају многих година, не као добра, милосна домаћица, него као младо девојче, вита стаса, са невиним погледом који пита, са власима у дебелим плетеницама исплетеним, онако, како ју је видео први пут у своме животу. Тада беше он још ђак на великој школи. Састао се беше с њоме на степеницама од стана, у коме живљаше, са непажње је беше гурнуо мало, обрнуо се, хтео се извинити, и толико је само могао прошаннути: pardon monsieur, а она беше ником поникла, насмешила се, и на један се мах забунила и побегла, а на савијутку степеница још је једном погледала на њега, направила је озбиљно лице и поцрвенела је. И после прве, кратке посете, потајно осмешкивање, па сумња и сета, за тим огањ страсти и најзад она голема радост... Куда га све то одведе? Она пође за њега, он беше срећан, као мало њих на свету... „Али, мишљаше он: — ништа није слађе, него први трепуци, па за што да не трају они до века, за што не изумру заједно са животом?“

Не стараше се, да разјасни самом себи мисли своје, али осећаше, да му их ваља уз-

држати, да му ваља јаче уздржати то блажено време ма чим другим. а не само успоменом... жељаше, да још једном буде на близу својој Марији, да осети још једном њезине топле образе и дах и сад му се учини, као да осећа над собом . . .

— Никола Петровићу, зачу се на близу глас Феничкин: — где сте?

Он се прену. Не осећаше никакве гриже савести, нимало се није застидео . . . Никад му и не паде на ум, да упоређује своју жену са Феничком, али му беше жао, што баш сада дође, да га узбуни. Њезин га глас опомену на седе му власи, на старост му, на будућност му...

Чаробни свет, у који сада уђе, који као да се баш сада поче дизати из магловитих валова прошлости, опет се узмути — и ишчезе.

— Ево ме! одговори: — одмах ћу доћи, иди само! „Ето то су опет трази племићства!“ помисли одмах за тим у себи.

Феничка погледа мучке к њему у сеницу и оде. Сад тек опази Никола Петровић, да га је и ноћ затекла у његовим размишљањима. На све стране беше тамно и мирно, а лице Феничкино изгледаше бледо и мајушно, када оно завири под сеницу! Он устаде и хтеде се повратити у кућу; али му се узрујано срце не могаше никако да се примири у грудима. Поче се шетати по врту, гледаше час на тле, а час управљаше замишљене погледе своје к небу, пре-

ко кога се беше просуо небројсветлуцавих звездица.

Дуго и дуго ходаше тако, уморио се скоро да падне с ногу, али се ипак не утиша унутарња забуна, унутарњи немир, који га мучаше. Ох, како ли би му се смејао Базаров, да га нешто виде у овај пар! И сам би га Аркадије осудио! Очи му се напуниште сузама, којима не знађаше ни сам разлога; за човека од четрдесет и четири године, за агронома и за домаћина бејаше то још сто пута горе него и само свирање на вијолончелу.

Никола се Петровић и даље још шеташе, и не могаше се решити да уђе у кућу, у то мирно и уљудно гнездо, које пријатно погледаше на њега са свима својим осветљеним прозорима; не могаше се растати с вртом, са тамноћом, са свежим ваздухом, који му ћарлијаше по лицу, с том сетом, с том узбуђеношћу . . .

На савијутку путање сусрете га Павао Петровић.

— Шта ти је? запита он Николу Петровића: — блед си, као утвара каква; ти ниси здрав; за што не легнеш?

Никола му Петровић у неколико речи разјасни, како му је у души, и удаљи се. Павао Петровић дође до на крај врта; и он се замисли, и он погледаше к небу. Али у његовим лепим, угаситим очима, не одсјајкиваше ништа

друго, него само светлост звезда. Он не бејаше романтик и не умејаше се предавати маштама. Мимо сву своју страсну душу беше он сух прозајичан човек, мизантроп (човекомрзац) по францускоме начину.

— Знаш шта ? говораше то исто вече Базаров Аркадију. — Дивна мисао паде ми на ум. Данас ти рече отац да га је позвао к себи један ваш знатан рођак. Твој отац не ће да иде . . . хајд' мо нас двојица у ***, господин тај позива и тебе. Видео си већ, какав овде ветар душе. Овако ћемо се моћи мало проћи и разгледаћемо варош. Задржаћемо се пет, шест дана, па мир до бога !

— Ти ћеш се отуда опет вратити натраг?

— Не могу, морам ићи и к оцу. Ти и сам знаш, да је он од *** само на тридесет врста. Давно га нисам видео, а и матер такође ; морам их мало старе поутешити и развеселити. Добре су то душе, ти моји родитељи, особито отац ми је забаван. Ја сам им једино дете.

— Хоћеш ли се задржати колико ?

— Тешко ; биће ми по свој прилици дуго време у њих.

— Али на повратку ћеш се опет повратити к нама ?

— Може бити . . . ал' гледаћу. Али шта мислиш ? Хоћемо ли ићи ?

— Што му драго ! немарно одговори Аркадије.

У срцу се веома радоваше предлогу свога пријатеља, али није хтео да изда, што му срце скрива. Он се показао као прави правцати нихилиста !

Сутра се дан крену с Базаровим у ***. Чељад у Марину жаљаше, што одоше тако; Дуњаша се шта више и заплака . . . али старцима беше одлануло, они једва одахнуше душом.

XIII.

Гувернатор вароши ***, куда се упутише наши пријатељи, бејаше млад човек, прогресиста и деспота, каквих у Русији има тма божја. Одмах прве године своје управе побрка се он не само са „гувернијским предводитељем", с једним вишим официром у миру, који беше велик џамбас и веома дочекљив човек, него и са самим својим чиновницима. Распре, што истекоше из тога, дотле се најзад разгранаше, да министарство у Петрограду нађе за добро, да пошље поуздана човека, који ће све то извидети на месту. Избор начелништва паде на Матију Илића Кољазина, сина онога Кољазина, који негда бејаше тутор браћи Кирсановима. Матија Илић беше такође, ма да му је већ прејурило четрдесет година преко главе, чиновник из нове школе. Он је предузео себи, да ма на који начин постане државником, и већ му две звезде вишаху о грудима. Једна је,

истина била иностранa и није ни вредила бог зна шта. Као и гувернатор, коме имађаше судити, бејаше и он прогресиста и ни по чему не наликоваше на званичнике од истога реда. О себи је самом много држао; самољубље му не познаваше мере ни границе, али за то му ипак понашање бејаше просто, поглед одобравајући, слушаше свакога лепо и добродушно и тако се из срца смејаше, да си га на први поглед могао потпуно држати за добру поштену душу. У важним стварима могао је, како веле, бити и веома строг.

Енерђија је преко потребна," говораше обично „l' énergie est la premiére qualité d'un homme d'état . ." *)

Мимо све то опет га скоро увек вараху и обмањиваху и сваки ијоле вешт чиновник јахао га је како је хтео.

Матија Илић беше јако заузет за Гизота и стараше се, да покаже свакоме, да он није од оних бирократа, којима је рутина закон; да он не губи из вида ниједан важан појав из друштвеног живота . . . У свима таким речима бејаше јако извежбан. Праћаше он и развитак савремене књижевности, али увек с неким поносним „снисхођењем" — као кад какав одрастао човек сусретне на улици гомилу дечурлије, па се и он помеша међу њих. У истини Матија се Илић ни у длаку не разликоваше од државника из времена Александра I., који пре но што би пошли на вечеру ка госпођи Свечиновој, која живљаше тада у Петрограду, проучише још у јутру неколико листи из Кондиљака; само му понашање беше више према новијем времену. Он бејаше вешт дворанин, промућуран човек и више ништа; у пословима се не разумеваше скоро ништа, духа не имађаше ни за лек. Само умејаше водити своје сопствене послове; нема тога, који га могаше обмахнути у томе, а то је богме главно.

Матија Илић прими Аркадија особито усрдно; али се веома зачуди, кад чу, да су му остале званице остале на селу.

— Отац твој беше увек чудан светац, рече Аркадију, играјући се с кићанкама од свога за чудо лепог кадифеног „шлофрока" и на једаред се обрте једноме младом чиновнику и хитно га запита: „Шта је?" Млади човек, коме се од дуга ћутања већ залепише уста, устаде са столице и зачуђено гледаше у свога начеоника; али Матија Илић и не зарезиваше више за њега. Чиновници наши у опште милују, да своје потчињене збуне с очију и средства, што их употребљавају за то, веома су различита. Ово се средство, међу осталим, највише употребљује „is qute a favorite," како Инглези веле: чиновник на једаред не разуме ни најпростије речи и учини се као глух.

*) Енерђија је прво својство државниково.

Он ће запитати на прилику: који је дан у недељи?

Најпонизније ће му се одговорити на то: „Данас је петак, преузвишени господине!“

— А? Шта, шта? Шта ви то говорите? с неким напрезањем поновиће чиновник.

— Данас је петак, ваша преузвишености!

— Како? Шта? Шта је то петак? Какав петак?

— Петак, преузвишени господине, дан у недељи.

— Тако!... Чини ми се, да бисте ме ви хтели још учити!

Мимо сву своју либералност и Матија Илић бејаше великодостојник од те багре.

— Ја ти саветујем драги мој, да одеш у посету гувернатору, рече Аркадију: — ти ме већ разумеш, да ти ја не саветујем то с тога, што бих се ја држао још старих обичаја, да се мора ићи властима на „поклоненије,“ него само за то, што је гувернатор човек на свом месту и што ти по свој прилици желиш, да се упознаш са овдашњим друштвом... Надам се, да ниси медвед! А после он даје прекрасну играчку.

— Хоћете л' ви ићи? запита га Аркадије.

— Он је мене ради и даје, рече Матија Илић скоро сетно. — Играш ли ти?

— Играм... али доста траљаво.

— Тим горе. Биће ту више лепојака, па

је свакако срамота за млада човека, да не игра. И то не говорим ја из љубави према старинским навикама; ја никако не мислим, да дух мора бити у ногама, али бајронизам је смешан... il fait son temps. *)

— Ја се надам, ујо, да ви не мислите, да ја из бајронизма...

— Морам те упознати с овдашњим господом, узећу те под своје окриље, рече му Матија Илић задовољно се смешећи. — Биће ти топло, је л'?

Слуга на то уђе и пријави долазак председника финансијске коморе („казјонаја палата,“) старца са очима што се вазда смеше и са сухим уснама, који веома миловаше природу, особито лети, када, по његовим речима: „марљива пчелица са свакога цветка прибира свој десетак....“

Аркадије се препоручи.

Он застаде Базарова у гостионици, где су одсели, и једва га наговори, да пође с њиме ка гувернатору.

— Што му драго! рече најзад Базаров: — у какво се коло ухватиш, тако мораш играти. Дођосмо овамо да видимо племиће... хајдемо га дакле к њима!

Гувернатор их прими веома пријазно, али не седе ни њих ни сам не седе. Он је довека био у послу; у јутру се облачио у тесно па-

*) Преживео се.

радно рухо и на врат је везивао сасма узацку пошу, а због тешких послова својих не остављаше себи ни толико времена, да на миру једе и пије. Он позове Кирсанова и Базарова к себи на ручак, после неколико минута позове их поновице, држаше да су њих двојица браћа и називаше их Кирсановима.

На повратку своме од гувернатора, сусретоше на путу једну дрошку из које на један мах искочи човек осредњег узраста, у „словенофилској венгерци," и повикнувши: „Јевђеније Васиљићу!" потрчи к Базарову.

— А! ви сте то, господине Ситникове, проговори Базаров, идући даље по тротоару: — који вас ветар донесе?

— Са свим случајно дођох амо, одговори Ситников и обрнувши се кочијашу, махну на њега руком и повика: — хајд' за нама, хајде! — Отац мој има овде нешто мало посла, настави даље, прескочивши преко олука: — па замоли мене . . . Данас сам баш дознао, да сте и ви дошли и баш сада сам био код вас... (То беше са свим истина, јер кад се пријатељи вратише доцније у гостионицу, нађоше у својој соби карту са савитим крајевима, на којој беше име Ситникова, с једне стране француски, с друге руски.) Ја се надам, да ви не идете сада од гувернатора?

— Не надајте се; баш од њега долазимо.

— А... Ако је то тако, то морам и ја к њему ићи. Јевђеније Васиљићу, ваља да ме упознате с вашим ... с овим ....

— Ситников, Кирсанов, прогунђа Базаров, не застајући.

— Веома ми је мило, започе Ситников, пријатно се насмехнувши. — Врло сам много слушао о вама ... Ја сам стари познаник Јевђенија Васиљића и могу рећи — његов ђак. Ја сам му обвезан за свој прерођај ...

Аркадије погледа на Базаровљевог ђака. Његово мало, зализано, ну о осталом пријатно лице изгледаше као да је у неком страшљивом, тупом напрегу; његове очи гледаху укочено и немирно, а и кратки му и дрвени смех имађаше у себи нешта немирнога.

— Можете већ мислити, настави даље: — како ми беше око срца, када ми Јевђеније Васиљић први пут рече, да не ваља признавати никаквих авторитета. Тако се радовах ... једном речју оживех! Једва једном, помислих, нађох и ја човека! Право Јевђеније Васиљићу, морате ићи да се упознате с једном овдашњом госпом, која ће вас са свим разумети и за коју ће посета ваша бити прави празник. Ви сте мислим, већ слушали што о њој?

— Ко је то? запита Базаров немарно.

— Кукшина Eudoxie, Јевдоксија Кукшина. Знаменита особа, еманципована у правом смислу речи, напредњачка жена. Знате ли шта? Хајд'мо одмах к њој. Нема ни неколико кора-

ка до стана јој. Могли би смо тамо доручковати . . . Мислим, да ви још нисте доручковали?

— Нисмо.

— Па то је лепо. Она се, можете већ мислити, раставила с мужем својим, ни од кога дакле не зависи.

— А је л' лепа? запитаће на то Базаров.

— То не могу баш рећи.

— Па што нас врага и зовете к њој?

— Пс, немојте бити луди . . . Она ће нам дати бутељу шампањскога.

— То је већ друга ствар! Сада видим да сте практичан човек. Прво, држи ли отац ваш још аренду?

— Још држи, хитлено одговори Ситников и засмеја се. — Дакле, хоћемо ли ићи?

— Не знам управо . . .

— Ти си хтео да посматраш људе, пришапну му Аркадије.

— А ви, г. Кирсанове? прихвати Ситников. — Хоћете л' и ви с нама? Без вас не можемо ни ми ићи.

— Та не иде, да ми сви сад на један пут грунемо . . .

— Ништа то. Кукшина је добра душа . . .

— А хоће ли нам дати бутељу шампањскога? запита Базаров.

— Три! повиче Ситников. — Ја стојим за то добар.

— Чиме?

— Својом главом.

— Боље очевом кесом. У осталом, хајд'мо.

XIV.

Мала дворанска кућа у московскоме стилу, у којој је наставала Авдотија Никитишна (или *Евдоксија*) Кукшина, налажаше се у некој улици, која је пре негде била изгорела. Свак зна, да наше гувернијске вароши морају један пут за пет година горети. На вратима, над на херо прикованом визитном картом, вишаше врпца од звонца, а у предсобљу изађе на сусрет похађачима једна госпа у капици, која не наличаше ни на служавку, ни на другарицу, него на нешто са свим треће. То бејаше јасан знак, да је домаћица пријатељица напретка. Ситников упита, да ли је Авдотија Никитишна дома?

— Је сте ли ви то Victor? зачу се танак глас из суседне собе. — Ход'те у нутра!

Жене у капици тај час нестаде.

— Нисам сам, одговори Ситников, скиде своју „венгерку," испод које се појави нека врста инглеске хаљине и поуздано погледаше на Аркадија и на Базарова.

— Све једно, одговори глас. — Entres.*)

Млади људи уђоше. Соба, у коју уђоше,

*) По нашем: слободно.

изгледаше више као каква пословница, него као дворана. Хартија, писма, сијасет бројева руских листова, по највише још не разрезаних, лежаху по прашњавим столовима. На кожноме дивану сеђаше полу наслоњена домаћица. Још беше то млада, плавокоса госпа, имађаше на глави махраму с чипкама и тешке гривне на рукама. Она уста са дивана небрижно подиже на плећа свилени огртач, оперважен већ пожутелим лисичјим крзном, рече тихим гласом: „Здравствујте, Victor“ и пружи Ситникову руку.

— Базаров, Кирсанов, рече на то Ситников, подражавајући Базарову.

— Молим вас, одговори Кукшина и, уставивши на Базарову своје округле очи, између којих се црвенео мајушни узвити носић, настави: — ја вас познајем, — и пружи и њему руку.

Базаров се намршти. На маленоме, на лепом лицу еманциписане жене не беше ништа безобразнога; али израз јој лица непријатно дираше гледача. Нехотице ти долажаше, да је упиташ: „Шта ти је, јеси ли гладна? Или си једовита? Или зебеш од чега? На што све то?“ И она, као и Ситников, довека бејаше немирна. Она је говорила и кретала се врло слободно, ал' у исто време и доста неспретно. Очевидно држаше она себе за добродушно и просто створење, а међу тим, што је год радила, могао си одмах опазити, да је баш то и хтела чинити: све јој бејаше наумице — ништа просто, природно.

— Да, да, Базарове, ја вас познајем рече поновице. — (У ње беше тада навада, као и у многих провинцијалних и московских госпа, да одмах зове мушког по породичном имену.) — Ако вам је по вољи једна смотка?

— Смотка? А за што не, прихвати Ситников, који међу тим седе на столицу и прекрсти ноге на колена. — Али дед'те нам што и за доручак. Гладни смо као курјаци! Да, гледајте, да добијемо и бутељу шампањскога.

— Сибарит, рече Јевдоксија и засмеја се. (Када се она смејала, горње су се десни обнажиле над зубима.) Је л' те Базарове, да је он сибарит?

— Ја милујем сласти живота, рече Ситников важно. — То ми ништа не смета, да будем либералан.

— Не, не, то заиста смета! ускликну Јевдоксија и наложи за тим слушкињи, да донесе што за јело и шампањскога. — Шта ви мислите о том? настави даље, окренувши се према Базарову. — Ја сам уверена, да ви делите моје мишљење.

— Варате се! одговори Базаров. — Парче је меса боље, него парче хлеба — и с тачке химијске анализе.

— А, ви се бавите о химији? То је и мени у души! Ја сам изумела један леп.

— Леп? ви?

— Јест, ја. А знате ли чега ради? Кад би лутке градила, да се не би ломиле главе. Вид'те, ја сам вам сасма практична! Али то све није још готово . . . Морам још Либига прочитати. Право, јесте ли читали чланак Кисљакова о женским пословима у „Московским Вједомостима?“ Прочитајте само, молим вас. Вас по свој прилици занима женско питање? И школе такође? Чим се занима ваш пријатељ? Како му је име?

Госпа Кукшина питаше све једно за другим с разнеженом нехатошћу и не чекаше на одговор; размажена деца говоре обично тако са својим дадиљама.

— Ја се зовем Аркадије Николајић Кирсанов, одговори јој Аркадије: — а не занимам се ничим.

Јевдоксија да се зацени од смеха.

— То је баш лепо! Шта, ви нисте дувандија? Викторе, знате, да се срдим на вас?

— Чега ради?

— Говоре, да сте опет стали хвалити Жорж-Сандову. Она је заостала иза других списатеља и више није ништа! Како да се и упореди она с Емерсоном! Она не зна ништа ни о васпитању, ни о физиолоџији, ни о чему. Ја сам уверена, да она није ни чула што о ембријолоџији, а у наше време — како и може бити човек без те науке? (Код тих речи Јевдоксија

рашири руке). Ах, какав је диван чланак о томе написао Јелисевић! То вам је женијалан господин! (Јевдоксија непрестано употребљаваше реч „господин“ у место „човек“.) Базарове, сед'те до мене на диван. Ви може бити не знате, да вас се ја страшно бојим.

— А за што то? Ја сам радознао, да чујем.

— Ви сте ми опасан господин . . . ви критикујете све на свету. Ах, боже мој! и мени је самој сад смешно, где говорим овде као каква сељанка. У осталом ја и јесам сељанка. Ја сама управљам имаовином својом и представите само себи, мој староста, Ерофеј, чудна вам је, управо типична појава. Подсећа ме на Куперова „Патфајндера“ (калауз); има у себи нечега примитивнога. Ја се са свим настаних овде . . . несносна варош, јел'те? Али шта да радим?

— Варош као и друга варош, хладнокрвно рече Базаров на то.

— Најстрашније је, да нас овде мора занимати ма каква ништарија! . . . Од пре сам зими настављала у Москви . . . ну сада живи тамо мој драги мусје Кукшин. Мимо то је и Москва сада . . . не знам управо . . . али све је тамо сад друкчије. Најрадије бих путовала; лане сам се била већ са свим спремила . . .

— Ви би свакако у Париз ишли? запитаће је Базаров.

— У Париз и у Хајделберг.

— А за што у Хајделберг?

— Молим вас, тамо је Бунзен!

На то Базаров не знаде ништа одговорити.

— Петар Сапожников . . . ви га знате?

— Не знам га!

— Молим вас, Петар Сапожников . . . та њега ћете увек наћи код Лидије Хостатове.

— Ја ни ње не знам!

— Што му драго! Дакле, тај ми се Петар Сапожников обећао, да ме прати. Хвала богу, слободна сам, немам деце . . . А што рекох: *хвала богу!* . . . У осталом, то је све једно.

Јевдоксија направи на то са својим од дувана пожутелим прстима смотку једну и поче пушити.

Слушкиња дође са служавником.

— А, дакле ево нам и доручка! Извол'те се послужити! Викторе, извадите запушач; за цело сте вешти у томе.

— Вешт, вешт! прогунђа Ситников и на ново се насмеја.

— Има ли овде лепих женских? запита Базаров, испивши трећу чашу.

— Како не, одговори Јевдоксија: — али све су незнатне. На прилику, mon amie*) Одинцова — није баш рђава . . . истина бог, поговарa се, да је нешто . . . што у осталом није

*) Моја пријатељица.

баш бог зна какво зло. Али она нема никакве слободе назора, никакве дубљине, ништа од тога. Сва наша система васпитања ваља да се поправи. И сама сам већ мислила о томе; наше је женскиње сасма рђаво васпитано

— Ви и онако не ћете ништа успети с њима, прихвати Ситников. — Ваљало би их презирати и ја их и презирем свом душом својом. (Ситников особито миловаше осећати и исказивати своје презирање, особито што се тиче женскиња, а и не помишљаше на то, да ће после неколико месеца нузити по прашини пред самом својом женом, и то за то, ш о она беше рођена као кнегиња Дурдолеосова). Ниједна од њих не би могла разумети разговор наш; ниједна од њих не заслужује, да озбиљни људи говоре о њој!

— Не знам, како, по чему не би разумеле нашега разговора, упаде му Базаров у реч.

— О коме ви говорите? умеша се Јевдоксија.

— О лепом женскињу.

— Шта? Ви дакле делите мишљење Прудоново?

Безаров се презорљиво усправи.

— Ја ни с ким не делим мишљења; ја имам својих.

— Доле с авторитетима! повиче Ситников, пун радости, што се тако мушки може изразити пред оним човеком, коме је био повизан слуга.

— Али и сам Маколеј . . . започе опет Кукшина.

— Доле с Маколејем! загрми Ситников.

— Ви се дакле још заузимате за те женскаре?

— Никако! Ја се заузимам за права женскиња, за која сам се заклела, да их браним до последње капи крви.

— Доле! . . . . — Ситников се ту заустави.

— Ја их никако не одричем, настави даље.

— Не, не, ја видим, ви сте Словенофил!

— Ни на који начин! Ја нисам Словенофил, ма да заиста . . . .

— Не, не, не! Ви сте Словенофил. Ви сте присталица „*Домостроја.*“ Само да вам је још кандија у рукама!

— Кандија није рђава ствар, прихвати Базаров: — али ми већ дођосмо до последње капи . . .

— Чега? запита Јевдоксија.

— Шампањскога, поштована Авдотијо Никитишна, шампањскога — не ваше крви.

— Ја не могу равнодушно слушати, где се напада на женскиње. настави Јевдоксија даље. — То је ужасно, ужасно. У место што нападате на њих, боље би чинили, да прочитате Мишелетову књигу de l'Amour (о љубави). То је чудо! Господо, како би било, да говоримо сада о љубави, придода Јевдоксија, нехатно наслонивши руку на згужван јастук од дивана.

После тога настаде велика почивка.

— Немојте, а што бисмо говорили о љубави? рече најзад Базаров: — боље ће бити, да речемо коју о Одинцовој . . . је л' те, тако сте је назвали? Ко је та госпођа?

— Дивота! дивота! повиче Ситников. — Ја ћу вас њој представити. Духовита је, богата, удовица. Штета само што није довољно образована . . . приближила би се иначе нашој Јевдоксији. У ваше здравље! Eudoxie! Куцнимо се! „Et toc, et toc, et tin tin, tin! et toc, et toc, et tin, tin tin!!...“

— Victor, ви сте прави враголан!

Доручак се отеже на дуго. За првом бутељом шампањскога дође и друга, трећа, па и четврта . . . . Јевдоксија ћераташе без престанка; Ситников је разговараше. Дуго се препираху о том, да ли је брак — предрасуда или преступ? и какви се људи рађају — једнаки или не? и у чему се особено састоји индивидуалност? Најзад дођоше у препирци својој до тога, да Јевдоксија, црвена као рак од вина што га је пила, седе за свој растројен гласовир, широким ноктима својим удараше по њему, певаше промуклим гласом из почетка циганске песме, за тим романсу Сејмур-Шифа:

„Гранада снива успавана сном“,

а Ситников повеза главу шалом и представљаше ватрена љубавника; али кад певачица дође на речи:

„Усташца твоја жарким љубима
„Са устма мојим нека споје се!“

не могаше Аркадије већ да се уздржи.

— Г'осподо, рече: — то већ почиње наличити на Бедлама!

Базаров, који тек по који пут коју подсмешљиву рече, бављаше се особито око шампањскога, а сада громко зевну, устаде и, не опростивши се са домаћицом, оде одмах с Аркадијем. Ситников оде с места за њима у потеру.

— Но шта је, шта је? запита их, обраћајући се то на лево, то на десно: — вид'те ја вам још у напред рекох, е је то важна личност! Таквог бисмо женскиња требовали! Она је, у своме роду, важна, наравствена појава!

— А је л' и овај завод *твога* оца важна наравствена појава? запита га Базаров, показујући прстом на крчму, мимо коју баш у овај час прођоше.

Ситников се опет засмеја, али силом. Он се стиђаше својега порекла и не знађаше, да ли ће да га вређа или ће да га ласка то изненадно *тикање* Базаровљево.

XV.

После неколико дана бејаше игранка код гувернатора. Матија је Илић био „јунак тога дана;“ јер гувернијски начеоник изјави свима и свакоме, да је он дошао само за љубав њему. Гувернатор је пак и на игранци остао непомичан, и мислио је о својим пословима; а Матија Илић умео је скопчати највећу пријазност са обичном својом достојанственошћу. Он бејаше удворан према свакоме — једнима с осенком нехаја, другима с осенком уважења. Госпама се показиваше у свачему услужан и непрестано се смејаше крупним, гласним и једноликим смехом, као што приличи великим људима. Аркадија тапшаше по рамену и називаше га нећаком својим; Базаров, који је обукао на се застарео фрак, удостоји расејана али и уљудна погледа и нејасна, али и празна гунђања, из којег се могоше разабрати само појединн слогови: ја и „. . . ски;“ Ситникову пружи прст смешећи се, али и окрете главу од њега; па и самој Кукшиној, која дође на игранку без кринолина и у прљавим рукавицама, али са пером рајске птице у коси, и самој Кукшиној рече: „Enchanté.“ Друштва беше у великом броју, а играча доста. Цивилци су се до душе повукли уза зид, али тим више играху часници, а особито један међу њима, који је био шест недеља у Паризу, где је научио неколико значајних усклика, као: „Ah tichtrorre,“ „pst, pst, mon bibi“ и т. д. Он их чудновато изговораше, у правом париском нагласку, а у то исто време говораше и: „si j' aurais“ у место „si j' avais,“ „aboliment“ у место „certaiment,“ једном речју: говораше оним великоруско-француским језиком, који Французи толико исме-

вају, када не нађу за нужно уверавати нашу браћу, да ми говоримо њиховим језиком, као анђели, comme les anges.

Аркадије играше, као што већ можемо мислити, веома мало, а Базаров опет нимало: обојица се повукоше са Ситниковим у будак један, где се овај последњи насмехиваше презорљиво и прављаше једовите примедбе, дрско погледаше свуд около и налажаше у томе праву насладу. На једаред се лице му измени и обративши се к Аркадију рече му с неком сметеношћу: „Одинцова је дошла!“

Аркадије се окрете и виде жену висока узраста у црноме оделу, која застаде на вратима од дворане. Она га задиви величанством својим. Обнажене јој руке мило се спуштаху уз витко тело; са сјајних власа мило падаху на лепа плећа лаки руковеци красуљка; светле јој очице, под не много извишеним као снег белим челом, изгледаху више тихе и паметне, него ли замишљене, а усташца јој се смешаху једва приметним осмехом и у целоме њеном створу бејаше нека неописана привлака.

— Ви сте познати с њоме? запита Аркадије Ситникова.

— Врло добро. Хоћете ли да вас представим?

— Ја бих вас лепо молио . . . после ове кадриље.

И Базаров опази Одинцову.

— Да дивне појаве! рече. — Ни налик јој није остало женскиње.

По свршетку кадриље, Ситников одведе Аркадија к Одинцовој; али као да није био баш бог зна како познат с њоме: и сам се смете у говору своме и она погледаше на њега с неким чуђењем. Лице јој на мах засијну милотом, када чу за Аркадијево породично име. Запита га, није ли он син Николе Петровића?

— Јесам.

— Двапут сам видела оца вашега и много сам слушала о њему, настави даље: — врло ми је мило, што сам се с вама упознала.

У тај мах јој прилете ађутанат неки и позове је, да игра с њиме кадриљу. Она пристаде.

— Дакле ви играте? запита је Аркадије смерно.

— Играм. Али по чему ви судите, да ја не играм? Јесам ли вам за то и сувише стара?

— Молим вас, како можете тако што о мени и мислити . . . Ја бих вас сада замолио за једну мазурку.

Одинцова се лупко насмехну.

— Драге воље! рече му и погледа га таким погледом, како обично удате сестре гледају на млађу браћу своју. Одинцова је и била нешто старија од Аркадија, беше јој двадесет и девет година — али он се пред њом понашаше као ђаче какво, као да би међу њима

разлика у годинама била бог зна колико већа. Матија Илић приђе јој с достојанственим држањем и с удворним речима. Аркадије оде на страну, али непрестано пиљаше у њу: он не спушташе очију с ње ни за време кадриља. Она се и са својим играчем разговараше тако наравно и неусиљено, као и с Матијом Илићем, тихо крећући главом и очима, и двапут се тихо засмеја. Нос јој беше подебео, као што је скоро и у свију Рускиња, и маст коже јој не бејаше са свим чиста; али при свем том Аркадије се увери, да никад до сад није видео таке лепе жене Звук гласа јој непрестанце му зујаше у ушима; сами набори у хаљине њезиње спуштаху се другачије, него у другог женскиња, лепше и пуније, и сви покрети њезини бејаху дивотни и природни уједно.

Кад одјекнуше први звуци за мазурку, Аркадију беше као да се из темеља потресао. Он се посади покрај играчице своје, и по што не знађаше, чиме да отпочне разговор, задовољи се с тим, да руком мрси косе своје. Али забуна му не потраја дуго; спокој Одинцове пређе и на њега: не прође ни четврт сахата, а он јој слободно поче причати о оцу своме, о стрицу, о живовању у Петрограду и на селу. Одинцова га слушаше с највећом пажњом, лако отварајући и затварајући махалицу; ћеретања његова прекидаху се истом онда, кад играше с њоме други који играч; Ситников је

међу осталима записка два пута.*) Када се враћаше на место своје, седаше опет, опет се играше с махалицом својом и прса јој се не надимаху живахније него пре, а Аркадије започињаше опет причати, срећан, пресрећан, што се налази близу ње, што може говорити с њоме и гледаше нетренимице у њезине очи, у њено дивотно чело, у њено мило, озбиљно и паметно лице. Она сама говораше мало, али из речи јој извираше познавање живота; из неких њезиних приметаба Аркадије увиде, да је та млада жена већ доста доживела и о многом промишљала . . .

— С ким ви оно стајасте? запита га: — када вас г. Ситников представи мени?

— Дакле га опазисте? запита је Аркадије са своје стране. — Је л' те, да има у лицу му нечега необичнога? То је неки Базаров, пријатељ мој.

Аркадије поче да говори о пријатељу своме. Он говораше о њему тако потанко и с таким усхитом, да се Одинцова окрете према Базарову и пажљиво га посматраше. Међу тим се сврши мазурка. Аркадију бејаше жао, да се растане с играчицом својом: тако добро проведе с њоме скоро читав сахат! Душа ваља, за читаво то време осећаше он, да она поступаше веома уљудно с њиме, да му ваља

*) Ваља знати, да је мазурка у Русији така, као што је у нас тако звани „котиљон".

бити јој благодарним . . . али млада се срца не теготе тим чуством.

Свирка умуче.

— Mercі! — рече Одинцова, уставши. — Ви ми се обећасте, да ћете ме посетити, и ја се надам, да ћете повести са собом и вашега пријатеља. Одвећ сам радознала, да видим тога човека, који је толико смео, да ни у што не верује.

Гувернатор приђе к Одинцовој, јави јој, да је вечера приправљена и узе је под руку. Она се мимоходом осврте, да се још једном насмеши на Аркадију и да му махне главом. Он јој се ниско поклони, погледаше за њом (како му се дивотним показа узраст јој, обливен тамним блеском црне свиле!) и помисли: „У овај пар је по свој прилици већ и заборавила, да има и мене на свету!“ и осећаше у мах у души неки потпун примир . . .

— Но шта је? запита Базаров Аркадија, када се овај поврати к њему у буџак. — Јеси л' био задовољан? Мене овај час рече господин један, да је госпођа та — хм, хм, хм! У осталом, може тај господин бити и бенак. Шта ти мислиш, може ли она одиста бити — хм, хм, хм?

— Ја од тог свега не разумем ни речи, одговори Аркадије.

— Помисли само! Невиност!

— Ако је то тако, то ја не разумем твога

господина. Одинцова је веома мила — то је цела истина, али је она у понашању своме тако хладна и строга, да . . .

— Испод мире . . . ти већ знаш! прихвати Базаров. — Ти велиш, да је она хладна... с тога је баш жељна. Ви'ш, ти волиш сладоледа?

— Може бити, прогунђа Аркадије: — ја о томе не могу судити. Она жели, да се упозна с тобом и замолила ме је, да те одведем к њој.

— Могу већ мислити, како си ме описао! У осталом, добро си чинио. Хајде де. Ко била она да била — гувернијска лавица или „еманциписана“ жена као оно Кукшина. Толико само могу рећи, да имаде тако лепа плећа, каких скоро нисам видео.

Аркадија увреди тај Базаровљев кинизам, али — као што често бива — он поче питати пријатеља свога о нечем са свим трећем...

— За што ти не ћеш да допустиш слободу мисли у женскиња? рече полугласно.

— За то, брате, што сам опазио, да је слобода мисли међу женскима право страшило.

Разговор се тим сврши. Одмах после вечере одоше обојица кући. Кукшина се насмеје за њима злобно и срдито: њезино самољубље бејаше јако повређено тиме, што ни једном ни другом не беше ни мукајет за њу. Она остаде иза свију на играници и у четири сахата у

јутру играше још са Ситниковим полку-мазурку по париски. С тим се поучним појавом и сврши гувернаторска игранка.

ЉУБОМИР БОШКОВ
БАВАНИШТЕ
ИЗ ЗБИРКЕ Бр.

XVI.

— Дај да сада видимо, у коју врсту сисаваца спада твоја познаница, рече сутра дан Базаров Аркадију, пењући се с њиме уз басамаке гостионице, у којој беше Одинцова одсела. — Мој ми нос каже, да ту има нешто подазриво.

— Ја ти се дивим! ускликну Аркадије. — Је ли можно, да ти, Базарове, да се ти придржаваш тога тесногрудног морала, који . . .

— Ти си ми чудан! нехатно ће Базаров на то. — Зар не знаш, да у нас реч „подазрив“ нема никаквог рђавог смисла, него само то значи, да је ко попашан на што? . . . Ниси ли ми и ти сам говорио, да се она необично удала . . . ма да, по мом мишљењу, поћи за богата старца — није ништа необично, него је на против паметно. Ја варошком ландарању не верујем; али волим мислити како оно вели наш учени гувернатор, да су та ландарања истинита.

Аркадије не одговори на то ништа, него закуца на вратима госпе Одинцове. Млад ливрејисан слуга одведе их обојицу у велику собу, која беше, као и у свима другим руским гостионицама, рђаво меблисана, али за то окићена разноликим цвећем. На скоро за тим дође и сама Одинцова у простој јутрењој одећи. У светлости пролетњега сунца изгледаше још млађа, него синоћ. Аркадије представи јој Базарова и с тајним удивљењем опази, да му се пријатељ забуни, а Одинцова да међу тим сасвим мирна остаде. Базаров осећаше и сам на себи, да је збуњен, па се за то страшно једио.

„Чудне ли тричарије од мене! — Да ме и женице још застрашавају!“ мишљаше сам у себи, извали се на столицу, како би чинио од прилике Ситников, и поче говорити са претераном сигурношћу, а Одинцова не спушташе с њега својих јасних очију.

Ана Сергијевна Одинцова бејаше кћи Сергија Николајића Локтева, који својом лепотом, својом страшћу за игром и својом окретношћу у новчаним пословима дође до неке славе. По што је овај пробавио петнаест година у Петрограду и у Москви, сврши ту тиме, што проигра све и сва што је имао и мораде се уклонити на село, где на скоро и умре, оставивши по себи двема кћерима својим, Ани која је имала двадесет и Катарини, која је имала дванаест година, мало више него ништа. Мати им беше из пропале породице кнезова . . . . . и умрла је у Петрограду, још док јој је муж био у пуној слави и сјају. Положај Анин по смрти очевој бејаше по све трајав. Сјајно васпитање, којим је однегована у Петрограду,

није јој никако допуштало, да сноси свакојаке кућевне бриге и невоље у тихом животу на селу. Не познаваше се ни с ким на свету из околине и никога не имађаше, с ким би се могла посаветовати. Отац јој избегаваше суседе своје; он их презираше, и они њега презираху, сваки по своме начину. Али Ана не изгуби духа; она с места напише писмо тетци својој, кнегињи Авдотији Степановој Х. . . . ој, злој и гордој уседелици и замоли је, да дође к њој. Она и дође и смести се у најлепшим собама, врчаше и гунђаше од јутра до мрака, и по самом се врту не шеташе иначе, него само у пратњи свога једног послужиоца, неотесаног локаја у изношеној, жутој либерији са плаветним ројтама и са трокутником на глави. Ана сношаше трпељиво све ћуди теткине, бављаше се о васпитању сестре своје и као да се са свим спријатељила с мишљу, да у тишини, у усамљености траје дане своје . . . Али судба јој друго бејаше досудила. Случајно је једаред виде Одинцов неки, врло богат човек од четрдесет година, чудан светац, ипохондриста, дебео и тром, који у осталом не беше ни глуп ни зао; он се заљуби у њу и понуди је руком својом. Она пристане, да му буде жена — и он пожививши с њоме шест година умре на послетку и остави јој све имање своје. Ана Сергијевна за читаву годину после смрти му не остављаше села; за тим се одмах са

сестром својом оправи, да пропутује мало по Јевропи. Али не оде никуд даље, него само у Немачку и, уморена од пута, поврати се на брзо у своје мило Никољскоје, одаљено на четрнаест врста од вароши ***. Ту имађаше она леп, красно намештен дворац, дивотан врт са семеништима: покојни Одинцов ни у чем није штедео. У варош је Ана Сергијевна одлазила веома ретко понајвише послом и ту није се бавила дуго.

Њу нису волели у гувернији; приликом удадбе јој за Одинцовим страхота викаху на њу, разношаху о њој свакојаке гласове на свету, увераваху свакога, да је она помагала оцу при његовим карташким пословима, да је и на пут се кренула, да притаји само неке и неке ствари . . . „Ви већ можете мислити, шта би то било?“ пришаптаваху мрзовољна причала.

— „Прошла вам је она кроз ватру и кроз воду,“ говораху о њој; а извесни гувернијски домишљан придодао би још: „и кроз све остале живље.“ Све то допираше и њојзи до ушију, али она је на једно ухо примала, а на друго испуштала: характер беше у ње слободан и доста одважан.

Одинцова сећаше, наслонивши се на столицу, и с прекрштеним рукама слушаше Базарова. Он говораше, против обичаја свога, веома много, и свом душом се стараше, да занима Ану Сергијевну, чему се опет Аркадије

јако зачуди. Он не могаше разрешити, да ли је Базаров постигао своје цели, или није. Из лица Ане Сергијевне мучно бејаше докучити, какве утиске осећаше; она задржа један и исти израз, израз љубазности и мудрине; лепе јој очице светљаху се увек пажњом, али та пажња не постаде ни у чем живља. Понашање Базаровљево, при почетку посете, непријатно утицаше на њу, као оно рђава воља или глас што кречи; ну она на скоро опази, да је он збуњен и то јој ласкаше. Једно само, што не могаше да трпи, беше простаклук, а од тога беше Базаров са свим слободан. Аркадију не остаде ништа друго, него да се тај дан непрестано чуди и крсти. Он се надаше, да ће Базаров с Одинцовом, као с умном женском, почети говорити о својим убеђењима и назорима: она је и сама желела, да чује човека, „који је толико смео, да ни у што не верује," али у место тога Базаров јој говораше о медицини, о хомеопатији и о ботаници. Одинцова није проводила време у тартан: она је прочитала више ваљаних књига и говорила је чистим руским језиком. Она поведе реч о музици, али кад опази, да Базаров не брани баш бог зна колико за уметности, из тиха се поврати на ботанику, ма да се Аркадије већ био упустио у тумачење значаја народних мелодија. Одинцова и на даље поступаше с њиме, као с млађим братом својим: као да је у њему само

доброта и простодушност младости — и више ништа. Мирни, разнолики и живи разговор трајаше скоро пуна три сахата.

Пријатељи најзад устадоше да иду. Ана Сергијевна мило их гледаше, пружи обојици своју лепу, белу ручицу и, замисливши се мало, с неодважним, али и дивним смешењем проговори им: — Ако се, господо, не бојите дуга времена, а ви гледајте да дођете к мени у Никољскоје.

— Зар сумњате, Ано Сергијевна, ускликну Аркадије: — ја за особиту срећу држим . . .

Базаров се само поклони, — и Аркадије се још једном мораде чудити и крстити: он опази, да пријатељ му поцрвене.

— Дакле? говораше му он на улици: — мислиш још једнако, да је она — хм, хм, хм?

— А ко би је знао? Ви'ш, како се била устегла! одговори Базаров и после кратког ћутања настави: — херцегиња, владарка пра а! Само још да јој је круна на глави и скут на хаљини?

— Наше херцегиње не говоре тако лепо руски, рећи ће на то Аркадије.

— Међу народом је била, брате, пашега је хлеба кусала . . .

— А крај свега тога ти је права милота, рече Аркадије.

— Како јој је диван стас и узраст! наста-

ви Базаров: — како ли би изгледала на анатомском столу?

— Престани већ, кумим те богом. Јевђеније! ти си страшан човек!

— Но, но, не срди се, нежна госпођице! Већ рекосмо — да је она од прве сорте. Морамо је походити.

— Када?

— Прекосутра, ако ти је по вољи. Шта имамо овде још посла? Шампањскога да пијемо с Кукшином? Или да слушамо ујака твога, либералног чиновника? . . . Прекосутра нам се ваља кренути на пут. Право, па одатле није далеко ни моја кућа. Лежи ли Никољскоје на ***-ском друму.

— Наравски.

— Optime!*) Не ћемо губити времена — то чине само бенаци и неодважни људи. Али опет ти велим: дивна је стаса и узраста!

После три дана оба пријатеља ићаху друмом великим у Никољскоје. Дан бејаше красан и доста топал, ухрањени коњици трчаху једнаким касом, лако машући својим свезаним и исплетеним реповима. Аркадије гледаше на друм и осмехиваше се, ни сам не знајући за што.

— Можеш ми честитати! ускликну на један пут Базаров. — данас је 22. јун, моје крсно име. Сад ћу видети, да ли ће се патрон мој

*) Врло добро!

заузети за мене. Данас ме изгледаху код куће, настави тишим гласом . . . — Жао ми је, изглед им је узалудан . . . али ништа то!

XVII.

Кућа, у којој живљаше Ана Сергијевна, стајаше на положеној откривеној равници, не далеко од жуте камене цркве са зеленим кровом, с белим стубовима и са живописом al fresco*) над главним вратима, што представљаше „Васкрс Христов“ у талијанском укусу. Особито диван беше на слици тој велик, од сунца изгорео војник са шишаком. За црквом се пружаху у два реда сељачке куће, над сламним кровом им дизаху се овде онде по неки димњаци. Господски двор бејаше сазидан у истом стилу, у ком и црква, у оном стилу то јест, који је познат у нас под именом Александровскога; двор тај бејаше исто тако превучен жутом бојом, исто тако имађаше зелен кров и беле стубове и фронтон с грбом. Гувернијски ахитектор подигао је обе те зграде на задовољство покојнога Одинцова, који, како сам говораше, не трпљаше никаквих пустих и самовољних новина. У кућу с обе стране беху прилегла тамна дрвета старог врта; алеја подсечених јела вођаше к уласку.

Пријатељима нашим изидоше у предсобљу два гломазна локаја у либерији на сусрет; је-

*) Живопис на лепу.

дан од њих с места отрча по дворника. Дворник, гојазан човек у црну фраку, одмах дође и одведе госте по басамцима покривеним саговима у велику собу, у којој бејаху већ две постеље намештене са свима осталим потребама. У кући бејаше велик поредак: све беше чисто, ваздух бејаше пун неких особитих мириса, као што је оно у министарским примаоницама.

— Ана Сергијевна моли вас, да јој дође те после по сахата, рече дворник. — Имате ли, међу тим, да што заповедате?

— Немамо ништа, мили мој, одговори Базаров: — осим ако бисте тако добри били, да ми донесете чашу ракије.

— На служби, рече дворник с неким чуђењем и оде шкрипећи чизмама.

— Каква је то величанственост! рече Базаров. — Мора да је херцегиња ... друкче не може бити!...

— Лепа ми херцегиња, одговори на то Аркадије: — одмах с прва пута позва к себи оваке силне аристократе, као што смо ми.

— Особито аристократу, као што сам ја, будући лекар и лекарски син и црквењачки унук... Ја не знам јесам ли ти већ причао, да ми је деда био црквењак и звао се Сперански, рече Базаров после кратке почивке и гризаше усне. — Свакако је пак госпођа та размажена, права материна маза. Ваљало би, да навучемо своје фракове.

Аркадије само слеже раменима... али и он се беше престравио у нечем.

После по сахата сиђоше се Базаров и Аркадије у дворану. Беше то пространа, висока соба, уређена доста раскошно, али без особитог укуса. Тешко, богато покућство стајаше у обичном реду уз зидове, навучено тамним, златом испуњеним навлакама; покојни Одинцов наручио их је из Москве преко неког свог пријатеља и комисијонара, винскога трговца. Над средњим диваном вишаше портрет плава буцмаста човека, који погледаше на госте немилим погледом. „То мора да је он *сам*," пришапну Базаров Аркадију и, прочачкавши нос, настави: „Како би било, да га скинемо?" Али у тај сами мах уђе домаћица у нутра. На њој бејаше лако барешно одело; глатка за уши зглађена јој коса даваше девојачки изглед њезином чистом и свежем лицу.

— Хвала вам, што сте одржали, реч започе она: — ја се надам, да ме не ћете оставити на брзо; уверићете се ,да овде није баш пуно лоше. Упознаћу вас са сестром својом, она свира ваљано на гласовиру. Вама, мусје Базарове, то је све једно; ну за вас, мусје Кирсанове, вели се, да љубите музику; осим сестре живи код мене још и стара моја тетка, а који пут сврати се к нама и сусед један на карте: ето, то вам је цело друштво наше. Али зар не ћемо сести?

ЉУБОМИР БОШКОВ
БАВАНИШТЕ
ИЗ ЗБИРКЕ Бр.

Одинцова изговори отај мали „спич“ с особитом сигурношћу, као да га је на изуст научила; за тим се обрати к Аркадију. Из њихова разговора изиде, да је мати њена познавала Аркадијеву матер, и да је шта више била повереницом љубави њене к Николи Петровићу. Аркадије говораше са жаром о покојници; а Базаров међу тим разгледаше албуме. „Како ли сам се упитомио!“ мишљаше сам у себи.

Лепо вижле са плаветном огрлицом утрчи у собу, бијући шапама по патосу, а одмах за њим уђе и девојче једно од својих осамнаест година. Имађаше угаситу косу, црне мале оче и неправилно, али за то опет пријатно лице. У рукама држаше котарчицу, пуну цвећа.

— Ево и моје Каће, рече Одинцова, показујући главом на њу.

Младо девојче седе поред ње и поче ређати цвеће своје. Вижле, коме име беше Фифи, оптрчаваше око странаца, машући репом, и дотаче се свакоме од њих руке својим хладним носом.

— Јеси ли све то сама набрала? запита је Одинцова.

— Сама сам, одговори Каћа.

— Хоће ли доћи тетка на чај?

— Доћи ће.

У говору се Каћа врло мило смешаше са неком стидљивом отвореношћу и гледаше некако пријатно-страшљиво, од доле горе. Све

на њој бејаше још младо и зелено: и глас и лице и ружичасте ручице са белим цртицама на длану, узацка плећа... Она без престанка црвењаше и тихо, брзо уздисаше.

Одинцова се окрете к Базарову.

— Ви разгледате албум тај само из удворности, Јевђеније Васиљићу! започе она. — Занимати вас не може. Хајд'те боље к нама и започните ма о чему препирку.

Базаров се примакну к њима.

— Драге воље! Али о чему би сте ви хтели да се препиремо?

— О чему год ви хоћете. Само вам то кажем, да сам страсна препирачица.

— Ви?

— Ја. Ви се томе дивите. За што?

— За то, што сте, колико ја могу судити, и сувише мирни и хладни, а за препирање треба у неку руку раздражености.

— Како сте ме ви то тако на брзо проучили? Ја сам прво и прво, самовољна и жестока, запитајте само Каћу; а друго, ја се лако и раздражим.

Базаров погледа на Ану Сергијевну.

— Може бити. Ви можете то боље знати од мене. И тако ако вам је угодно да се препиремо — извол'те само! Ја сам разгледао у вашем албуму изгледе саске Швајцарске, а ви ми на то рекосте, да ме то не може занимати. Ви то само с тога рекосте, што претпостав-

лате, да ја немам у себи нимало уметљивости, и у томе имате пуно право; али ти ме изгледи могоше занимати у ћеолошком погледу, у погледу формације гора, на пример.

— Извините; као ћеолог морате узети у помоћ каку књигу, како специјално дело — а не рисарије.

— Рисарија ми на један поглед представи све оно, што је у књизи изложено на читавих десет страна.

Ана Сергијевна заћута.

— И тако дакле ви немате у себи ни мрве уметљивости? рече најзад, наслонивши се лактом на сто, и с тим приближи лице своје Базарову. — Како се можете без тога маћи?

— А на што ми је, ако смем запитати?

— И на то, да можете познавати и изучавати људе.

Базаров се насмеши.

— Прво и прво, за то има животно искуство; а друго мислим, да не треба, да се изучавају све личности појединце. Сви људи наличе једно на друго, како телесно, тако и душевно; у свакога има мозга, слезине, срца и плућа једнако устројених; а тако звана нравствена својства тако су исто налик у једнога човека као и другог: неке малене разлике не чине ништа. Доста је само један једини човек, па да све друге упознамо. Људи су као дрвета

у шуми, ни једном ботанику не ће пасти на ум, да испитује од брезе сваку јединку.

Каћа, која полако прибираше цветак по цветак, зачуђено погледа на Базарова — и сукобивши се с његовим бистрим и небрежљивим погледом, поцрвене до ушију. Ана Сергијевна климаше главом.

— Дрвета у шуми, понови она. — По вашем мишљењу нема дакле никакве разлике међу глупим и паметним човеком, међу добрим и злим?

— И нема! Исто као и међу здравим и болесним. Плућа у јектичава човека нису у истом стању, како су у вас и у мене, ма да им је устрој једнак. Ми прилично добро знамо, са чега постају телесне болести — а што се тиче друштвених болести, оне постају од рђавог васпитања, од стотине будалаштина, којима нам набијају главу, једном речи, од бесвесна стања наших друштвених околности. Исправите друштво, и болести не ће више бити.

Базаров говораше све то с таквим лицем, као да хоћаше рећи: „Веровали ви мени или не веровали, мени је све једно!“ и својим танким прстима пође по бради, а очи му прелетаху из једног кута у други.

— И ви дакле мислите, рече Ана Сергијевна — када се друштво поправи, да онда не ће бити ни глупих ни злих људи?

— Бар ће бити, кад се друштво лепо и

правилно уреди, са свим све једно, да ли је човек глуп или паметан, добар или зао.

— Разумем... у свију ће бити једна и иста слезина.

— За цело, митостива госпођо.

Одинцова се окрете к Аркадију.

— А како ви мислите о томе, Аркадије Николајићу?

— Ја се потпуно слажем с Јевђенијем, одговори овај.

Каћа га погледа испод очију.

— Ви ме доводите у дивљење, господо, рече Одинцова: — али други пут ћемо се разговарати мало по више о том; сада чујем, где ми долази тетка на чај... старе људе ваља нам штедети.

Тетка Ане Сергијевне, кнегиња Х..... а, ситна и мајушна старица, са смежураним лицем и с укоченим, злим очима ступи у одају, једва се поклонивши гостима, и спусти се у велику кадивену наслоњачу, у којој нико, ван ње, не имађаше право седети. Каћа јој постави јастучић под ноге; старица јој се ни не захвали на томе, ни не погледа на њу, него само мицаше рукама под жутим шалом, који покриваше скоро цело јој мршаво тело. Кнегиња миловаше жуту боју: и на капи имађаше јасно-жуте траке.

— Како сте спавали, теткице? запита Одинцова узвишеним гласом.

— Опет је та вашка ту! прогунђа старица у одговор, а када опази, да се Фифи са два корака поче њојзи приближавати, закреча: — шибе, шибе!

Каћа доваби Фифи и отвори му врата.

Фифи радосно истрча на поље, надајући се, е ће поћи с њоме у шетњу, али кад виде, да остаде сам пред вратима, поче грепсти и лајати. Кнегиња се намршти, а Каћа пође на поље...

— Мислим, да ће чај бити већ готов, рече Одинцова. — Г'осподо, извол'те; теткице, ако је по вољи...

Кнегиња се подиже ћутећи са столице и прва изађе из дворане. Сви се упутише одмах за њом у јеловницу. Мало слушче у козачком руху с шумом привуче к столу наслоњачу обложену јастуцима, у коју се спусти кнегиња; Каћа, која сада бејаше чајолија, прво њој пружи чашу са њезиним грбом. Старица заслади чај свој с медом (она мишљаше, да је грех пити чај са шећером, а у једно да и скупо стаје, ма да она сама не издаваше ни копејке ни на што) на један пут запита грубим гласом:

— Шта пише *кнез* Иван?

Нико јој не одговори. Базаров и Аркадије на скоро се уверише, да никоме не беше ни мукајет за њу; ма да је поштиваху. „Само је ради важности држе, јер је од кнежевског колена“ помисли Базаров у себи.... После

чаја предложи Ана Сергијевна, да иду у шетњу: али у тај мах поче киша падати и цело друштво, осим кнегиње, поврати се у дворану. Дође и сусед, што миловаше играти се карата, и кога звахy по имену Порфирије Платонић, гојазан ћелоња са кратким округлим ногама, у осталом велики весељак и пријатан човек. Ана Сергијевна, која се разговараше скоро са самим Базаровим, запита га, хоће ли покушати с њима срећу у старомодном преферансу. Базаров пристане, говорећи, да му се још за раније ваља приправљати за сеоског лекара.

— Узмите се добро на ум, рече Ана Сергијевна: — ја и Порфирије Платонић ћемо вас тући. А ти, Каћа, свирај што Аркадију Николајићу; он милује свирку, а и ми ћемо слушати.

Каћа приступи ка гласовиру скоро безвољно; и Аркадије, ма да миловаше свирку, безвољно пође за њом: учини му се, као да хоће Одинцова само да га се опрости — а у срцу, као обично млади људи у његовим годинама, већ му бејаше ускипело оно мучно и нејасно осећање, што претходи љубави. Каћа отвори гласовир, и не гледећи на Аркадија рече полугласно:

— Шта да вам свирам?

— Што год хоћете, равнодушно одговори Аркадије.

— Какву свирку ви највећма милујете? понови Каћа, не променивши свога положаја.

— Класичку, истим оним гласом одговори Аркадије.

— Милујете ли Моцарта?

— Милујем.

Каћа узе сонату — фантазију Моцартову у це-молу. Она свираше веома добро, ма да јој свирка бејаше доста сухопарна. Не подизаше очију с нота и грискаше усне. Али при свршетку сонате лице јој се зарумене и мален прамен косе, која се беше отплела, паде јој на тамне веђе.

Аркадије с ванредним задовољством слушаше последњи део сонате, онај део, када у сред дивне веселости лепе мелодије, на један пут зајекну тако тужни, скоро очајнички болови . . . Али мисли, што их пробудише у њему звуци Моцартови, нису се односиле на Каћу. Гледећи на њу, он је помишљао само: „То младо девојче не свира баш хаљкаво, а и она сама није баш рђава.“

Свршивши сонату, Каћа, не подижући руке с гласовира запита:

— Је л' доста?

Аркадије јој одговори, да није вољан доброту њену употребљавати на зло, поче говорити с њоме о Моцарту и запита је: е да ли је она сама изабрала ту сонату или јој је когод препоручио? Али Каћа једва му и одго-

вори што: она се повукла, као оно пуж у своју љуску. Када се то збио с њоме, не усуђиваше се ни погледати горе и само јој лице узе тада необичан израз . . . Она по себи не бејаше бенаста, него само мало снебита и то само због сестре своје, која је, као што већ рекосмо, сама васпитаваше, а и не сањаше, шта се збива у младом девојчету. Аркадије заврши тиме, што поче вабити Фифи, који се опет вратио у собу, и миловати га по глави. Каћа опет оде к свом цвећу.

Базаров се међу међу тим непрестано још играше, није се дао укебати, али није могао ни укебати противнике своје. Ана Сергијевна беше веома вешта играчица, а и Порфирије Платонић није рђав противник. Базаров најзад проигра нешто, истина врло мало, али му ипак бејаше то доста непријатно. За вечером Ана Сергијевна заподене с нова реч о ботаници.

— Хајд'мо сутра у јутру у шетњу, рече Базарову: — хтела бих, да ме упознате с латинским називима биљака и са својствима им.

— А на што вам латински називи? запита је Базаров.

— У свему је нуждан поредак, одговори она.

— Ала је то чудна жена, та Ана Сергијевна! ускликну Аркадије, оставши на само с другом својом у соби одређеној за њих.

— Тако је, рече Базаров: — сасма промућурна жена.

— У каквом смислу ти то говориш, Јевђеније Васиљићу?

— У добром смислу, у добром, брате мој, Аркадије Николајићу! Ја сам уверен, да она и с имањем веома добро располаже. Али чудо — није она, него сестра јој.

— Шта, она црнпураста?

Јест, она црнпураста. То је девојче још свеже, и недотакнуто, и бојажљиво, и ћутљиво, и све што хоћеш. С том се може човек забављати. Из ње можеш још начинити, што мислиш; али из оне друге . . .

Аркадије не одговори Базарову ни речи и обојица легоше спавати, свак са особитим мислима у глави.

И Ана Сергијевна премишљаше то вече о својим гостима. Базаров јој се допадаше, што је био без икаква кокетства, и сама острина његових назора бејаше јој пријатна. Он беше за њу нешто са свим ново, а она беше радознала.

Ана Сергијевна бејаше чудна светица. Не имађаше никаквих предрасуда, али не имађаше ни и какве силне вере, ни од чега не презаше и никуда не иђаше. Много је јасно увидела, много ју је штошта занимало, али је ништа није могло потпуно да задовољи; мож' да није ни желела потпуна задовољења. Дух јој бејаше радознао и равнодушан у једно исто време: сумње јој никад не изчезоше тако, да не оставише ни трага за собом, и никада

не нарастоше толико, да је узнемире. Да не бејаше богата и слободна, мож' да би се упустила у битку, мож' да би упознала страсти .... али опстанак њен бејаше лак, ма да јој који пут и дуго време беше, и тако она трајаше из дана у дан, без мржње и без раздражености. Који пут јој истина дођоше пред очи замамљиве слике, али када минуше, не жаљаше она за њима. Уображење је често однашаше изнад обичног морала, али и онда јој течаше крв мирно као обично по њезином лепом — леденом телу. Деси се који пут, кад изађе из мирисна купатила, сва топла и разнежена, да премишља о сујети живота, о његовим боловима, о трудовима и о задацима... Душа јој се напуни из ненада смелошћу, закипи племенитим гибањима; али ако онда подухне кроз притворен прозор ма лак поветарац, Ана Сергијевна задркће читавим телом, жали се, и скоро се срди и само јој се то једно у тај пар чини нужно: да та дерна промаха престане.

Као и све друго женскиње, које није у стању да љуби, она чежњаше за нечим, и сама не знајући, за чим баш. У истини ништа не жељаше, ма да јој се чињаше, да све жели. Покојнога Одинцовог једва је подносила (она је пошла за њега по предрачуну, али опет једва би се била одважила на то, да га није држала за доброг човека) и постаде с тога одвратна према свима мушкарцима, јер их све

листом држаше за нечисте, троме, за чмавала, за мрзовољне и невољне. Једном се сусрете негде за границом с младим, лепим Шведом с јуначким изразом лица, са поштеним, плавим очима под ведрим челом; он учини на њу велик утисак, али јој то нимало не стајаше на путу, да се поврати у Русију.

„Чудан је човек тај лекар!“ мишљаше она лежећи у својој дивотној постељи, на везеним узглављима испод лаких свилених покривача... Ана Сергијевна наследила је од оца свога у нечем наклоност к раскоши. Она веома љубљаше свога грешног, али доброг оца, а он је обожаваше, шаљаше се с њоме, као с каквим пријатељем својим, и пуно јој се повераваше, саветоваше се с њоме. Матере своје једва се сећаше.

„Чудан је тај лекар!“ понови она у себи. Она се протеже, насмеши се, наслони главу на руку, за тим преврне лист два из глупа француског романа, затвори књигу — и заспи, сва чиста и хладна, у чистој мирисавој постељи својој.

Друго јутро Ана Сергијевна одмах после доручка се оправи с Базаровим у ботанизовање и врати се од туда пред сами ручак; Аркадије не пође никуд и проведе скоро читав сахат с Кађом. Не беше му дуго време поред ње, она се сама понуди, да му понови јучерашњу сонату; али кад се најзад поврати

Одинцова, када је он виде — на срце му у мах паде тежак камен . . . Она пође по врту неколико тромих корака; лице јој се зарумењело, а очи засветлеле необичном светлошћу испод сламног округлог шешира. Међу прстима врћаше танку стабљику пољског цвета, лак огртач паде јој на руке, а широке траке са шешира падоше јој на прса. Базаров иђаше за њом, поуздано и немарно, као и увек, али израз његова лица, ма да бејаше весео и шта више и љубак, не допаде се Аркадију. Промрмљавши кроз зубе: „Здраво!“ Базаров оде у своју одају, а Одинцова расејано пружи руку Аркадију и прође мимо њега.

„Здраво?“ помисли Аркадије . . . „Зар се јутрос још нисмо видели?“

XVIII.

Време лети по који пут као птица, који пут мили као пуж, али човеку је само онда особито добро, када и сам не зна — да ли је брзо или споро прошло. Аркадије и Базаров проведоше тако пуних петнаест дана код Одинцове. Томе припоможе у нечем поредак, што га она заведе себи у кући и у животу. Она га се строго придржаваше и натераваше и друге, да му се покоравају. Све се преко дана вршило у извесно доба. У јутру, равно у осам сахата, сви се скупљаху на чај; од чаја до доручка, свак могаше радити што је

хтео, а сама домаћица се занимаше тада са управитељем, с дворником, с главним кључарем. Пред ручком се опет друштво искупило на разговор и на читање; вече се посвећиваше шетњи, картама, музици; у десет и по сахата Ана се Сергијевна повукла у своју собу, издала је заповести за сутрашњи дан и легла је спавати. Базарову не гођаше та измерена, у неколико свечана правилност свагдањег живота; он говораше да се ту иде као по шинама; ливрејисани локаји, величанствени дворници озлојеђиште његово демократско чуство. Он мишљаше, да кад све тако иде, то би се морало и ручати по инглески, у фраку с белим рупцима на врату. Један дан рече то и самој Одинцовој. Она га саслуша до краја и рече му: „С ваше тачке сматрано, ви имате пуно право, и — може бити, у томе случају, ја сам — аристократкиња; али на селу се не може живети друкчије, него у најстрожем реду, иначе нам дотужа“ — и настави радити по старом свом начину. Базаров гунђаше; али и њему и Аркадију течаше живот у овој кући веома пријатно, баш за то, што је све ишло као по шинама. У осталом се обојица јако промениште, од кад дођоше у Никољско. У Базарову, који се очевидно допадаше Одинцовој, ма да се она ретко слагаше с њиме, пониче некакав немир што га пређе не беше; постаде лако раздражљив, говораше без воље, изгледаше срдит и не мо-

гаше се станити на једном месту, као да га све нешто копка; а Аркадије, који увиде сам, да је заљубљен у Одинцову, поче се предавати тихој сети, која му нимало не сметаше, да се приближи Кањи, која га шта више на то гоњаше. „Мене *она* не уважава! Нека!... Али овде ево ми добро створење једно, које ме не одбацује," мишљаше он у себи, и срце му с нова заплива у сладости великодушних осећаја. Каћа у нечем увиђаше, да он тражи у друштву њезину какве такве утехе, и не отказиваше ни њему, ни себи невино задовољство, које нам даје полустидљиво, полуискрено дружење. Пред Ањом Сергијевном се они не разговараху међу собом: Каћа увек пониче испред зорна погледа сестрина, а Аркадије, као што то бива у заљубљених људи, покрај предмета љубави своје и не могаше обраћати пажњу на што друго; али добро му беше само кад је с Каћом. Он осећаше, да не може занимати Одинцову; одмах се збуни, чим остане с њоме на само; а она опет не знађаше, шта ће њему рећи: он бејаше за њу и сувише млад. На против, с Каћом је био Аркадије као код куће; он поступаше с њоме уљудно и милостивно, не брањаше јој, да му прича о утисцима, што учини на њу музика, романи, песме и друге тричарије, а сам не опажаше или не хоћаше увидети, да те *тричарије* и њега занимају. Каћа са своје стране не брањаше му туговати и сетним бити.

Аркадију бејаше добро с Каћом, Одинцовој — с Базаровим, а по томе биваше обично овако: оба пара, бавећи се мало време скупа на једном месту, размимоиђу се на брзо и сваки оде на страну, особито за време шетње. Каћа *обожаваше* природу, а и Аркадије је љубљаше, ма да то не смејаше признати; Одинцова бејаше спрам ње исто тако равнодушна, као и сам Базаров.

На тај начин беху пријатељи наши скоро увек састављени, а то не остаде без икаквих последица: одношаји међу њима почеше се измењивати. Базаров престаде с Аркадијем говорити о Одинцовој, престаде корити њезино „аристократско понашање;" али Каћу му непрестано хваљаше и световаше му само, да искорењује у њојзи сентименталне наклоности... но похвале му беху пренагљене, савети сухи, у опште говораше с Аркадијем сила мање, него пре... он избегаваше разговор с њиме, стињаше га се...

Аркадије опази све то, али не рече ником ништа.

Узрок свима тим променама бејаше чуство, што га Базаров осећаше према Одинцовој, чуство, које га мучаше и гњевљаше, и које би он занекао презорним смехом и киничким речима, кад би когод, ма из далека, наспоменуо му само оно, што у њему биваше. Базаров веома миловаше женскиње и његову лепоту, али љубав у смислу иде-

јалном или, како он вељаше, романтичком, називаше неопросном лудоријом, бедном тлапњом; сентиментална чуства бејаху у њега толико колико телесне болести или недузи, и не један пут се дивљаше, што не оправише у лудницу Тогенбурга са свима минезенгерима и трубадурима? — „Ако ти се допадне које женско," говораше он, „то гледај, да доспеш до циља; ако ли се затеже и опире, напусти је и обрати се другој — земља је за то доста велика." Одинцова се њему допаде; гласови, што се разносише о њојзи, слобода и независност њезиних мисли, њен несумњив расположај према њему — све изгледаше, као да иде њему у хатар; али он на скоро увиде, да с њоме „не ће доћи к циљу," а да се одврати од ње, на велико чудо своје, на то не имађаше довољно снаге.

Крв му узавре сва, колико се год пута сети Одинцове; он би лако и лако утишао крв своју, али нешто друго враше у њему, што он никако не допушташе, што увек исмеваше, што узмућиваше сву његову охолост. У разговорима с Ану Сергијевном удараше гласом више но икад на свој равнодушни презор свега романтичкога; а оставши на само, с негодовањем увиде у самоме себи такву романтику. Тада је ишао у шуму и ишао је по њој громким корацима, ломио гране које му стадоше на пут и проклињао полугласно и њу и себе; или је

отишао у гумно, бацио се на сено, заклопио очи рукама, трудио се да заспи, што му, разуме се, не пође увек за руком. Из ненада му дође пред очи, да ће те чисте руке некада грлити његов врат, да ће та охола уста прихватати његове пољупце, да ће те паметне очи с нежношћу — да, с нежношћу застати на његовим очима, и глава му се занесе и он на мах заборави на све и сва, док опет у њему негодовање не преузме мах. Он хваташе сама себе у свакојаким „постидним" мислима... као да је бес ушао у њега. Који пут му се учини, као да се и Одинцова променила, као да јој лице узеде други израз, као да, може бити... али ту ће обично лупати ногом или ће шкрипати зубма и претити песницом сам себи.

Међу тим Базаров није се са свим преварио: машта Ане Сергијевне много се занимаше с њиме, она много мишљаше о њему. У његову одсуству она не бејаше несрећна, не жуђаше за њим, али појав ју је његов с места оживео; она радовољно остајаше с њиме на само и радо се с њиме њиме разговараше, па и онда, када ју је он срдио или корио јој укус и навике. Она је некако хтела, да и њега испита и себе да извиди.

Један дан, кад се Базаров шеташе с њоме по врту, на један пут ће јој рећи немилим гласом, да је намеран скоро полазити у село к оцу своме... Она побледе на то, као да је

се косну што срца и њезина плашња бејаше толика, да га дивећи се запита, шта ће то рећи? Базаров јој је јавио о своме поласку не за то, да је испитује, да види шта ће из тога бити: он никада ништа није „измишљао.“ Јутрос се нађе он с очевим управитељем, са својим негдашњим неговаоцем, Тимофејићем. Тај Тимофејић, још држеч и хитар старчић, са жућкастом косом, с поцрнелим лицем и с малим дрљавим очима из ненада стаде пред Базарова у својој плавичастој сукненој хаљци, у кожноме појасу и у катранавим чизмама.

— Добар дан стари! ускликну Базаров.

— Добар дан, бачушко Јевђеније Васиљићу, отпоче старчић и радосно се насмеши, од чега му се цело лице покри мрштинама.

— Шта је? Јесу ли те по мене послали?

— Како можете, бачушко, тако што мислити? поче Тимофејић натуцати (сетио се строге заповести, што му је даде при походу стари Базаров). — Пошао сам у варош, да извршим неке налоге господинове, и кад сам чуо за вашу милост, то се свратих овамо, да... видим вашу милост... а то вас не може нимало узнемирити!

— Охо, немој ми тако лагати, рече му Базаров. — Зар ти је овуда пут у варош?

Тимофејић се смете и ништа не одговори.

— Је ли отац здрав?

— Здрав је, хвала богу!

— А мати?

— И стрина је Василијевна здрава, слава тебје, Господи!

— И чекају на мене, је л'?

Старчић махне у повлад својом главицом.

— Ах, Јевђеније Васиљићу, како вас не би чекали! Верујте бога, срце мора заболети свакога, кад види тако ваше родитеље . . .

— Добро, добро! није нужно, да ми то сад описујеш. Реци им, да ћу доћи што скорије.

— На служби, рече Тимофејић уздахнувши.

Изишавши из куће, обема рукама намаче себи капу на главу, седе у неку бедну дрошку, која му стајаше пред вратима и оде журно, али не у варош.

У вече тога дана сеђаше Одинцова у својој соби сама с Базаровим, а Аркадије се шеташе по дворани и слушаше свирку Кађину. Кнегиња се беше повукла натраг; она у опште не могаше сносити гостију, а особито „ових гладника,“ како их она називаше. У парадним се собама она уздржаваше; али за то у својој соби, пред собарицом, она тако поче чантрати и зипарати, да јој шепица и парока заигра на глави. Одинцова све то знађаше.

— Како можете и мислити да идете, започе она: — а обећање ваше?

Базаров се уздркта.

— Какво то обећање?

— Дакле сте заборавили? Хтедосте ми неколико предавања држати из химије.

— Шта знам радити? Отац ме жели видети и ја не могу више чекати. У осталом могли би прочитати „Основе химије“ од Пелуза и Фремија: књига је добра и лако је написана. У њој ће те наћи све, што вам је потребно.

— Али сетите се само, ви ме увераваste, да књига не може заменити . . . заборавих, како се ви оно изразисте, али ви ме и тако разумете . . . Сећате ли се?

— Шта знам радити! понови Базаров.

— За што да одлазите? рече Одинцова малодушним гласом.

Он је погледа. Она беше наслонила главу на застоље столице и скрстила на груди руке обнажене до лаката. При светлости лампе изгледаше она блеђа него обично. Широка бела хаљина покриваше је сву својим меким наборима; једва се видеше крајеви од њених ногу, исто тако скрштених.

— А за што да останем? одговори Базаров.

Одинцова окрете главу мало на страну.

— Како за што? Или вам није повољно код мене? Или мислите, да се за вама не ће овде жалити?

— Ја сам о том уверен.

Одинцова зањута.

— Рђаво ви то мислите. У осталом, ја вам не верујем. Није можно, да вам је то реч од озбиље. — Базаров непрестано сећаше непомично. — Јевђенију Васиљићу, што сте у-ћутали?

— Шта вам могу рећи на то? Ниједан човек није достојан да га жале други, а ја по најмање.

— А по чему то?

— Ја сам вам човек прозајичан и неинтересантан. Не умем ни говорити.

— Ви циљате на комплименте, Јевђеније Васиљићу!

— То није мој обичај. Ви и сами знате, да је мени мила и угодна страна живота по све неприступачна, та страна, што је ви тако јако уважавате.

Одинцова грискаше крајеве своје махраме за џеп.

— Мислите, што год хоћете, али мени ће бити отужно, када ви одете.

— Аркадије ће остати, рече Базаров.

Одинцова слеже раменима.

— Мени ће бити отужно, понови она.

— Истина? . . . На сваки начин, дуго вам не ће отужно бити.

— А по чему ви мислите то?

— По томе, што ми ви сами рекосте, да вам је онда само отужно, када вам се поредак наруши. Ви уредисте толико правилно живот

ваш, да у њему не може бити места ни за отужност, ни за туге и бриге . . . ни за какво мучно чуство.

— И мислите, да сам потпуно . . . или да ми је живот уређен толико, колико би требало.

— За цело! Ево вам примера: за неколико минута искупаће десет сахата, и ја већ напред знам, да ћете ме тада отерати.

— Не, не ћу вас отерати, Јевђеније Васиљићу. Можете остати. Отворите тај прозор . . . нешто ми је загушљиво.

Базаров устаде и отвори прозор, који на једном полете . . . Он се не надаше, е ће се тако лако отворити; при том му руке дрктаху. Тамна, блага ноћ погледа у собу са својим скоро црним небом, с лаким шумом дрвета и са свежим дахом слободног, чистог ваздуха.

— Спустите сваљак и сед'те, рече Одинцова: — рада бих још ћеретати с вама пре вашег одласка. Причајте ми штогод о себи; никад не рекосте ми о себи ни речи.

— Ја се старам, да говорим с вама о корисним предметима, Ано Сергијевна.

— Ви сте веома скромни . . . Али ја бих била рада, да дознам што о вама, о вашој породици, о вашем оцу, због којег нас напуштате.

„За што ми говори све то?“ помисли Базаров. — Све вас то не ће ни мало занимати, рече на глас: — особито вас не; ми смо људи обични . . .

— А мене држите дакле за аристократку.

Базаров погледа на Одинцову.

— Јесте, одговори он, ударивши на то јак нагласак.

Она се насмеши.

— Видим, да ме слабо познајете, ма да тврдите, да су сви људи налик једно на друго, и да их није вредно изучавати. Ја ћу вам једном причати о свом животу . . . . али ви морате пре свега причати о свом.

— Ја вас слабо познајем, понови Базаров. — Мож'да имате и право; мож'да је сваки човек — загонетка. Ево н. пр. ви се туђите друштва, које вам не годи . . . и позвасте к себи два студента! Што ви, лепи и пуни духа, да живите на селу?

— Шта? Шта ви то рекосте? с живошћу прихвати Одинцова. — Ја сам . . . лепа?

Базаров се намршти.

— Све једно, рече: — хтедох само рећи, да не могу да разумем добро, за што да ви живите на селу?

— Ви не можете то да разумете? . . . Али, не покушасте зар, да ма на који начин одгоненете то?

— Покушах . . . узех, да ви непрестано остајете на једном месту с тога, што сте разнежени; што јако милујете удобност, а према свему сте осталом по све равнодушни.

Одинцова се опет насмеши.

— Ви никако не ћете да верујете да се ја могу занети?

Базаров је погледа испод ока.

— Само из радозналости, а иначе не.

— Истина? Сада тек знам, за што се ми тако разумемо . . . ви сте исти такви, као и ја.

— Ми се разумемо . . . муклим гласом рече Базаров.

— Јест! . . . Вид'те, ја заборавих, да ви хоћете да одлазите.

Базаров се подиже. Лампа мило гораше посред тамне, миришљаве одаје; кроз прозор се разлеваше раздражна свежина ноћи, чујаше се њезин тајанствени шапат. Одинцова се не мицаше, али тајно неко узбуђење подухваташе је мало по мало . . . Оно пређе и на Базарова. Он из ненада осети, да се налази на само с младом, лепом женом . . .

— Куда ћете? запита га она тихо.

Он ништа не одговори и спусти се на столицу.

— И тако ви мислите, да сам ја мирно, разнежено створење, настави она истим оним гласом, не спуштајући очију с прозора. — А ја толико само могу рећи о себи, да сам веома несрећна.

— Ви несрећни? По чему? Ваљада можете давати још што на будаласте клевете и оговарања?

Одинцова се намршти. Беше зловољна, што ју је *тако* схватио.

— Те ме клевсте не могу натерати ни на смех, Јевђеније Васиљићу, и ја сам сувише поносита, да би ме то могло обеспокојити. Ја сам несрећна с тога . . . што немам у животу ничега, што би ме веселило, што би ме примамљивало. Ви ме сумњиво гледате, ви мислите: то говори „аристократка," која је обично у самим чипкама и која седи на кадифеној наслоњачи. Не ћу вам тајити: ја милујем то, што ви називате удобношћу, али ипак ми се не мили живот. Спојите те противречности како год знате. У осталом, у вашим је очима све то само романтизам.

Базаров климну главом.

— Ви сте здрави, независни, богати; шта хоћете више?

— Шта хоћу? понови Одинцова и уздахну. — Ја сам сустала, ја сам стара . . . све ми се чини, да већ дуго живим. Јест, ја сам стара, рече и повуче крајеве од огртача на обнажене своје руке. — Очи јој се сусретоше са Базаровљевим очима, и она се зарумене. — Колико је успомена већ за мојим леђима: живот у Петрограду, богатство, за тим беда и невоља, за тим смрт очева, удадба, за тим пут за границом, и све остало . . . Успомена кијамет, али ниједне једине, око које бих се радо бавила! А преда мном . . . дуг, дуг пут, а

циља нема . . . за то и нисам вољна, да напред идем.

— Јесте ли се у чему . . . преварили? запита Базаров.

— Нисам, рече после кратке почивке Одинцова: — али ја нисам задовољна. Мислим, кад бих се могла силно привезати уз што . . .

— Ви бисте хтели љубити, рече јој на то Базаров, — а љубити не можете: ето, у чему је ваша сва несрећа.

Одинцова гледаше рукаве свога огртача.

— Ја не могу да љубим? запита.

— Сумњам . . . али од мене бејаше лудо, назвати то несрећом. На против, они су више достојни сажаљења, с којима се то догоди.

— Догоди шта?

— Да љубе.

— Од куд ви то знате?

— По чувењу, одговори Базаров срдито. „Ти кокетујеш," мишљаше он, „теби је дуго време, и с тога ме кињиш . . . а ја . . ."

Срце му силно удараше.

— При том, ви, може бити, и сувише тражите, рече он, наклонивши се читавим телом у напред и играјући се с ројтама од столице.

— Може бити. Све или ништа . . . живот за живот. Узми мој, подај свој, и то без жаљења и без устезања . . . иначе боље ништа.

— Шта? рећи ће на то Базаров: услов

је тај справедљив, и ја се чудим, како до сад . . . не нађосте, што желесте.

— Ви мислите, да је се лако одати са свим чему год.

— Није лако, кад станеш размишљати, рачунати, бирати, сама себе ценити; али не размишљајући одати се, веома је лако.

— А како човек да не полаже ништа на себе? Ако ја немам никакве цене, коме је потребна онда моја оданост?

— То се мене не тиче; то има други пресудити, колика ми је важност. Главно је само, умети се одати.

Одинцова се усправи на столици.

— Ви то говорите, започе она: — као да све то знате из искуства.

— Случајно ми је познато, Ано Сергијевна; у свему томе ја нисам компетентан.

— Али ви бисте се могли одати?

— Не знам. . . и не ћу да се хвастам.

Одинцова ништа не рече, а и Базаров ућута. Звуци гласовира допираху до њих из дворане.

— Што то тако Каћа касно свира? примети Одинцова.

Базаров се подиже.

— И јесте већ касно, ви бисте ваља да спавали.

— Чекајте мало . . . куда хитите . . . Имам још нешто да вам речем.

— Шта то?

— Чекајте мало, рече Одинцова тихим гласом. — Очи јој се уставише на Базарову; чињаше се, као да га она пажљиво посматраше.

Базаров пође неколико корака по соби, за тим се на једаред приближи к њој, хитно рече: „С богом,“ стиште јој руку тако, да она мал' не јаокну и изађе на поље. Она принесе своје пригњечене прсте к устима, дуxаше на њих и из ненада скочи са столице, пође брзим кораком к вратима, као да ће да зовне натраг Базарова... Собарица уђе у собу с боцом воде на сребрном послужавнику. Одинцова застаде, рече јој да иде на поље и седе опет, и опет се замисли. Коса јој се расплете и као црне змије вијугаше по плећима јој. Лампа још дуго гораше у соби Ане Сергијевне и дуго она остаде непомична на једном месту, по кад и кад превлачаше само по својим рукама, када осећаше на њима ноћну хладноћу.

А Базаров, тек после два сахата, поврати се у спаваћу собу са изрошеним ципелама, разбарушен и мрзовољан. Он застаде ту Аркадија за писаћим столом, с књигом у руци, у закопчаној до грла хаљини.

— Зар ти још не спаваш? запита Базаров зловољно.

— Ти си данас дуго остао с Аном Сергијевном, рече Аркадије, не одговарајући на његово питање.

— Јест, ја сам с њоме седео непрестано, док си год ти с Катарином Сергијевном свирао на гласовиру.

— Ја нисам свирао . . . започе Аркадије и ућута Он осети, да му сузе ударише на очи, а он не бејаше вољан да се заплаче пред својим подругљивим другом.

XIX.

Други дан, када Одинцова дође на чај, Базаров дуго сеђаше нагнут над својом чашом, и на један пут подиже очи и погледа је . . . Она се окрете к њему, као да је се он дотакао и њему се учини, као да јој је лице преко ноћ већма побледело, него што је јуче било. На скоро за тим оде она натраг у своју собу и појави се истом о доручку. У јутру падаше киша, те не бејаше прилике за шетање. Све се друштво искупи у дворани. Аркадије узе последњи број неких новина и стаде читати. Кнегиња, као обично, с почетка се чуђаше, као да он чини штогод што се не приличи, за тим га злобљивим погледима мераше; но он се на њу ни не обазираше.

— Јевђеније Васиљићу, прозбори Ана Сергијевна: — хајд'те к мени у собу . . . Имам да вас нешто замолим . . . Ви ми рекосте синоћ наслов једној књизи . . .

Она устаде и пође к вратима. Кнегиња погледа свуда на около с таким изразом, као да

хоћаше рећи, „гледајте, гледајте, како се ја чудим!“ и опет погледа Аркадија, али он подиже глас и, погледавши Кању, поред које сеђаше, настави читање.

Одинцова брзим корацима дође до свога кабинета. Базаров пристајаше за њом, не дижући очију и слушаше танахни шум њезине свилене хаљине. Одинцова се спусти на исту ону столицу, на којој синоћ сеђаше, а и Базаров заузе јучерашње своје место.

— Како рекосте, да се зове она књига? започе она после кратке почивке.

— *Основи химије* од Пелуза и Фремија, одговори Базаров. — У осталом, могао бих вам препоручити још и *Основе експерименталне физике* од Ганота. У томе делу има тачнијих слика и у опште је удешено за учење...

Одинцова опружи руку.

— Јевђеније Васиљићу извините, али ја вас нисам позвала овамо, да ми разлажете ту о књигама за учење. Ја бих хтела, да наставимо наш јучерањи разговор. Ви одосте онако из ненада... Досадно вам ваља да не ће бити?

— Ја вам стојим на услузи, Ано Сергијевна. Али о чему управо говоримсо синоћ?

Одинцова баци са стране поглед на Базарова.

— Говоримсо, чини ми се, о срећи. Ја вам говорах о самој себи. Баш добро, што наспоменух реч „срећа.“ Кажите ми, молим вас, од куда је то, када се наслађујемо чиме, н. пр. музиком, лепим вечером, разговором са симпатичким људма, од куда је то, да ми при такој наслади само слутимо о некој непознатој срећи, коју желимо постићи, а не осећамо праве среће, то јест таке, што је сами уживамо. Од куда је то? Или ви, може бити, ви не осећате ништа таквог?

— Ви ћете знати пословицу: „где ми нисмо, тамо је најбоље,“ одговори Базаров: — при том и ви сами рекосте синоћ, да нисте задовољни. Ја сам никад такво што не осећам.

— Мож'да су вам таква осећања и смешна?

— А за што, али ми никада не дођоше у главу.

— Заиста? Ја бих врло радо знала, о чему ви мислите?

— Како то? ја вас не разумем.

— Слушајте, ја сам давно желела, да вам се изјасним. Не треба да вам говорим, ви то и сами знате... да ви нисте обичан човек; — ви сте још млади — цео је живот пред вама. На што се ви приправљате? каква вас будућност чека? за каквим циљем тежите? Куда идете? Шта вам је на души? Једном речју, рада бих знати: ко сте ви, шта сте ви?

— Ја сам изненађен, Ано Сергијевна. Вама је познато, да се ја бавим о природним наукама, а ко сам ја...

— Јест, ко сте ви?

— Ја сам вам већ рекао, да ћу бити сеоски лекар.

Ана Сергијевна постаде нестрпљива.

— За што то говорите? Ви то и сами не верујете? Аркадије би ми могао одговорити тако, а не ви.

— Како, Аркадије. . .

— Престан'те већ једном! Је ли можно, да се ви задовољавате тако скромном делатношћу, и зар и сами увек не тврдите, да за вас нема медицине. Ви — с вашим самољубљем — сеоски лекар! Ви ми само за то тако одговарате, да ме се већ једном отресете; за то, што немате ни искре поверења у мени. А знате ли, Јевђеније Васиљићу, да бих ја знала вас разумети: ја сам сама бедна и самољубива, као и ви; ја сам прошла, може бити, кроз така иста кушања, као и ви.

— Све је то лепо, Ано Сергијевна, али опростите, ја у опште нисам вичан исповедати се, а између вас и мене велики је растој . . .

— Какав растој? — Опет ћете ми ваља да рећи, да сам ја аристократка? — Чини ми се, Јевђеније Васиљићу, да сам ја доказала . . .

— И осим тога, одговори Базаров: — каква ми је наслада говорити и мислити о будућности, која већим делом не зависи од нас? Буде ли прилике, да се што ради — тим боље; не буде ли — треба бити бар с тим задовољан, да се не упушташ у пустоловља.

— Ви називате даке дружеван разговор пустословљем. . . Или ви, може бити, мене као женско не налазите за достојну свога поверења? — Ви нас све презирете?

— Не, мени није ништа познато. . .

— Али узмимо да је то тако: ја разумем, за што ви не ћете да говорите о вашој некада делатности; али то, што сада осећате. . .

— Што осећам! понови Базаров: — јесам ли ја каква држава или општина? Свакако није то особито занимљиво; а мимо то, може ли човек увек на глас рећи све, што „осећа?“

— Не знам, као за што не бисмо могли исказати све, што нам је на души?

— *Ви* можете? запита Базаров.

— Могу, одговори Ана Сергијевна после кратког колебања.

Базаров се поклони.

— Онда сте ви срећнији од мене.

Ана Сергијевна га погледа радознало.

— Можете говорити, што вам је год воља, настави она: — али мени се све нешто чини, да се ми нисмо у залуд састали, да ћемо бити добри пријатељи . . . Уверена сам, да ће те ваше, како да кажем, ваше укочености, уздржљивости на покон нестати.

— Ви дакле опазисте у мени уздржљивости . . . како оно још рекосте . . . укочености?

— Јесте.

Базаров устаде и приђе к прозору.

— И ви бисте били ради знати за узрок тој уздржености, ви бисте желели знати, шта се у мени збива?

— Јесте, понови Одинцова, с неком непознатом јој зебњом.

— И ви се не ћете срдити?

— Не ћу.

— Не ћете? — Базаров се окренуо од ње. — Знајте дакле, да вас ја љубим... безумно до беснила! Ето то је, што ме нагонисте, да вам речем.

Ана Сергијевна опружи руке као бранећи се, а Базаров наслони чело на стакло. Беше му, као да ће, да се задуши; цело му тело прође нека грчевита дрктавица. Али то не бејаше раздраженост младићског снебивања, не овлада њиме слатки ужас првога признања.. то беше силна и тешка страст, која личаше на љутину и, може бити, сродна њојзи... Одинцова га се бојаше, а и беше јој га жао.

— Јевђеније Васиљићу, рече она, а глас јој издаваше неку нехотичну нежност.

Он се брзо окрете, погледа је жарким, успламтелим погледом — и, ухвативши је за обе руке, на један мах је привуче к себи на прса.

Она се не ослободи одмах из његова загрљаја; али за неколико тренутака касније стајаше већ далеко у куту, и гледаше од туда на Базарова.

Он потрча за њом...

— Ви ме не схватисте, прошапута она потмулим гласом. Изгледаше, као да ће врснути, ако јој се само још за који корак приближи... Базаров се загризе за усну и изађе на поље.

После по сахата донесе слушкиња Ани Сергијевној лист од Базарова, који бејаше исписан само у једној јединој врсти: „Хоћу ли још данас одлазити — или могу остати до сутра?“ — „За што да одлазите? Ја вас не схватих — ви мене не схватисте,“ посла му у одговор Ана Сергијевна, а сама у себи рече: „Ја и себе нисам схватила.“

Она се до ручка не показиваше и непрестано ходаше тамо амо по соби својој са скрштеним рукама. Који пут застајаше, час пред прозором, час пред огледалом и брисаше махрамом по врату, као да осећаше на њему какву белегу што је пали. Она питаше саму себе, за што је Базарова — како он вели — „приморала,“ да јој се изјасни и како да није већ у напред видела, шта ће бити... „Ја сам крива,“ рече на глас, „али то нисам могла предвидети.“ Она се замисли и поцрвене, сетивши се скоро зверског лица Базаровљева, када се оно устремио за њом.

„Или?“ започе опет на један пут, али ту

се устави и продрма витицама . . . Она виде себе у огледалу; њена запала глава са тајанственим осмехом у полу-затвореним очима и на полу-отвореним уснама, изгледаше јој, као да јој у тај мах казује нешто, од чега се и она сама смути.

„Не, не," реши се најзад. „Бог би га знао, куда би ме то одвело, тим се не ваља шалити, мир је бољи од свега на свету."

Мир јој не беше потресен; али њој се беше ражалило и она проли неколике сузе, и сама не знајући због шта, али никако због нанесена јој понижења. Она не осећаше да је понижена: она више осећаше, да је крива. Под упливом различитих замршених осећања, сазнавања живота што пролази, жудње за нечим новим, дође она до неке извесне међе и кад погледа преко ње — виде истина не бездану, али за то пустош . . . или гроб.

Ма да Одинцова за чудо владаше над собом, ма да стајаше изнад сваких предрасуда, ипак јој не бејаше угодно, када мораде доћи у јеловницу, на ручак. У осталом, ручак прође доста мирно. Порфирије Платонић, који се истом вратио из вароши, дође и причаше ту разне анегдоте. Међу осталим новостима, саопшти им и то, да је гувернатор Бурдалу заповедио свима својим чиновницима, да носе жвркове, да би се што пре спремили, кад њему дође ћев, да их ма куд пошље на коњу. Аркадије се полугласно разговараше с Кањом и као фин дипломата говорио је по коју и с кнегињом. Базаров намрштено и сетно мучаше. Одинцова два трипут — управо, не испод очију — погледа у његово лице, строго и жучно, с обореним очима, с изразом презорне одрешености на свакој црти, и помисли у себи: „не . . . не . . . не може бити . . ." После ручка оде она с целим друштвом у врт и кад виде, да је Базаров рад, да јој коју рече, оде неколико корака на страну и заустави се.

Он јој се приближи, али и сада не подиже очију, и потмулим јој гласом проговори:

— Ја сам дужан, да се извиним пред вама, Ано Сергијевна. Ви се морате срдити на мене . . .

— Не, ја се не срдим на вас, Јевђеније Васиљићу, одговори му Одинцова: — али ме боли.

— Тим горе. Свакако сам ја довољно кажњен. Мој је положај, то ћете и ви сами допустити, по све луд. Ви ми написасте: На што да одлазим? А ја не могу и не ћу да останем. Сутра ме не ће већ овде бити.

— Јевђеније Васиљићу, за што ви . . .

— За што ја одлазим?

— Не, нисам хтела то рећи.

— Прошлост се не враћа, Ано Сергијевна . . . а пре или после морало се то догодити, што се догодило. Ви дакле видите, да ја морам

одлазити. Остати бих могао само под једним условом; али тога услова не ће никад бити. Извините моју дрскост . . . али је л'те, ви ме не љубите и не ћете ме никад ни љубити?

Очи Базаровљеве засевнуше на мах испод тавних му обрва.

Ана Сергијевна не одговори му ни речи. „Ја се бојим тога човека," помисли у себи.

— С богом, рече Базаров, као да је погодио мисли јој, и упути се у кућу.

Ана Сергијевна иђаше полако за њим, дозва Кађу и узе је испод руке. До самога се вечера не растави с њом. У картању није учествовала, и силом се на свашта смејала, што све не пристајаше уз бледо јој и смућено лице. Аркадије не могаше да разјасни себи понашање њезино и погледаше на њу, како то обично чине млади људи, т. ј. питаше непрестано сама себе: шта то може да значи? Базаров се повукао у своју собу; али на чај је опет дошао. Ана Сергијевна бејаше вољна, да му рече коју добру реч, али не знађаше ни сама, шта и како да рекне . . . .

Неочекиван случај је избави из оте муке: дворник јави, да је дошао Ситников.

Мучно је речима описати, на какав начин улете у собу млади прогресиста. По што се реши, са својственим му безобразлуком, да походи женску, коју једва познаваше, која га никад не позиваше к себи, али у које бејаху

у овај пар у гостима два паметна и позната му човека, опет је био уплашен и усплахирен и место да се поклони при уласку и да се извини, поче казивати које какве будалаштине, како га је послала Јевдоксија Кукшина, да се извести о здрављу Ане Сергијевне, и како Аркадије Николајић помињаше ову последњу увек с особитом похвалом. Код те речи запе и тако се збуни, да седе сам на свој шешир. Али како га нико не истера на поље, а Ана Сергијевна шта више и представи тетки и сестри својој, он опет дође к себи и поче опет брбљати као и увек. Појава човечје лудости бива често корисна у животу: она слаби сувише затегнуте струне, стишава охола самољубна и сујетна чуства, напоминући им, да су из близа сродни с њоме. С доласком Ситниковљевим постаде све некако обично — и просто; с већим се прохтевом вечерало и разидоше се на по сахата раније, но обично.

— Ја ти могу сада поновити, говораше лежећи на постељи Аркадије Базарову, који се такође свлачаше: — оно, што си ти мени један пут рекао: „Што си тако жалостан? Је ли за то, што си испунио какву свету дужност?"

Од неко доба оба млада човека задиркиваху један другог пола у пријатељском, пола у раздраженом тону, што је увек знак неког тајног незадовољства или неисказаних подазривости.

— У јутру полазим к оцу, рече Базаров.

Аркадије се подиже и наслони се на лакат. Он се и зачудио, а у неку руку и обрадовао.

— А!.. За то си дакле тужан?

Базаров зевну. — Ако много знаш, остаријеш.

— А Ана Сергијевна? настави Аркадије.

— Шта хоћеш с Аном Сергијевном?

— Хоћу рећи: хоће л' те пустити она да одлазиш?

— Нисам ја у служби код ње!

Аркадије се замисли, а Базаров легне и окрене лице к дувару.

За неколико тренутака не проговорише ни речи. — Јевђеније! ускликну из ненада Аркадије.

— Шта ћеш?

— Ја ћу у јутру с тобом ићи.

Базаров ништа не одговори.

— Али ја ћу се вратити кући, настави Аркадије даље. – Заједно ћемо ићи до Хохлова, а тамо ћеш ти узети коње од Федота. Ја бих се радо упознао с твојим родитељима, али ме је страх, да не будем на досади и њима и теби. Надам се, да ћеш ти опет после доћи к нама?

— Код вас су остале све моје ствари, одазва се Базаров, не окрећући се.

„За што да ме не пита он, чега ради одлазим ја? и то тако из ненада, као и он?“

помисли Аркадије. „А управо, за што одлазим ја, за што одлази он?“ настави он у својим размишљањима.

Он не могаше одговорити на сама своја питања, а срце му се испуни грким једом. Осећаше добро, да ће му тешко пасти растати се с овим животом, на који се ту навикао; али ни сам да остане ту није могао. „Мора да су имали они штогод између себе,“ говораше он сам себи. „Која ваљда, да јој ја останем, кад јој он већ оде? Ја јој се никако тиме не бих допао . . . са свим бих пропао.“ Он поче себи представљати Ану Сергијевну; али мало по мало лепи облик младе удовице заменише друге неке црте.

„И Каће ми је жао!“ шапну Аркадије на узглавље, на које се сроза баш топла суза . . . Али на један пут стресе косу и повиче на глас:

— Кога је хандрака тај глупак Ситников дошао овамо?

Базаров се промигоље у постељи.

— Ти си, брате мој, још луд, како видим Ситникови су за нас преко потребни. За мене су нужни такви дедаци . . . Ти ме зацело разумеш: Богови не праве лонце! *)

„Ехе, хе! . . .“ помисли Аркадије у себи, и у тај му мах паде на памет бездана Базаровљева самољубља. — „Зар смо ми богови?

*) Руска пословица.

Или боље — јеси л' ти бог, а дедак, јесам ли ја то?

— Да, понови Базаров гунђајући: — ти си још луд.

Одинцова се не зачуди баш јако, када јој сутра дан Аркадије рече, да ће одлазити с Базаровим. Изгледаше расејана и изнурена. Каћа га мучке и озбиљним лицем погледа, а кнегиња се прекрсти под својим шалом, али тако, да је могао и он видети. Ситников не знађаше од чуда ни сам, шта да ради. На доручак дође у новој хаљини, која не имађаше на себи ничега словенофилскога; синоћ се слуга, који му бејаше одређен за послугу, зачуди силесији донесеног рубља, а сада га на један пут другови остављају! — Један мах бејаше у самртну страху, као кад оно гоњен зец застане на крај шуме... на један пут, скоро с ужасом, скоро с криком изјави, да ће и он да иде. Одинцова га не задржаваше.

— Моје су кочије веома простране, рече несрећни млади човек, обративши се к Аркадију: — ја бих вас могао повести, а Јевђенију Васиљићу могли бисте дати ваш тарантас, и то би било најудесније.

— Шта вам пада на памет! Вама није то никако уз пут... много ћете морати околишити.

— Ништа за то; имам ја доста времена... уз то имам још посла на томе путу.

— Ради аренде? запитаће га на то Аркадије по све презорљивим гласом. Али Ситников бејаше у таквоме очајању, да се, против обичаја, није ни засмејао.

— Ја вас уверавам, да су ми кочије веома простране, настави даље: — биће у њима за све места.

— Немојте једити мусје Ситникова таким одбијањем, рече Ана Сергијевна.

Аркадије погледа на њу и дубоко јој се поклони.

Гости се кренуше после доручка на пут. Кад су били на поласку, пружи Ана Сергијевна Базарову руку и рече му:

— Ми ћемо се још видети, је л'те?

— Како заповедате, одговори Базаров.

— То ћемо се дакле видети!

Аркадије ~~се~~ први сиђе доле и попе се у Ситниковљеве кочије. Дворник му поможе при пењању, а имао би иначе воље, да га пролема или да бризне у плач. Базаров се намести у тарантас. — Дошавши до Хохлова, Аркадије чекаше, док гостионичар Федот не упреже коње у тарантас, а онда приђе к Базарову и рече му смешећи се:

— Јевђеније, узми ме са собом... имао бих воље, да идем к теби.

— Попни се, одговори Базаров кроз зубе.

Када Ситников, који звиждучући обилажаше око својих кола, чу те речи, пренерази се од чуда а Аркадије хладнокрвно узе своје ствари

из његових кочија, седе покрај Базарова — и, учтиво се поклонивши своме досадашњем сапутнику, повиче: „терај!“ Тарантас пође и на скоро га нестаде из вида... Ситников, скоро са свим ван себе, осорљиво погледа на свога кочијаша, који шипкаше по коњима бичем. За тим скочи у кочије — и, продревши се на два мужика, што туда пролажаху: „капе на главу, бенаци!“ — упути се у град, камо стиже веома касно, а одмах сутра дан оде Кукшиној и силно поче грдити обојицу „гордељиваца и незналица.“

Када Аркадије уђе у тарантас к Базарову, стиште му крепко руку и дуго време не говораше ни речи. Базаров разумеде и тај стиштај и то ћутање. Прошле ноћи није ни трену̂о, није ни пушио, а има већ неколико дана од кад не једе скоро ништа. Суморно и упало лице му јасно се видело испод натучене фурашке.

— Дадер ми, брате, рече на покон: — смотку једну... Види, је л' да ми је језик жут?

— Жут је, одговори Аркадије.

— Ја сам то знао. За то ми и смотка не годи. — Машина се пореметила.

— Ти си се, заиста променио у ово последње време, рече Аркадије.

— Ништа за то!.. поправићу се. Једно ми је само мучно, мати ми је к сувише милосрдна и нежна: ако не напуниш трбушину и не једеш десет пута на дан она ти не ће престати

лелекати. Отац ми је, срећа моја, са свим друкчији. Он је био свуда, и на ситу и на решету. За бога не могу да пушим! повиче на једаред и тресну цигару о земљу.

— Ваше је добро одавде на двадест и пет врста? запита Аркадије.

— Двадесет и пет. Можеш запитати тога мудраца. — Он показа на кочијаша мужика, Федотова работника.

Али мудрац само одговори:

— Ко ће то знати... врсте овде нису одмерене — и настави за тим полугласно грдити левака коња, што дрмуса главом и што рђаво вуче.

— Да, да, започе опет Базаров: — то нека, нам је поучљив пример, млади брате мој! Враг би га знао, какве су то лудовети! Сваки човек виси о кончићу... сваки се час може отворити под њим бездан... али тај жалостан изглед још му није довољан и он сам измишљава свакојаке будалаштине, које му чине живот још беднијим.

— На што би се то односило? запита Аркадије.

— Ни на што... ја ни на што не смерам, него управо говорим, да смо се обојица веома глупо понашали. У осталом, ја сам још у клиници опазио, да болесници, који се једе на своје стање, обично га и побеђују.

— Ја те са свим не разумем, рече на то

Аркадије: — ја мислим, да се ти немаш ни на што жалити.

— Кад ме са свим не разумеш, то ти морам у нечем разјаснити свој говор: Како ја мислим — боље је на другу лупати камење, него допустити, да женско овлада ма само врхом прста твога. То је све . . . Базаров хтеде на то да дода своју омиљену реч „романтизам," — али се уздржа и рече само: чудило. — Ти ми сада не ћеш веровати, али ти ја велим: и ја и ти допадосмо у женско друштво, и ту нам бејаше пријатно; али напустити такво друштво, исто је тако као у жарким летњим данима прати се хладном водом. — Мушки нису за то, да се баве о таким будалаштинама. „Човек ваља да је свиреп," вели мудра шпањолска пословица. Пријане, настави, обративши се ка кочијашу мужику: — имаш ли жену?

Мужик показа обадвојици пријатеља своје пљоснато и кратковидно лице.

— Жену? . . . Имам! Како не бих имао жене?

— А бијеш ли је?

— Жену? Бива и то. Без узрока је не бијем.

— То је веома лепо! А бије ли и она тебе?

Мужик задрма дизгинима.

— Шта ти говориш, господине! Ти би се све шалио . . . Питање га је то разједило.

— Јес' чуо, Аркадије Николајићу! А тебе су и мене избили . . . то као да је од туда, што смо изображени људи.

Аркадије се силом насмеши; Базаров се окрете на страну и за читаво време путовања не отвори више устију.

Двадесет и пет врста учинише се Аркадију, као да их је педесет. Најзад се појави на обронку ониска брежуљка мало сеоце, у коме наставаху родитељи Базаровљеви. Упоредо с њиме, у младом брезовом гају, вијаше се дворца сламним кровом. Пред првом кућом стајаху два мужика у шапкама и свађаху се.

— Велика си ти свиња! рече један.

— А ти си прасе, а твоја је жена — вештица! одговори други.

— Да красна им пријатељства! рече Базаров Аркадију: — и по веселим речима распре можеш лако судити, да мужици у мога оца нису баш под стегом. Али ево и њега, где излази из свога боравишта . . . Сва је прилика, да је чуо звонца. Он је, он је — познајем му лице, али како је оседео, сиромах!

XX.

Базаров се наже из тарантаса, а Аркадије гледаше преко рамена своме сапутнику и виде пред кућом висока, сухоњава човека с нако-

ЉУБОМИР БОШКОВ
БАВАНИШТЕ
ИЗ ЗБИРКЕ Бр.

стрешеном косом и с танким орловским носом, одевена у старо војничко рухо. Он стајаше с раскреченим ногама, пушаше на дугачак камиш и жмиркаше.

Коњи стадоше.

— Једва једном дође, рече отац Базаровљев и даље пушећи, ма да му чибук дркташе у остарелој руци. — Излази само, излази, да се загрлимо!

На то стаде грлити сина . . .

— Јењуша! Јењуша! *) зачу се женски глас, који дрхташе. Врата се отворише и на прагу се појави пуначка, мала старица с белом капом на глави и у кратком, шареном зубуну. Она врисну из гласа, посрну и за цело би и пала, да је Базаров не задржа. Пуне јој ручице обвише се око врата синовљег, а глава јој клону на његове груди. Све ућута. . . Само се још чујаху њезини уздаси и тихо јецање.

Стари Базаров јако дисаше и жмиркаше још већма него отоич.

— Доста, доста, Ариша! престани већ једном! рече најзад својој жени и измени поглед с Аркадијем, који стајаше као укопан покрај тарантаса, а мужик се био окренуо на страну: — све је то будалаштина! Молим те. . . престани већ једном!

— Ах, Василије Ивановићу, протепа старица: — само кад је ту мој бањушка, голупче

*) Јењуша је деминутив од: Јевђеније.

моје, мој Јењуша! . . и не пуштајући руку окрете од Базарова своје сузама орошено лице, гледаше на њега неким смешним и блаженим погледом и опет се причпи уз њега.

— Да, да, све је то у природи ствари, рече Василије Ивановић: — само ми се чини, да ће боље бити, да уђемо у нутра. С Јевђенијем нам је дошао и гост један. Извините, настави даље, обративши се к Аркадију: — ви ћете већ моћи разумети. . . женска слабост. . . а покрај тога. . . мајчино срце. . .

И у самог њега дрктаху и уста и обрве и брада. . . али као да хоћаше, да победи себе и да се шта више покаже и равнодушан.

Аркадије се поклони.

— Хајдемо, матушко, мало у нутра, рече Базаров, и поведе у кућу ослабелу старицу. Ту је посади у широку наслоњачу и, загрливши још једном оца, представи му Аркадија.

— Веома ми је драго, што се упознадох с вама, рече Василије Ивановић: — немојте бог зна шта изискивати. У нас је овде све просто, по војничком начину. Арино Василијевна, умири се, за бога, на што да си малодушна? . . Господин гост ће имати рђаво мњење о теби.

— Бањушка, кроз плач проговори стари ца: — немам час и, да знам име ваше и оца вашег. . .

— Аркадије Николајић, важно и полугласно одговори на то Василије Ивановић.

— Извин'те моју глупост. — Старица се прибра и климајући главом то на лево, то на десно, марљиво утираше сузе из очију. — Извините ме. Вид'те, ја сам зацело мислила, да ћу умрети, а не ћу ни видети своје го . . . о . . о . . . лупче.

— Сад си га ево видела, матушко! прихвати Василије Ивановић. — Тањушка, обрати се за тим босоногој девојчици од својих тринаест година, на којој бејаше јасно-црвена цицена хаљина и која страшљиво вираше кроз врата: — донеси господину чашу воде — на послужавнику, јеси л' ме разумела? — А ви, господо, настави даље са неком старомодном јовијалношћу: — допустићете ми, да вас уведем у собу ветеранову.

— Пусти ме, да те још један путић загрлим, Јењушечка! мољаше Арина Василијевна. Базаров се наже к њој. — Како си ми леп изишао!

— Леп, не леп, рече Василије Ивановић: — али је човек, како веле *омфе*. У осталом, ја се надам, Арино Василијевна, по што си заситила своје материнско срце, да ћеш се сада постарати за укрепу својим драгим гостима, јер и сама знаш, да славујн не могу живети о самим песмама.

Старица се подиже са столице.

— Сто ће, Василије Ивановићу, с места бити постављен. Ја ћу сама отрчати у кухињу, а наредићу, да се донесе и самовар. Све

ће бити . . . све . . . Три су већ године, од како га нисам видела, од како га нисам ни питала, ни појила, а то није шала! . . .

— Сада буди честита домаћица, па гледај, да се не осрамотиш! . . А вас, господо, молим лепо, да пођете за мном. Јевђеније, ево нам и Тимофејића, дошао је, да те поздрави . . . радоваће се, стари кудроња! Молим вас, да пођете за мном!

И Василије Ивановић укосирено пође напред, вукући ноге и лупкајући отрцаним папучама.

У целој кући бејаше само шест малених собица; она соба, у коју сада уђоше наши пријатељи, зваше се кабинет. Масиван сто, покривен поцрнелом већ хартијом, заузимаше читав простор између оба прозора; на стенама вишаху турски џевердани, нагајке (камџије), сабља, две мапе, неки анатомски цртежи, портрет Хуфеланда, венац од косе у црну оквиру и диплома под стаклом; кожни, које где провалъени и подрпани диван, стајаше између две полице од брезовине; на полицама у грдну нереду лежаху књиге, кутије, испуњене птице, чашице и реторте; у једном куту стајаше сломљена електричка машина.

— Ја сам вам још напред рекао, мили гости моји, започе Василије Ивановић: — да ми живимо овде, тако рећи, на бивуацима . . .

— Махни се извињавања! упаде му Базаров у реч. — Кирсанов веома добро зна, да ми

нисмо Крезови и да не настављамо у двору каквом. Где ћемо њега наместити, то је сад питање?

— Не брин' се, Јевђеније; имам за то ја на крилу једну лепу собицу; не ће му бити зло.

— Зар си и крило назидао?

— Да шта? тамо где је купка, умеша се Тимофејић.

— То јест поред купке, поправи га Василије Ивановић. — У осталом . . . у лето. . . Ја ћу одмах ићи, да наложим што буде требало; а ти, Тимофејићу, могао би међу тим унети ствари . . . Тебе ћу, Јевђеније, наравски сместити у своме кабинету. Suum cuique, (сваком своје).

— Ето ти га, на! Забаван старчић и добар, рече Базаров, по што Василије Ивановић изиде на поље. — Такав је исто чудан светац, као и твој отац, само на други начин. Сувише је „благоглагољив."

— И мати твоја, види се, да је красна жена, примети Аркадије.

— Да, нема рђаво срце! Видећеш само, какав ће нам ручак донети.

— Нисмо вас данас очекивали, бањушко, и тако нисмо ни приправили говедине, рече Тимофејић, који баш сад уђе с Базаровљевим чемоданом.

— И без говедине ћемо се наситити. Где

нема, ту ни бог не узе. Сиромаштво, кажу, није порок.

— Колико душа има ти отац? запита из ненада Аркадије.

— Добро није његово, него материно; душа, мислим, да ће бити на петнаест.

— Двадесет и две свега! упаде Тимофејић као уврећен у реч.

Ту се зачу лупкање папуча и с нова се појави Василије Ивановић.

— За који час биће вам соба са свим уређена, ускликну он ликујући: — Аркадије . . . Николић? Тако вам је, чини ми се, име? . . . Ево овај ће вас послуживати, настави даље, показујући руком на млада човека, који је с њиме дошао, и који бејаше острижен до главе, у сивом, на лактовима продераном кафтану и у тућим чизмама. — Зову га по имену Фетка. Опет вас молим, ма да ми је син запретио, да нам не замерите. У осталом, дерап вам овај зна ваљано пунити луле. Пушите л' ви?

— Ја пушим понајвише цигаре, одговори Аркадије.

— Врло паметно чините. И сам волим цигаре . . . али за нас је овде тешко, наручивати их чак из престонице.

— Престани ми већ с тим вечним јадиковањем твојим, рече опет Базаров. — Боље ми се посади овде на диван, да те бар мало видим.

Василије Ивановић се засмеја и седе. Веома

личаше он своме сину, само што му чело бејаше ниже и уже, уста мало повећа, а ван тога је непрестанце мицао и слегао раменима, као да га сече хаљина испод пазуха, жмиркао је, кашљао и прстима крстао; син му се на против одликоваше неком небрежљивом непокретљивошћу.

— Јадиковања! понови Василије Ивановић. — Ваља да не мислиш, Јевђеније, да хоћу, да улијем госту сажаловања; или да га уверим, да живимо овде као у каквој пустињи? . . . Ја шта више мислим, да за човека који мисли и нема пустиње. На сваки се начин ја старам, колико могу, да, како кажу, не зарђам, да не останем за веком.

Василије Ивановић извади из шпага нов жут фулар,*) који је узео себи, идући у Аркадијеву собу и машући њиме по ваздуху, настави даље:

— Не ћу да говорим сад о томе, како на прилику ја са грдним жртвама уступих мужицима половину своје земље уз мален годишњи отплатак. Ја држах то за дужност своју, а и сам прости људски разум нам налаже, да само тако чинимо . . . само ми је чудо, како да и друге слахије не помишљају на то: ја говорим о наукама, о просвети.

— Да шта; ето ја видим у тебе — *Прија-*

*) Фулар је источно-индијска свилена материја, која се употребљава особито за махраме за шпаг.

теља здравља *) од године 1855., рече Базаров.

— Један мој стари пријатељ шиље ми га из љубави, мрзовољно одговори Василије Ивановић: — али ми, на прилику, имамо појма и о френолођији, рече даље, обративши се већма к Аркадију, и показа руком на једну малу главу од гипса, што стајаше на полици, раздељену на нумерисане четверокуте: — знамо ми и за Рademахера.

— У ***ској гувернији зар још верују у Рademахера? запита Базаров.

Василије се Ивановић закашља.

— У ***ској гувернији? . . . Разуме се по себи, господо моја, да ви можете боље све знати, него ми: где бисмо се ми с вама натицали? Ваш је задатак, да престигнете нас. И у моје време некакав хуморалиста Хорман, некакав Браун са својим витализмом — изгледаху нам веома смешни, а ипак су они у своје време на гласу били. Мож' да је који новајлија заменио у вас Рademахера, и ви му се клањате, а за двадесет година може бити да ће исме јавати и тога.

— Теби за утеху рећи ћу, узе на то Базаров реч: — да ми у опште читаву медицину исмевамо и ни пред киме се не клањамо.

— Шта? шта? . . . а зар ти сам не ћеш бити доктор?

*) Рђав медицински лист.

— Како не? — али ту једно не искључује друго.

Василије Ивановић прочачка средњим прстом лулу, у којој бејаше још мало топла пепела.

— Мож' да, мож' да — не ћу ти оспоравати. А шта сам ти ја? Штабни лекар у оставци, volaton . . . сада сам опет постао агроном. — Ја сам служио у бригади деда вашег, обрати се он опет к Аркадију, ј ст, јест; — много сам што шта видео ја у своме животу. Каквих ти ту особа није било, с којима сам се познавао! — Ја, ја сам, како ме сада гледате пред собом, ја сам вам пипао било у кнеза Витгенштајна и у Жуковскога! Па у јужној војсци познавах све од четрнаестога,) ви ћете ме већ разумети (и ту Василије Ивановић значајно причпи уснама), све бих вам их знао на прстима избројати. У осталом ја нисам никад водио бриге о оним стварима, које ме се не тичу; доста је да знам своју ланцету, па мирна крајина. Морам вам рећи, да вам је дед био веома ваљан човек, прави војник . . .

— Прави је дедак био, признај само, флегматично рече Базаров.

— Али Јевђеније, како ти то говориш! . . . то ти није за опроштај . . . Ваља да ђенерао Кирсанов није спадао међу оне . . .

*) Завереници од 14. декембра 1825.

— Но, но, остави га само на миру! упаде му Базаров у реч. — Кад овамо путовасмо, зарадовах се јако, кад видех, како ти брезова шумица лепо успева.

Василије Ивановић оживе.

— То није још ништа; да видиш само врт какав је! . . . Свако сам дрвце сам својом руком засадио. И воћа има, и јагода и свакојаких медицинских трава. Ви, млада господо моја, можете говорити што вам је год воља, али је ипак Парацелзо свету истину рекао: in herbis, verbis et lapidibus. . . . Што се мене тиче, ти и сам знаш, да сам се одрекао практике, али ипак имам готово сваке недеље по двоје троје да лечим. Кад ишту савета од мене — не могу их за врат изгурати на поље. Бива често туда, да су то све сами убоги сиротани, што помоћи траже. Доктора овде ретко и има. Један само сусед мој, стари мајор, лечи још. Једном га ја запитах: да ли је учио медицину? Он ми одговори: да није ни видео медицине, он то чини све из саме филантропије. . . Ха! ха! из филантропије! а? како ти се свиди? ха, ха! ха, ха!

— Фетка! папундер ми лулу! сирово рече Базаров.

— Има овде још један доктор, настави даље Василије Ивановић са неком зебњом. — Једном дође тај болеснику у походе, кад је овај већ био ad patres. Слуга га не хтеде онда ни пустити у путра и рече му: да га више не

требају. Доктор се не надаше томе, па се збуни и запита послужиоца: „да ли је господин пред смрт грцао?“ — „Јесте!“ — „Је ли јако?“ — „Јако и много.“ — „Но, па то је — што може бити добро!“ — па за тим оде . . . Ха, ха, ха!

Старац се сам смејаше; Аркадије се само насмеши, а Базаров пусти густ дим из уста. Разговор се на тај начин настави за читав сахат. Аркадије оде у своју собу, која одпре бејаше предсобље одаји за купање, али ипак веома укусно и чисто бејаше у њој. На покон уђе и Тањуша и јави, да је ручак готов.

Василије Ивановић први устаде.

— Хајд'мо те, господо моја! Извините ме великодушно, ако сам вам досађивао. Надам се, да ће вас домаћица моја задовољити много боље, него ја.

Ручак, ма да је био зготовљен на брзу руку, бејаше веома ваљан, шта више и обилан; вино само није било баш по најбоље: јер црни херес, што га је купио Тимофејић у вароши код једног свог познаника трговца удараше на бакар и на колофонију. И мухе им бејаху веома досадне. Обично их за време ручка растериваше слушче зеленом гранчицом; али му данас Василије Ивановић не допусти то, бојећи се, да га не би осудили млади напредњаци. Арина се Василијевна налицкала и накинђурила; на главу је турила високу капу

са свиленим пантљикама и плаветан шал. Чим угледа свога Јењушу, бризну с нова у плач, али сад је није морао муж утишавати: она сама сад на скоро утре сузе, да не би њима покапала свој шал. Само два млада пријатеља једоше: домаћин и домаћица не окусише скоро ништа, јер су већ пре тога ручали. Послуживаше их Фетка, који бејаше оптерећен до зла бога грдним чизмама, а помагаше му у томе нека искрена жена са мушким потезима лица, по имену Анфисушка, која вршаше дужности кључарице, праље и кокошарке. Василије Ивановић за цело време ручка иђаше горе доле по соби и бејаше по све срећан, шта више и блажен, ма да говораше о тешким бојазнима, што му их задаје Наполеонова политика и замршеност талијанскога питања. Арина Василијевна сеђаше за столом, али као да и не примећаваше Аркадија. Наслонивши на руку округло своје лице, коме пуначке, као крв црвене усне и пеге на образима и изнад обрва даваху израз безазлене доброте, не скидаше очију са сина свога и непрестано уздисаше. Дала би и живот свој, да дозна само, колико ће се бавити син јој, али се не смејаше усудити, да га упита. „Кад би ми одговорио: само на два дана!“ говораше сама себи и стрепљаше у срцу. После печења нестаде за час Василија Ивановића и врати се с отвореном полубутељком шампањскога.

— Ма да живимо, ускликну он: — овде као у пустињи каквој, ипак у свечаним приликама имамо се чиме провеселити.

На то нали три пехара и једну чашицу, напи у здравље својим „предрагим гостима“ и испи, по војничкоме обичају, на искап свој пехар, а Арину Василијевну нагони, да и она до капи испразни чашицу Када дође ред на „варења,“ Аркадије, који не брањаше ни за што слатко, ипак мораде окусити од четири разне врсте, тим више, што их Базаров не хтеде ни омирисати и одмах запали смотку. За тим дође на среду чај са скорупом, с маслом и с перецама. После тога их Василије Ивановић поведе све у врт, да се наужива красоте вечера. Кад минуше покрај клупице једне, шапну он Аркадију на ухо:

— На овоме месту милујем филозофисати, гледећи како сунце залази: као што то управо и приличи пустињаку. Тамо сам даље засадио неколико дрвета, шта беху у души Орацију.

— Каква су то дрвета? хитно запита Базаров.

— Каква ће бити . . . багренови.

Базаров поче зевати.

— Ја мислим, да ће за путнике најбоље бити, да се баце у наручај Морфеју, рећи ће на то Василије Ивановић.

— То јест, треба спавати! прихвати Базаров. — Ја се слажем с предлогом . . . хајд'мо дакле.

Праштајући се с матером, пољуби је у чело, — а она га загрли и кришом за леђима његовим трипут благослови. Василије Ивановић одведе Аркадија у његову собу и остави га по том, желећи му, да тако одахне као што је и он некада у њиховим „срећним годинама.“ И одиста Аркадије веома добро спаваше у својој малој собици, која удараше на свеже иверје и у којој два попка за пећком певаху спавању песму. Василије Ивановић оде од Аркадија у свој кабинет, седе на диван чело ногу свога сина и сабра се, да би коју проговорио с њиме; али га Базаров одмах отправи, говорећи му, да је веома уморан. Ипак не могаше он целу драгу ноћ ока затворити. С отвореним очима злобљиво погледаше он у тамноћу: успомене из детињства не имаху никакве власти над њиме, само се не могаше никако отргнути од горких упечатака последњих дана. Арина Василијевна с почетка се усрдно мољаше пред светим иконама; за тим се дуго, дуго разговараше с Анфисушком, који стајаше као укопана пред госпођом својом и упревши једно око своје на њу, тајанственим јој шапутом казиваше све своје примедбе и мисли о Јевгенију Василићу. Старица бејаше скоро у несвестици од радости, од вина и од дима од цигара;

муж јој хтеде говорити с њоме, али се одмах окани тога и оде махнувши на њу руком.

Арина Василијевна бејаше типична слика руских племићкиња из старих времена. Она треба да је живела пре двеста година, у старо-московскоме добу.

Она бејаше веома побожна и осетљива и вероваше у свемогућа врачања, у гатања, у слутње, у снове; вероваше у „јуродиве," у кућне духове, у шумске духове, у зла сретања, у урокљиве очи, у народно лекарство, у со од великог четвртка, на скори смак света; вероваше, да ће жетва хељде бити беричетна, ако се не угасе свеће на ускршњој свеноћници и да печурке одмах престану расти, чим их угледа човечје око; вероваше: да враг борави најрадије у води и да сваки Чивутин има на грудима крваву пегу: бојаше се мишева, змија, жаба, врабаца, пијавица, грома, хладне воде, промахе, коња, јарца, рићастих људи и црних мачака, и држаше цврчке и псе за нечисте животиње; не јећаше ни телетине, ни голубљег меса, ни рака, ни сира, ни шпаргле, ни кртоле, ни зеца ни лубеница, за то што нас расечена лубеница подсећа на главу Јована претече; а о остригама није ни могла да говори, а да се сва не уздркће; она миловаше појести што ваљано — и строго једноуђаше; спаваше на дан по десет часова — а није никако ни легала, кад је Василија Ивановића заболела

глава; није прочитала ниједне књиге, окром „Алексиса или колибу у шуми," писала је на годину једно, највише два писма, а у домазлуку, у сушењу и варењу воћа веома се добро разумеваше, али се опет не прихваташе рукама својима за то и у опште ретко кад устајаше са свога места.

Арина Василијевна бејаше у осталом веома добра и према себи, не беше глупа. Она знађаше, да на свету имају господа, која ваља да заповедају, и прости народ, који ваља да слуша, и тако не имађаше ништа противу преданости својих поданика, ни противу њихових поклона до земље; али с потчињенима поступаше веома љубазно и лепо, ни једног божјака не отпушташе без дара и никад никога не оговараше, ма да је који пут пронашла речи туђе. У младости својој бејаше веома љупка, ударала је на гласовиру и говорила је нешто мало и француски — али за многог путовања са својим мужем, за кога је пошла против воље своје, угојила се и заборавила је и свирку и француски језик. Ма да обожаваше сина свога, ипак га се бојаше. Управу над добром оставила је Василију Ивановићу — и није се мешала ни у што: она уздисаше, хлађаше се махалицом и скупљаше обрве све више и више, чим јој старац стаде говорити о реформама, што ће их предузети, и о својим плановима. Она бејаше мрзовољна, непрестано ишчекиваше неку грдну

несрећу, што ће их снаћи, и одмах је плакала, чим јој је пало што жалостиво на памет. . . Таквог женскиња већ нестаје. Бог ће га знати — да ли нам се томе радовати ваља!

ЉУБОМИР БОШКОВ
БАВАНИШТЕ
ИЗ ЗБИРКЕ Бр

XXI.

Кад сутра у јутру устаде Аркадије, отвори прозор — и први предмет, који му упаде у очи, бејаше Василије Ивановић. У бухарској собној одећи, потпасан махрамом, старац марљиво рађаше у повртњаку. Он опази свога младог госта и одупревши се о лопату, повика:

— Желим добро здравље! Како сте спавали? Вид'те, ја сам вам овде као неки Цинцинат: баш сам сада подигао леху за позну репу. Сад је тако време — хвала и слава богу! — где свак мора, да својим рукама набавља храну себи. На друге се не можеш да ослониш, мораш сам радити. Жан Жак Русо има пуно право. . . . Пре по сахата би ме, господине мој, у са свим другом положају били затекли. Баба једна, која се жалила на пролив — то је по њиховом, а по нашем — дијареу — ја. . . . како да се боље изразим. . . . дао сам јој опијума. Другој сам опет зуб вадио. Овој сам предложио етиризацију. . . . али она не хтеде пристати. Све то радим ја gratis — en amater.*) У осталом, не треба ни да се стидим од тог. . . . да сам плебеј, homo novus — немамо грба,

*) Бесплатно — из пасије.

као моја благоверна. . . . Ако вам је по вољи, а ви се сиђите мало доле, да пре чаја дахнете у јутарњем свежем ваздуху.

Аркадије се сиђе доле к њему.

— Добро ми дошли! рече Василије Ивановић, машивши се руком, по војничком начину, за измашћену капу, што му бејаше на глави. — Ја знам, да сте се ви привикли на раскош, на задовољства свака, али и великаши провешће неко време на селу, у колиби.

— Ваља да не сматрате и мене за великаша? рече на то Аркадије. — Нисам се ја привикао ни на раскош.

— Допустите, допустите! одговори Василије Ивановић са услужном ревношћу. — Ма да сам сада иза божјих леђа, живео сам ипак и ја у свету — по перју познајем птицу. Крај тога сам нешто мало и психолог и физиогномиста. Без тог дара, како да речем, давно бих пропао; згњечили би ме, мала човечуљка. Не ћу да вам ласкам, али вам велим, да је пријатељство, што га опажам међу вама и мојим сином, искрена радост за мене. Овај час сам баш био с њиме; по своме обичају, као што ћете и сами знати, устао је веома рано, ено га сада где тумара по пољу. Допустите ми, да вас запитам: јесте ли се већ од давна упознали с мојим Јевђенијем?

— Од зимус.

— Тако дакле? . . . . Допустите ми, да сва

још нешто запитам. . . . али зар не ћемо мало сести? — Допустите, да вас запитам као отац са свим искрено: како ви мислите о мом Јевђенију?

— Ваш је син један од најзнаменитијих људи, с којима се до сада упознах, живо одговори Аркадије.

Василије Ивановић разрогачи очи и образи му се лако зарумене. Лопата му испаде из руке.

— Елем ви мислите. . . . започе он.

— Ја сам уверен, прихвати Аркадије: — да на вашег сина чека велика будућност. Он ће вам име прославити . . . О том сам се убедио одмах при првом сусрету нашем.

— Како . . . како то рекосте? једва промуца Василије Ивановић. Усхићен осмех слете му на широке усне, и не остављаше их више.

— Ви бисте ради знати, како смо се упознали?

— Да . . . . и у опште . . . .

Аркадије поче причати и говорити о Базарову још с већим жаром, него оно вече, кад је играо мазурку с Одинцовом.

Василије га Ивановић слушаше, слушаше, исхркњиваше се, држаше махраму у обема рукама, кашљаше, глађаше косу своју — и на покон се не мога уздржати, него се наже Аркадију и пољуби га у раме

— Ви ме учинисте најсрећнијим човеком на свету, рече он и непрестано се смешаше. — Морам вам рећи да ја . . . да ја обожавам

мога сина. О старици мојој не ћу ни да говорим: она је мати. Али ја не смем, да покажем сину своме, како га волим . . . то му се не би допало. Мрзи он на сваке изливе чуства. Многи га и осуђују због те тврдоће његове нарави и мисле да је то знак охолости и бездушности . . . али људе, као што је он, не ваља мерити обичним аршином, је л' те? Вид'те на прилику, други би на његовом месту исцедио родитеље своје до последње паре... а он од нас, кажем вам, није узео ни копејке, која му беше сувише.

— Он је несебичан, честит човек, рећи ће на то Аркадије.

— За цело несебичан. Ја, Аркадије Николајићу, не само да га обожавам, ја се и поносим њиме, и цело је частољубље моје у томе, што ће с временом у његовој биографији стајати и ове речи: син простог штабног лекара, који још из рана умеде познати важност његову и ништа не жаљаше, да би га само што ваљаније васпитао... Глас издаде старог.

Аркадије му стиште руку.

— Како мислите, запитаће Василије Ивановић после кратке почивке: — као да не ће он на медицинском пољу постићи ону славу, што му је ви проричете?

— Разуме се, да не ће, ма да ће у томе бити један од првих научењака.

— На каквом ће дакле пољу бити, Аркадије Николајићу?

— То је сада тешко рећи; али славан ће бити за цело!

— Славан ће бити за цело! понови стари и дубоко се замисли.

— Арина Василијевна вас моли, да изволите доћи на чај, рече Анфисушка, која прође мимо њих с огромном чинијом зрелих малина.

Василије се Ивановић подиже.

— А хоће л' бити и хладна скорупа уз малине?

— Биће.

— Само мора бити хладан; пази се! Немојте се сад устручавати, Аркадије Николајићу, — узмите више. Што нам још Јевђеније не долази?

— Ево ме, ту сам, зачу се глас Базарова из Аркадијеве собе.

Василије Ивановић се хитро обрну.

— Аха! ти си хтео да изненадиш својега пријатеља, али си закаснио, amice,*) ми овде већ читав сахат ћеретамо. Сада нам ваља ићи на чај: мати нас већ чека. Право, имао бих нешто да те запитам.

— О чему?

— Овде има мужик један, који страда од иктерике...

— То јест, од жутице?

*) Пријатељу.

— Јест, од хроничне и веома упорне иктерике. Ја сам му преписао кичицу и госпино зеље, саветовао сам му, да једе мркве и да пије содну воду; али то су све *палијативна* средства... треба какво преко средство употребити. Ти до душе исмејаваш медицину, али ја знам, да ми ти можеш дати ваљана савета. Али о томе касније; сада хајд'мо на чај.

Василије Ивановић живо поскочи с клупе и запева из Роберта:

„Законъ, законъ, законъ себѣ поставимъ.
На ра . . . на ра . . . на радости пожить!“

— Чудновата живахност! рече Базаров, одлазећи с прозора.

Настаде подне. Сунце је жегло иза танахне завесе ретких беличастих облачака. Све је замукло; петли једини кукурекаху по селу, узбуђујући у сваком, ко их слушаше, необично чуство лености и дрема; а који пут одјекну с врх врха кога дрвета запомажни писак млада јастреба. Аркадије и Базаров лежаху у хладовини под малим једним стогом сена, подастревши пода се нешто мало просушене. али још зелене и мирисне траве.

— Она ме јагњеда, започе Базаров: — сећа на детињство моје; она расте на крају јаме, што остаде иза негдашње циглане. Онда сам уверан био, да та јама и јагњеда имају чудотворне силе: јер ми увек добро беше поред њих. Не могах још разумети да ми је с

тога било добро, што сам још дете био . . . сада, кад већ одрастох, нема више те чудотворне силе.

— Колико си свега провео овде? запита Аркадије.

— Две године једну за другом; за тим смо путовали. Проводисмо са свим номадски (скитнички) живот; скоро се непрестано врзосмо по варошима.

— А стоји л' та кућа већ одавно?

— Одавно. Још дед мој је подигао, отац моје матере.

— Шта ти је био дед?

— А враг би га знао. Мајор, шта ли. Служио је под Суваровим и непрестано је причао о прелазу своме преко Алпа. Мора да је лагао.

— За то виси Суваровљев портет у вашој соби. Ја милујем такве старе, топле кућерке, као што је ваш . . . и задах је у њима особит.

— Јест, на уље и на судопере, рече Базаров зевајући. — Ја још и мухе у тим милим кућерцима . . . уф!

— Тебе у детињству нису држали сасма строго? започе Аркадије после мале почивке.

— Видео си моје родитеље . . . није то строг народ.

— Ти их љубиш, Јевђеније?

— Љубим их, Аркадије!

— Они тебе врло љубе!

Базаров умуче.

— Знаш ли, о чему мислим? рече најзад, туривши руке под главу.

— Не знам. О чему?

— Ја мислим: да моји родитељи добро живе. Отац ми је већ у шездесетој години, а још говори о „палијативним" средствима, лечи људе, показује се пред сељацима великодушним . . . и мати ми се нема на што тужити: дани су јој испуњени свакојаким пословима, оховима и аховима, да нема кад ни да мисли о себи . . . а ја . . .

— А ти?

— А ја мислим: да ту лежим под стогом . . . Узано је ово место, што га ја заузимам, сасма је мало, кад се упореди с осталим простором, где мене нема и где ме не требају . . . и време, што ми је остављено да проживим, са свим ишчезава пред том вечношћу, где ме не беше и где ме не ће бити . . . А у том атому, у тој математичној тачки, кружи крв, ради мозак, рађа се жудња . . . Каква бесмислица! Каква будалаштина!

— Допусти ми, да нешто приметим: то, што ти говориш, могло би се применити у опште на све људе . . .

— То је истина, прихвати Базаров. — Хтео сам само рећи, да се они, то јест моји родитељи, могу занимати, и не мислећи на своју ништину, она им не смрди . . . а ја . . . осећам само досаду и мржњу.

— Мржњу . . . а за што мржњу?

— За што? Како за што? Зар си већ заборавио . . .

— Ја се свега сећам, али ти опет не дајем за право да мрзиш. Ти си несрећан, то ти допуштам, али . . .

— Ох! Ја видим, Аркадије Николајићу, да ти схваташ љубав, као и сви нови млади људи: пи, пи, пи, коко, а кад се кока почне приближавати, а ти перјај даље. — Ја нисам такав. Али доста о томе. Чему нема помоћи, о том не ваља ни говорити. — Он се окрете на другу страну. — Охо, гледнидер тог мрава, где вукари полумртву муху. Вуци је, брате, вуци! Не гледај, што се она не да, користи се тиме, што ти као животиња имаш пуно право, да не признаш никакво чуство сажаљења: ниси ти, као који од нас, који се хотимице сломио и уништио.

— Како можеш тако говорити, Јевђеније! — Када би и себе сломио?

Базаров подиже главу.

— Ја се тим и поносим. Нисам ја себе сломио, па не ће ме ни жена сломити. Амин! Крај! Не ћеш више никад од мене ни речи чути о том.

Оба пријатеља лежаху неко време муком мучећи.

— Јест, започе на покон Базаров: — човек је чудно створење. Кад из далека погледаш на живот, што га наши „оцеви“ овде воде,

мислио би, да није ништа боље на свету. — Једи, пиј и знај, да поступаш по све правилно и разумно! Али не... на скоро дође досада. Хоћеш да си с људма, па ма их само грдио, али хоћеш да си с њима.

— Ваљало би дакле тако уредити живот, да ти је сваки тренутак у њему знаменит, рече Аркадије замишљено.

— А да! Увек је пријатно, да човек буде „знаменит,“ па ма био и на криву путу, али и са незнатним може се човек лепо слагати... има измет, измет. . . то је беда!

— Измета нема за човека, ако их сам он не ће да призна.

— Хм. . . што ти велиш, то је противу положено опште место.

— Како? — Шта разумеш ти под тим именом?

— Ево шта: кад речеш, на прилику, да је просвета корисна, то је опште место; а кад рече, да је просвета шкодљива, то је онда противу положено опште место. Ти мислиш, да си тиме рекао бог зна шта, а у истину је то једно и исто.

— Али где је истина, на којој је страни она?

— Где је? Ја ти на то одговарам, као ехо: где је?

— Ти су јутрос некако меланхолично расположен, Јевђеније.

— Истина? Мож' да ме је сунце јако загрејало, а и малина нисам требао толико јести.

— Кад је тако, онда не ће бити с горег, да проспавамо малко, рече Аркадије.

— Што му драго! Само те молим, да не гледаш у мене: сваки човек изгледа као права бена, кад спава.

— Дакле није ти све једно, што други о теби мисле?

— Не знам ни сам, шта да ти одговорим на то. Човек, који то име одиста заслужује, не треба да се осврће на то; прави је човек онај, о коме се ништа не мисли, него кога ваља само слушати или мрзити.

— Чудновато! ја ни на кога не мрзим, рече Аркадије после кратког премишљања.

— А ја на њих многе. Ти си нежна, мазна душа, где би ти још мрзио на кога!... Крај тога си страшљив, мало имаш уздања у себе...

— А ти? одговори Аркадије: — ти се уздаш у себе? Ти високо мислиш о самом себи?

Базаров не одговори с места.

— Када се сусретнем с човеком којим, који се не би повукао преда мном, рече најзад лакшим гласом: — онда ћу изменити своје мњење о самом себи. — Мрзити! Ето ти ми н. пр. рече пре негде, кад оно прођосмо мимо собу вашег старосте Филипа, која беше лепа и лепо обељена, ти ми рече, да ће Русија онда тек достићи савршенство, кад и последњи мужик узима такву кућу, и сваки од нас ваља томе да припомаже... А ја од тог часа почех мрзити на тог последњег мужика Филипа, или Сидора, ради којег се ја морам мучити и који ми никако хвала не ће рећи... а и на што ми је његово хвала? — Кад он узима белу собу из мене ће трава дивља расти — па онда?...

— Престани већ једном, Јевђеније... Кад слушам тако тебе данас, чисто бих поверовао онима, који нас коре, да немамо никаквих принципа.

— Ти говориш, као и стриц твој. Принципа у опште и нема — зар ти ниси до данас мислио што о том? Само осећања има. Све од њих зависи.

— Како то?

— Ево како. — Кад се н. пр. ја придржавам одричнога правца, то онда стоји у тесној свези с мојим осећањима. Одрицање ми је пријатно, тако ми је мозак устројен — па мир до бога! За што ме занима химија? За што ти једеш радо јабуке? — то стоји у свези с осећањима. То је све једно. Дубље од тог не ће људи никада проникнути. Али сваки ти не ће да рекне то, а и ја ти више не ћу рећи.

— Шта? па и поштење је по томе само осећање?

— Тако је!

— Јевђеније! започе тужним гласом Аркадије.

— А? шта? не прија ти? рече на то Базаров. — Не, брате! ако си се већ решио да све косиш — не штеди ни самих својих ногу! . . . Али доста смо већ мудровали. „Природа нам улева тишину сна," вели Пушкин.

— Никад није он тако што рекао, упаде Аркадије у реч.

— Ако и није рекао, то је могао и требао рећи као песник. Право, он је служио, чини ми се, као војник.

— Пушкин није никад био војник.

— Шта? а овамо ћеш му на свакој страни наћи: У бој, у бој! за част Русије!

— Од куд ти то све измишљаваш! То на последку изгледа као клевета.

— Клевета? То је лепо! Мислиш ти, да ће мене реч застрашити? Какву год клевету изнесеш на човека, он је у истини заслужио и двадесет пута горе.

— Боље ће бити да спавамо! рече немарно Аркадије.

— Драге воље, одговори Базаров.

Али ниједном се не спаваше. Неко скоро непријатељско чуство обузе срца обојици младих људи. После пет минута отвориште обојица очи и гледаху ћутећи један на другога.

— Гледни, рече из ненада Аркадије: — како се сух багренов лист откиде и како лети на

земљу. Његови покрети са свим приличе лету лептирову. Зар није чудновато? Најтужније и најмртвије — приличи највеселијем и најживљем.

— О, брате мој Аркадије Николајићу! ускликну Базаров: — не говори ми само тако поетички, молим те!

— Ја говорим како знам . . . А то је на послетку деспотизам. Мени је пала на памет мисао, па што је не бих и изрекао?

— Па лепо! А што не бих и ја своје мисли изрекао? Ја мислим, да не приличи, говорити китњасто.

— А шта приличи? Ругати се?

— Е, е? како видим, ти би рад, да пођеш по стричевим стопама. Како би се тај бенак радовао, кад би те овако сада слушао!

— Како ти назва Павла Петровића?

— Као што је и заслужио — бенаком.

— То се већ не може трпети! ускликну Аркадије.

— Аха! породично се чуство разбудило, мирно одговори Базаров. — Ја сам већ од давна опазио, да је веома укорењено оно код људи. Свега се може човек одрећи, од сваких се предрасуда отрћи . . . али допустити, да је брат, који туђе махраме краде, тат — то прелази њихове силе. Па како *мој* брат, *мој*, — па да није ђеније . . . може ли то бити?

— Из мене је говорило просто чуство

справедљивости, а не породично чуство, ватрено одговори Аркадије. — Ако ти тога чуства не разумеш, ако немаш тога „осећања,“ то ти и не можеш судити ништа о њему.

— Другим речма: Аркадије Кирсанов толико је узвишен нада мном, да га ја не могу ни разумети, и ја му се за то клањам и ћутим.

— Молим те, Јевђеније, престани; на послетку ћемо се још и свадити.

— Ах, Аркадије! гледај, шта ћеш, хајде да се ваљано свадимо... тући ћемо се, док један од нас не остане на месту.

— Могло би, богме, доћи још и до тога!

— Хоћемо л' се прочупати? прихвати Базаров. — А за што не? Овде на сену, у овој идиличкој околини, далеко од света и од људских погледа — куд ћеш боље? Но ти се са мном не можеш ни мерити. Одмах ћу те шчепати за гушу...

Базаров пружи своје дуге и кошчане прсте... Аркадије се окрете и приправи се, као да ће да се брани... Али на лицу свога пријатеља, у поругљивом осмејку на његовим уснама, у запламтелим му очима, виде такву страшну претњу, да и нехотице задрхта сав...

— Једва вас једном нађох! зачу се у исти мах глас Василија Ивановића, и стари штабни лекар искрсну на један пут пред младим људма у хаљци од бела кућевна платна и у сламном

шеширу из исте творионице. — Ја сам вас тражио... тражио. Али ви баш изабрасте ваљано место и прекрасно се занимате. Лежите на „земљи,“ гледате у „небо...“ А знате ли — да то има неко особито значење...

— Ја онда гледам у небо, кад хоћу да кихнем, прогунђа Базаров и обративши се к Аркадију, рече полугласно: — Штета, што нам поквари посао.

— Махни се, доста је већ било тога! прошапну Аркадије и кришом стиште руку своме пријатељу.

— Гледећи вас тако, млада браћо моја, говораше међу тим Василије Ивановић, уздигнувши главу и одупревши се страг рукама на штап с турском главом, што га је он сам здељао: — гледећи вас тако, не могу доста да вас се нагледам. Какав је то спој силе, цветне младости, способности, талента! Прави... Кастор и Полук!

— Охо! повиче Базаров: — сад се већ бацио и на митолођију. Сад се тек види, да је у своје време био ваљан латинац. Јеси л' добио бога ти, сребрну медаљу за своје школске задаће, — а?

— Дијоскури, дијоскури! понови Василије Ивановић.

— Али, оче, не будали! Мало мање сентименталности.

— По који пут радити, што није још обичај, промуца стари. — У осталом, господо

ЉУБОМИР БОШКОВ
БАВАНИШТЕ
ИЗ ЗБИРКЕ Бр.

моја, нисам ја овамо дошао, да вам правим коплименте: него сам дошао, прво да вам јавим, да ћемо скоро ручати; а друго — хтео бих да ти јавим, Јевђеније... Ти си паметан човек, ти знаш људе, и женскиње познајеш, па ћеш по свој прилици и извинити... Твоја мати свакако хоће, да се одслужи молбан, ради твога доласка. Немој мислити, да те ја зовем, да будеш при тој молитви; већ је то све свршено. Али отац Алексије...

— Поп?

— Јест свећеник; он је још ту... и код нас ће ручати... Ја се томе нисам надао и говорио сам и противно... Па и Арина Василијевна... У осталом, он је по све ваљан и паметан човек.

— Ја се надам, да за ручком не ће појести моје порције, рече Базаров.

Василије Ивановић се засмеја.

— Не, за цело не ће!

— Више ништа и не тражим. Ја сам готов, са сваким човеком да седнем за сто.

Василије Ивановић намести боље свој шешир.

— Ја сам још напред био уверен, рече он: — да си ти узвишен над сваким предрасудама. А како и не — кад и ја, старац од шездесет и две године, немам никаквих предрасуда (Василије Ивановић не смеде признати, да је он сам желео молбан... Он је био исто тако побожан, као и жена му.) А и отац је Алексије био рад, да се упозна с тобом. Он ће ти се допасти, видећеш. И карата се игра, и то веома радо, па још... али то нека је међу нама .. пуши на лулу.

— То ћемо после обеда одиграти коју партију јералаша, и ја ћу вас све добити.

— Хе, хе, хе, то ћемо тек видети!

— Шта, шта? или ћеш ваља да стару твоју мајсторију употребити? рече Базаров с особитим неким нагласком.

Поцрнели образи Василија Ивановића прелише се лаким руменилом.

— Како те није стид, Јевђеније... Што је било, то је и прошло. Ево ја само готов, да пред младим пријатељем твојим признам, да сам имао ту страст у младости својој — али сам је скупо и платио!... Ала је данас топло! Допустите ми, да седнем мало уз вас... Надам се, да вам не ћу бити на сметњи?

— Ни најмање, одговори Аркадије.

Василије Ивановић спусти се на сено.

— Ово ме лежиште опомиње, господо моја, на мој војнички, бивуачни живот. Колико смо се пута извалили тако поред стога, само кад их је било! — Он уздахну. — Много, много штошта доживео сам ја у своме веку. Ако ми само допустите, ја ћу вам одмах причати занимљиву епизоду о чуми у Бесарабији.

— За коју си добио орден Владимиров? прихвати Базаров.

— Ја сам ти говорио већ, да немам никаквих предрасуда, прогунђа Василије Ивановић (а овамо је тек јуче скинуо црвену траку са капута) и поче причати епизоду о чуми. — А гле Јевђеније заспао, шапну на једаред Аркадију на ухо, показујући руком на Базарова и намигне добродушно. — Јевђеније, устај! рече на глас. — Хајд'мо јести.

Отац Алексије, стасит и пун човек, с густом, брижљиво шчешљаном косом, с везеним љубичастим свиленим пасом, бејаше веома љубак и умешан. Он први пружи руку Аркадију и Базарову, као да је знао, да му благаслова не требају, у опште се држао како ваља: ни себи није пренебрегао, ни друге вређао. Исмевао је латински језик, што се учи по семинаријама, и брањаше свагда архијереја; испио је и две чаше вина, а трећу је одбио; примио је од Аркадија цигару,али је није пушио, него рече, да ће је понети са собом кући. Једно само не беше са свим лепо у њега, што је сваки час полако и пажљиво приносио руку к лицу своме, хватајући мухе на њему, и при том их је често пута и пригњечио на лицу. Он седе за зелени сто с умереном ревњивошћу, али на скоро доби од Базарова на 2 рубље и 50 копејака у асигнацијама: у кући Арине Василијевне немаху ни појма о сребрном новцу. . . Арина Василијевна сећаше непрестано поред сина (сама се није

играла никад), наслонила по обичају браду на руку, и само је онда устајала, кад је хтела да наложи, да се донесе какво ново јестиво или пиво. Она се бојаше миловати Базарова, а и он јој сам не обадраваше на то, не изазиваше је на миловање; а при том јој и Василије Ивановић саветоваше,да га не „обеспокојава“ врло. — „Млади људи не милију тога!“ говораше јој.(Не смемо заборавити, а да не споменемо, како се тај дан не штеђаше ништа за ручак. У јутру рано се био подигао Тимофејић сам собом у варош, да купи говедине. Староста је отишао на другу страну за налиме, гргече и раке, од неке бабе купише за 42 копејке печурака.) Очи Арине Василијевне бејаху непрестано управљене на Базарова, и изражаваху не само љубав и оданост; у њима бејаше и туге, помешане с радозналошћу и са страхом, бејаше неки нејасан, бојажљив укор.

У осталом, Базарову не бејаше до тога стало, да разбира што му мајчине очи казују; он се ретко обраћаше к њој, и то само кратким питањима. Сада је замоли за руку „среће ради,“ и она тихо положи своју меку ручицу у тврду и широку синовљу ручерду.

— Шта је? запита га после кратког времена: — је ли ти помогло?

— Сад ми иде још горе, него отоич, одговори он, немарно се осмехнувши.

— Они сувише рескирају, као жалећи га рече отац Алексије, и поглади своју лепу браду.

— Наполеонско правило, бањушко, наполеонско, прихвати Василије Ивановић — и изигра кеца.

— Оно га је и довело до острва свете Јелене, рече отац Алексије и уби кеца адутом.

— Хоћеш ли мало рибизлове воде, Јењушечка? запита Арина Василијевна.

Базаров слеже само раменима.

XXII.

— Не, не! говораше он сутра дан Аркадију: — сутра одмах идем одавде. Дуго ми је време; хтео бих да радим, а овде не могу. Отићи ћу опет к вама на село; тамо сам оставио све своје препарате. У вас могу бар сам бити, кад ми је воља, а овде ми отац говори: „мој ти кабинет стоји на услузи — нико те не ће узнемиравати,“ а овамо сам он иде свуда за мном, отерати га не могу. Па и мати ми је така иста. Слушам је непрестано, где уздише у својој соби, па шта знам онда, одем к њој и рекнем јој коју реч.

— Она ће се веома ожалостити, рече Аркадије: — а и он тако исто.

— Ја ћу се опет повратити овамо.

— Када?

— Кад се будем враћао у Петроград.

— Особито ми је жао матере твоје.

— А за што? Ваља да ти је јагодама, или не знам чим угодила?

Аркадије обори очи.

— Ти матере своје не познајеш, Јевђеније. Она не само да је добра душа, него је она и веома разборита и паметна жена. Јутрос се разговарах по сахата с њоме, и разговор јој бејаше разборит и занимљив.

— За цело сте о мени говорили.

— Није само о теби била реч.

— Може бити; који пут види човек најбоље из далека... Чим може жена по сахата да се разговара, то је већ добар знак. Но ја ћу за то опет ићи.

— Не знам, како ћеш моћи, да јој саопштиш то. Они све мисле, да ћемо ми остати овде бар две године.

— Не могу. Враг ме данас нанесе, да искрпим оца, што је наложио да се ишиба некакав мужик, а имао је пуно право. Да, да, немој ме тако ужасно гледати — имао је пуно право! Јер мужик је тај препреден тат и древна пијаница. Отац се само није надао, да ћу ја тако целу ствар одмах дознати. Он се веома збуни, па сад још зар да га жестим?... Но ништа то! До свадбе ће се већ залечити!

Базаров рече: „но ништа то!“ али цео дан прође, док се одважи, да каже Василију Ивановићу о намери својој. Најзад, кад се већ

опрашташе с њиме у кабинету, рече му с усиљеним смешењем:

— Да... мал' што нисам заборавио, да ти кажем... Гледај да се сутра у јутру пошљу Федоту наши коњи.

Василије Ивановић сав се упрепасти.

— Ваља да ће г. Кирсанов да иде?

— Јест... а и ја ћу ићи с њиме.

Василије Ивановић се забезекну.

— Шта, и ти одлазиш?

— Јест... морам. Буди дакле добар, те пошљи коње.

— Добро... промуца старац: — коње... добро... али... али... је ли можно?

— Морам на који дан ићи Кирсанову. За тим ћу се опет овамо вратити.

— Тако... на који дан? Добро... добро... — Василије Ивановић извади махраму и исхркнувши се пригну се скоро до земље. — Добро, добро... све ће бити. Ја сам мислио, да ћеш ти остати... дуже. Три дана... То је, то је, после три године дана, веома мало; мало, Јевђеније!

— Кажем ти, да ћу се скоро вратити. Преко ми је потребно.

— Преко потребно. Па да. Свак треба да врши дужност своју... Дакле да пошљем коње? Лепо. Ја и Арина нисмо се томе ни надали. Сад је баш изискала цвећа од сусетке, да га стави у твоју собу. (Василије Ивановић не рече, да је свако јутро, пре зоре, босоног одлазио Тимофејићу и да му је задрхталом руком пружао једну искрпљену асигнацију за другом, да покупује разна јестива од потребе, и да му је особито налагао, да купи црна вина, које веома гођаше младим људма.) Главно је — слобода; то је моје правило... да ником не сметам... ником...

На један мах умуче и упути се к вратима.

— Скоро ћемо се опет видети, оче; ја ти дајем реч своју.

Но Василије Ивановић и не осврте се, само махну руком и изиде на поље. Вративши се у вајат, застаде жену своју већ у постељи и поче се тихим гласом молити богу, да је не би разбудио. Али она се прену.

— Јеси л' ти то, Василије Ивановићу? запита.

— Ја сам, матушко.

— Долазиш ли од Јењуше? Знаш, да се бојим: спава ли му се добро на дивану? Ја сам наложила Анфисушки, да подметне под њега твој модроц и нова узглавља. Дала бих му била и перину, али сам као мислила, да му неће бити по вољи спавати на меком.

— Ништа ми се, матушко, не брини. Добро је њему. Господе, помилуј нас грешне! настави полугласно молитву своју. Василију Ивановићу бејаше жао своје старице; не хтеде јој ту ноћ рећи, какво је зло чека.

Сутра дан отпутова Базаров с Аркадијем. Све постаде мрачно и суморно у кући; Анфисушки испадоше судови из руку; и Фетка не знађаше, шта да ради, па најзад свуче ципеле своје. Василије Ивановић бејаше немирнији него икад, он се тобож' храбрио, јасно је говорио и лупао је ногама, али му лице све упало, а очи му непрестано избегаваху синовље погледе. Арина Василијевна тихо плакаше; она би била дошла са свим ван себе и не би могла владати са собом, да је није муж још у јутру рано читава два сахата саветовао. Али кад се Базаров по многом обећању, да ће се пре месец дана повратити, отрже најзад из наручја њихових и кад седе у тарантас; кад се коњи крену̂ше, и звонце зазвони, и кола зазвркташе, и кад се већ не могаху кола више ни видети, и кад се прах већ слегао био, и Тимофејић, сав згурен и ломан поврати се у одају своју: када стари осташе сами у својој кући, која на један мах као да се сузила и остарила — Василије Ивановић спусти се на столицу и глава му клону на груди, а пре неколико тренутака махао је још с крила махрамом својом.

— Остави, остави нас! промуца он: — остави нас. . . дуго му време бејаше у нас. Сад сам сам. . . самохран! понови он неколико пута. Арина Василијевна приђе му и прислонивши своју седу главу уз његове седине рече му:

— Шта да се ради, Васо! Син је откинут

комад. Он је као соко. . . захтело му се — да одлети; а нас двоје смо као печурке у дупљи, ми смо увек заједно и не крећемо се с места. Ја ћу према теби остати до века једна и иста, као и ти према мени.

Василије Ивановић скиде руке с лица свога и обгрли њима своју другарицу, тако крепко, као што није ни у младости својој чинио. Она га је утишала у тузи.

XXIII.

Пријатељи наши не проговорише ни речи међу собом на путу к Федоту. Базаров не бејаше сам са собом задовољан. Аркадије бејаше незадовољан с њиме. При том осећаше он ону безузрочну тугу, коју познају једини веома млади људи. Кочијаш променивши коње и попевши се опет на козлић, запита, камо ће возити: на десно или на лево?

Аркадије уздркта вас. Пут с десне стране вођаше у варош, а одатле кући; пут с леве стране вођаше к Одинцовој.

Он погледа на Базарова.

— Јевђеније, запита: — хоћемо л' на лево?

Базаров се окрете на страну.

— Каква је то глупост? прогунђа он.

— Знам, да је глупост, одговори Аркадије . . . Па, шта је? Не ће нам ваља да првина бити!

Базаров навуче капу на очи.

— Како знаш, одговори најзад.

— Хајде на лево, повиче Аркадије.

Тарантас се упути према Никољскоме. Али по што се пријатељи решише на „глупост,“ још упорније ћутаху, него да сад, а као да су били и срдити.

Већ по томе, како их предусрете дворник на вратима Одинцовске куће, увидеше одмах пријатељи, да им је поступак био неразборан. Очевидно је, да им се не надаху. Они поседеше прилично дуго и с прилично глупом физијономијом у дворани. Најзад уђе Одинцова к њима. Она их предусрете с обичном својом љубазношћу, али беше задивљена њиховим брзим повратком и колико се могаше судити по одмерности њезиних покрета и речи, није им се баш обрадовала. Они јој рекоше, да су се само мимоходом свратили овамо, и да ће се за који час кренути даље, у варош. Она се ограничи на лак усклик, замоли Аркадија, да поздрави оца у њено име, и посла по своју тетку. Кнегиња дође, али по све сањива и дремљива, што још већма увеличаваше злобљивост њезиног смежураног, старог лица. Каћа бејаше болешљива, она не излажаше из собе своје. Аркадије на једаред осети, да је исто толико желео видети Каћу, колико и саму Ану Сергијевну. Четири сахата проведоше у разговору о незнатним стварима; Ана Сергијевна и слушаше и говораше без и најмањег осмејка.

Тек при самом растанку појави се у ње стара она љубазност.

— По свој прилици вам се не допадох са киселим својим лицем, рече она. — Молим вас, немојте се на то нимало освртати, него ми дођите опет, ја вам то обојици говорим, за неко време.

И Базаров и Аркадије одговорише јој само немим поклоном, седоше у кола и никуд се не враћајући, упутише се дома, у Марино, куда и приспеше срећно сутра дан у вече. Док год путоваху, ни један, ни други не напомену имена Одинцове; особито Базаров ћуташе непрестанце и гледаше само преда се.

У Марину се веома зарадоваше њихову доласку. Због дугог одсуства синовљег поче се бринути Никола Петровић, а када Феничка утрча к њему са светлим очима и јави му о доласку „младе господе,“ кликну он и скочи с дивана. И самом Павлу Петровићу бејаше мио повратак њихов и осмех му прелеташе преко усана, када се рукова с обојицом пријатеља. Почеше се разговори и приче о путовању. А по највише је говорио Аркадије, особито за вечером, која се продужи далеко после поноћи. Никола је Петровић наложио, да се донесу неколико бутеља портера, што га је набавио из Москве, и који му и самом тако гођаше, да му „винце удари у лице“ и он се непрестано смејаше неким детињским, нервоз-

ним смехом. Општа радост распростр се и на послужиоце. Дуњаша баврљаше амо тамо као сумахнута и лупаше вратима; а Петар још у три сахата после по ноћи поче ударати на гитари козачку ваљку. Жице жалосно и пријатно зујаху по немој, тихој ноћи, али изображени коморник не дотера даље од почетка: природа му је одрекла музичку способност, као и све друге дарове.

Међу тим живот у Марину не течаше баш по све безбрижно, и бедном Николи Петровићу паде нешто од тог у део. Из дана у дан имаћаше кубуре са својим мајуром; најмљени радници наносише му једа и секатуре. Једни хтедоше бољу наплату; други искаху да их отпусти; трећи опет одоше, по што су већ примили капару. Коњи му се поболеше, или се хамови искрзаше и поискидаше; или се рђаво и небрижно радило. Из Москве наручена справа за млаћење није ваљала ни за што, јер је сувише тешка била; другу справу вејалицу одмах првих дана искварише. Половина стаја изгоре, за то што је слепа стара слушкиња на силном ветру ишла да живим угљевљем лечи своју краву . . . касније тврђаше она, да је сва беда изишла из тога, што је господин намислио, да гради сир и да уводи друге неке новине. Управитељ постаде на једаред лен и поче се гојити, као што се гоји и сваки други Рус, који живи о туђем

хлебу. Једини му посао бејаше, да се каменьем баца на прасце што пролазиште мимо њега или да јури полунагу дерлад, а и то је само онда чинио, кад је опазио где Николу Петровића; у осталом је непрестано спавао. Мужици, који имаху камате плаћати, не плаћаху их и одношаху крадом дрва из шуме. Често пута нађоше ноћне страже на сељачке коње у господаревим ливадама, али увек наидоше и на јак отпор, кад их хтедоше потерати са собом. Никола Петровић бејаше определио глобу за потрицу; али обично су издавани коњи натраг својим газдама, по што су два три дана стајали и храњени били у господаревим шталама. Да би све довршили, мужици се почеше међу собом кавжити и свађати. Браћа искаху, да им се баштина подели; жене им не могаху живети под једним кровом; сваки час беше туче по селу и све на један мах устаде на ноге и као на команду и искупи се пред управникову кућу, одатле одлажаше ка господару, често пута с разлупаним главама или као мама пијано и искаше суда и расправе, и ту се обично подизаше урнебес до неба и вапај жена, који се слеваше с мужевљим беснилом. Никола Петровић их мораде све преслушати, толико се дерати да већ промукне, а већ у напред знаћаше, да ће му сви напори бити узалудни. Не беше људи за жетву; „однодворац“ један из суседства, који изгледаше као да је најчес-

титији, обећа се, да ће набавити жетелаца по две рубље за десетину, али слага на најбезобразнији начин. Жене из села искаху цену бесцену, а док уговараху, пшеница се већ поче осипати. Исто тако бејаше и с косидбом, а при том још пупиларни савет искаше неодложну исплату процената . . .

— Силе су ми све исцрпене! очајно говораше више пута Никола Петровић. — Сам не могу учинити ништа, а да пошљем по полицију — не допуштају ми принципи моји, без страха од казне не можеш их приволети ни на што!

— Du calme, du calme,*) рекао би на то Павао Петровић, али док је то говорио, био је сав раздражен и сукао је само бркове.

Базаров се не мешаше у те кућевне „беде и невоље;“ и друго и као гости му не приличаше, да се меша у туђе ствари. Други дан по доласку у Марино, он се с нова прихвати својих жаба, инфузорија и химијских опита к непрестано се о томе бављаше. Аркадије на против држаше да је обвезан према своме оцу, ако не да му помогне, оно бар да покаже, да му је вољан помоћи. Он га трпељиво слушаше и један дан му саветоваше нешто, и то не с тога да му се усвоји савет, него само да му пока же учешће своје. Домаћим стварма не бејаш баш противан, шта више мило му беше мисли

*) Мирно, мирно.

ти о агрономским радњама; али у тај мах му пуниште главу са свим друге неке мисли. Аркадије, и њему самом на чудо, мишљаше без престанка о Николјскоме. Пре би само слегао раменима, кад би му ма ко рекао, да му може бити дуго време под једним кровом с Базаровим, па још под каквим кровом! . . . под родитељским. Па опет му је било досадно, и нешто га је вукло на поље. Он се даде у велике шетње, али му то не номоже ништа. У разговору једанпут чује од оца, да у њега има неколико писама доста занимљивих, што их писаше некада мати Одинцове његовој покојној жени, и толико га мољаше, док му не преда де Никола Петровић сва писма што их с грдном муком једва изнађе међу забаченим хартијама својим. Добивши у своје руке те у полу отрцане папире, Аркадије се мало умири, као да је сада нашао циљ, према којој му ваља ићи. „Ја вам то обојици говорим!“ непрестано шапуташе он, — „то је она рекла.“ „Ићи ћу, ићи ћу, ма ме враг однео!“ Али ту му паде на памет последња посета, хладан дочек и пређашња неодрешеност завлада опет њиме. „Ко зна?“ младићско, тајна жеља да окуша своју срећу, да испита своје силе сам; без икаквог сведока и заштитника — одолеше на покон. Не прође ни десет дана по њихову доласку у Марино, а Аркадије, под изговором, да позна из ближе уређење недељних школа оде у варош,

а одатле у Никољско. Непрестано гоњаше кочијаша, да брже тера; бејаше као млад официр, кад хити у борбу: и страх, и веселост и нестрпљење гоњаше му се једно за другим по срцу. „Главно је — да не ваља премишљати,“ рече сам у себи. Кочијаш бејаше доста велик хуљић; заустављаше коње пред сваком крчмом и говораше му: „да гунцем?“ или: „ал' да гуцнем?“ али за то, „гуцнувши,“ не жаљаше коња. Најзад се указа и високи кров познате куће . . . „Шта да радим?“ сијну на једаред Аркадију кроз главу. „Сад се већ не могу враћати.“ Тројка је летела; кочијаш се дераше и звиждукаше. Већ загрме мален мостић под копитама и кочијама; ево већ и алеје са подсеченим јелама . . . Ружичаста женска хаљина сијну у тамном зеленилу, младо лишце провири испод ситних ројта од сунцобрана . . . Он познаде Кању, а и она њега познаде. Аркадије заповеди кочијашу да стане, искочи из кочија и пође к њој. „А ви сте то?“ рече она и сву је обли румен. „Хајд'мо те сестри: она је ту у башти и веома ће јој мило бити, кад вас види!“

Каћа поведе Аркадија у врт. Сусретај с њоме показа му се као особито срећно знамење; он јој се обрадова, као да му је рођака. Све је ишло како ваља . . . не бејаше ни дворника, ни дочека у дворани. На савијутку путање спази Ану Сергијевну. Она бејаше им леђима окренута: али кад чу кораке, полако се

окрете. Аркадије би се с нова био збунио, али прве речи, што их она изрече, умирише га тај час.

— Добро дошли, бегунче! рече му она својим меким, љупким гласом, и пође му на сусрет, смешећи се и жмиркајући због сунца и ветра: — а где га нађе, Каћа!

— Ја вам, Ано Сергијевна, започе он: — доносим нешто, чему се за цело не надасте...

— Ви сте себе донели; то је најбоље.

XXIV.

По што Базаров допрати до кола свог пријатеља са подругљивим сажалењем и по што му даде разумети, да је докучио прави циљ његовог путовања, поче са свим инокосно да живи и преже свом душом на посао. Не препираше се више с Павлом Петровићем, тим више, што је овај увек пред њиме узимао неки необично аристократски вид и што изражаваше мишљење своје више звуцима, него речима. Само се једном упустио Павао Петровић с „нихилистом“ у препирку о правима племића у крајевима на источном мору, које питање бејаше тада на дневноме реду. Али на један мах је застао и с хладном је удворношћу рекао:

— У осталом ми се не ћемо никад споразумети, а не ћемо ни један другог разумети; ја бар немам те части, да вас могу разумети.

— Верујем вам! ускликну на то Базаров. — Човек може све разумети, и трептање етира

и сунчане промене; али како се други човек може иначе исхркнути, него што се он сам исхркњује, тога не може да разуме.

— Мислите сад, да је то оштроумно? запита на то Павао Петровић, и оде на другу страну.

При свем том замоли он Базарова, да може бити при његовим опитима, а један пут шта више приближи своје намирисано и заглађено лице к микроскопу, да би видео, како прозрачна инфузорија гута зелен атом и како га марљиво прежива. Никола Петровић још чешће похађаше Базарова, него брат му, и сваки дан би био долазио, како он вели, „да се учи," да га послови у кући не задржаваху. Он не сметаше младом јестаственику нимало: сео је обично у буџак и пажљиво је гледао, само је који пут запитао по штогод. О ручку и вечери гледао је, да управи разговор на физику, на ћеолоћију или на химију, јер сви други предмети, па и сами економни — и да не говоримо о политичним — беху повод жестокој препирци и разним непријатностима. Никола Петровић сумњаше, да се мржња брата његова на Базарова умањила и поутишала. Један не толико важан случај утврди га још већма у његову мишљењу.

Холера се јављаше које где у околини и умртви два човека из самог Марина. Једну ноћ наиде и на Павла Петровића — он се промучи до у јутру, а не позва к себи Базарова у помоћ; па кад се у јутру састаде с њиме, на његово питање: „за што није послао по њега?" — одговори он, сав блед, али ипак лепо зглађен и обријан: — „чинило ми се, да сте ви сами једном рекли, да не верујете у медецину!" Тако пролазише дани. Базаров непрестано и марљиво рађаше . . . а међу тим у кући Николе Петровића бејаше чељаде једно, с којим се он бављаше, и ако не са свим искрено, оно ипак радо . . . То чељаде беше Феничка.

Он се обично сусреташе с њоме рано у јутру, у врту или у дворишту. У собу јој није никад одлазио, а и она само један пут дође на његова врата, да се упита — да ли ће купати Мићу или не? Она се не бојаше ништа од њега, имађаше пуно поверења према њему и бејаше пред њим слободнија и отворенија, него и пред самим Николом Петровићем. Тешко би се могло рећи, шта је био узрок томе. Може бити да је због тога, што као по нагону осећаше, да Базаров нема на себи ничега племићског, ничега од оног вишег, што и привлачи, и одбија. У ње бејаше он и ваљан доктор, и честит човек. Она се пред њиме ни најмање не заустезаше, забављаше се с дететом својим, а једном, када је из ненада обузе нека главобоља и вртоглавица — прими из његове руке кашику медицине. Пред Николом Петровићем она се више туђаше од Базарова: то чи-

њаше она не из хитрости, него што мишљаше, да се тако приличи. Павла Петровића се бојаше више, него икад. Изгледаше, као да од неко доба он мотри на њу, на један пут искрсне, као из земље, за њезиним леђма, у свом инглеском оделу, са својим непомичним лицем и с рукама у шпаговима. „Чисто ми се јези кожа,“ жаљаше се Феничка Дуњаши, а ова у одговор само уздахне и помисли на другог „без срца“ човека. Базаров, сам и не сањајући о том, постао је жесток владалац њезине душе.

Фенички се допадаше Базаров; но и она се њему допадаше. Када се с њоме разговараше, добиваше лице му други, јаснији, скоро љупки израз, и уз обичну његову небрижност пристајаше и нека шаљива угодљивост. Феничка постајаше сваким даном лепша. Има једно време у животу младог женскиња, када се оно на један мах почне да развија и расцветава, као оно руже у лето. Тако је време наступило за Феничку. Све помагаше томе, па и саме јулске врућине, које баш започињаху. У својој лакој, белој одећи, она сама бејаше још беља и лакша но обично. Није црнела на прпеци, али жар, коме не могаше умаћи, румењаше јој лако ланита и уши и улеваше тих немар у све тело њено и даваше лепим јој очима, које беху до века засењене лаком дремљивошћу, чаровит и нежан израз. Не могаше ни за жива бога радити, руке јој непристано

клижаху на колена. Једва и иђаше и непрестано се жаљаше са смешним неким очајем.

— Ваљало би да се чешће купаш, говорио би јој Никола Петровић. Он је тога ради био подигао велик шатор у језерцу, што не бејаше још са свим усахнуло.

— Ох, Никола Петровићу! Док само дођеш до језера, мораш свиснути, или ћеш свиснути на повратку. Ви знате, да у врту нема никакве хладовине.

— То је истина, да нема хладовине, одговорио би Никола Петровић на то и трљо би чело.

Једно јутро, у седам сахата, када се Базаров враћаше са шетње, наиде на Феничку у обзовској сеници, већ давно прецветалој, али за то још густој и зеленој. Она сеђаше на клупи, повезана белом махрамом; поред ње лежаше читава хрпа још од росе мокрих белих и црвених ружа. Он јој назва „добро-ј'тро.“

— А! Јевђеније Васиљићу! рече му на то она и подигне крај од махраме, да би га боље видела, при чему јој се рука обнажи до више лаката.

— Шта то имате? рече Базаров, седнувши поред ње. — Вијете ките?

— Јесте; хоћу да их ставим на сто о доручку. Никола Петровић милује то.

— Још је далеко до доручка. Ала имате ту кијамет цвећа!

— Ја сам га побрала, док се тако не за-

жари, да већ не могу излазити. Ово је време једино, где могу мало да одахнем . . . Са свим сам ослабила од те припеке. Још ћу се и поболети.

— Није него. Де'те, да вам било опипам.

Базаров је узе за руку и притиште прст на жилу, али не бројаше њезиних удара.

— Сто година ћете живети, рече, пустивши јој руку.

— Ах, сахрани боже! ускликну она.

— А за што? Зар немате воље, да живите дуго?

— Сто година? Моја је баба имала осамдесет година и то је била права мука. Сва је поцрнела, бејаше глуха, погурена и непрестано је кашљала. Сама је себи била на досади... Какав је то живот?

— Боље је дакле бити млад?

— А за што не?

— Али због чега је то боље? Разјасните ми.

— Због чега? Ето, на прилику, ја сам млада, све могу сама да радим — и одем, и дођем и донесем што, а не морам никога молакати . . . шта хоћете боље?

— А вид'те, мени је све једно: био млад или стар.

— Како ви то говорите — све једно? То не може бити, што ви говорите.

— Судите ви сами, Федосија Николајевна!

На што ми је младост? Живим сам за себе, као сироче какво . . .

— То само од вас зависи.

— Варате се! Нико се на мене ни не осврће.

Феничка погледа са стране на Базарова, али не рече ништа.

— Каква вам је то књига? запита после кратке почивке.

— Научна нека књига; тешко ју је разумети.

— Ви непрестано учите! Зар вам већ не досади? Ја сам мислила, да ви већ све знате.

— Не ће бити баш све. Покушајте, мало читати из ове књиге.

— Али не ћу ништа разумети. Је ли то руски? запита Феничка, узевши у обе руке тешку увезану књижурину. — Ала је то тешко!

— Руски је.

— Све ми је једно . . . опет не ћу ништа разумети.

— Ја и сам знам, да не ћете разумети, само бих рад да видим, како читате. У вас се, кад читате, врх од носића веома лепо креће.

Феничка стаде срицати полугласно одељак „о креозоту," засмеја се и баци књигу, која склизну са клупе на земљу.

— Ја милујем, и кад се ви смејете, рече Базаров.

— Махните се тога!

— И ваш ми је разговор мио. Као кад поточић жубори.

Феничка окрете главу.

— Али сте ви . . , рече она, прелазећи прстима по цвећу. — А што бисте мене слушали? Ви водисте разговор с тако умним и паметним госпођама . . ,

— Ех, Федосија Николајевна! верујте ми! све умне госпе на свету не вреде ни за мали прст ваш.

— Ала сте ви чудан човек! прошапну Феничка и прекрсти руке.

Базаров подиже са земље књигу.

— То је лекарска књига, за што је бацисте?

— Лекарска? понови Феничка и окрете се к њему. — Знате шта? Од кад ми дадосте, сећате се? оне капљице, спава ми мој Миња као анђелак! Ја сам вам за то веома захвална! . . . Ви сте тако добри; заиста, добри!

— Обично треба лекарима платити, рече Базаров смешећи се. — Лекари су, као што сами знате, веома користољубиви.

Феничка подиже на Базарова своје очи, које беху сада још тамније од беличастог одблеска, што јој падаше на горњи део лица. Она и сама не знађаше — да ли се Базаров само шали, или збиља мисли тако.

— Ако вам је по вољи, ми ћемо драге воље . . . Само морам најпре од Николе Петровића искати . . .

— Ваља да ме мислите, да је тражим новаца? рече Базаров. — Не, не тражим ја новаца од вас!

— Него шта?

— Шта? понови Базаров. — Погађајте.

— Како бих ја . . .

— То ћу вам ја рећи; ја тражим . . . једну од тих ружа.

Феничка се опет засмеја и пљесну се рукама, тако јој чудна изгледаше Базаровљева жеља. Она се смејаше, а у исто јој време то веома ласкаше. Базаров нетренимице гледаше у њу.

— Драге воље, рече најзад и наже се над клупу,да одабере једну ружу. — Каку хоћете, црвену или белу?

— Црвену, и не врло велику.

Феничка се усправи.

— Ево узмите, рече, али у исти мах повуче натраг опружену руку, грискаше усне, погледа на улазак у сеницу и слушаше.

— Шта вам је? запита Базаров. — Је л' Никола Петровић?

— Не . . . Он је отишао у поље . . . њега се ја и не бојим . . . али Павао Петровић . . . учинило ми се . . .

— Шта?

— Учинило ми се, као да он долази . . . Не . . . нема никога. Узмите.

Феничка пружи Базарову ружу.

— А што се ви бојите Павла Петровића?

— Ја се увек плашим њега. Говорио — не говорио, увек гледи накако чудновато. И ви га сами не трпите. Сећате ли се, од пре сте се увек препирали с њиме. Ја сама не знам, о чему баш водисте препирке, али сам видела, да сте га ви тако муштрали, тако ...

Феничка показа рукама, како је по њену мишљењу Базаров муштрао Павла Петровића.

Базаров насмеши се.

— Би ли ми ви прискочили у помоћ, кад би видели, да ће ме савладати ? запита Базаров.

— Како бих вам могла ја још помагати? А друго, није баш лак посао, вас савладати.

— Мислите? . . . А ја знам једну руку, која ако хоће може ме и малим прстом оборити.

— Каква је то рука?

— Зар ви не знате? . . . Мириш'те само ружу, што ми је дадосте, да видите, какав је леп мирис.

Феничка се наже к примаче лице к цвету . . . Махрама јој спаде с главе на плећа, а пуна, мека, црна и сјајна коса разасу се лако по врату.

— Чекајте . . . и ја ћу да миришем с вама, рече Базаров, наже се и притиште јој врео пољубац на раскриљене усне.

Она се сва уздрктала и обема рукама га отиште од себе, али отпор њезин бејаше и сувише слабачак, и он је и по други пут пољуби.

Сух кашаљ зачу се за жбуном, Феничка за

час се створи на други крај клупе. Павао Петровић појави се, лако им се поклони и рече с неким злобним и подругљивим гласом: „а, ви сте ту?“ — и удаљи се. Феничка одмах згрну све руже и изиде на поље из сенице.

— Нисте имали право, Јевђеније Васиљићу, прошапута му на поласку. Истински прекор звоњаше у њезином шапату.

Базаров се сети другог неког призора, који се недавно догоди, и некакав га стид, некакав презор сама обузе. Али одмах за тим махну главом, иронички пожели себи среће и оде у своју собу.

Павао Петровић изишао је био из врта и лаким корацима упутио се к шуми. Он дуго изостаде, па кад дође на доручак, тако беше побледео и позеленео, да га Никола Петровић запита: „је ли здрав или шта му је?“

— Ти знаш, да ја по који пут патим од разлива жучи, хладнокрвно му одговори Павао Петровић.

ЉУБОМИР БОШКОВ
БАВАНИШТЕ
ИЗ ЗБИРКЕ Бр.

XXV.

Два сахата после тога закуца он на Базаровљевим вратима.

— Опростите ми, што вас прекидам у вашим ученим пословима, започе он, посадивши се на столицу уз прозор и одупревши се обема рукама о леп штап с филдишевом главом. (Обично је он ишао без штапа.) Но ја сам при-

нуђен, да вас замолим, да ми поклоните пет минута времена. . . више ми не треба.

— Све вам моје време стоји на услузи, одговори Базаров, коме пређе преко лица грчевит потрзак, када Павао Петровић прекорачи преко његова прага.

— Мени је доста пет минута. Дошао сам само, да вас запитам нешто.

— Да ме запитате? А шта?

— Извол'те ме слушати. У почетку бављења вашег у кући брата мога, када сам још имао срећу упуштати се с вама у разговор, имао сам доста прилике чути ваш суд о многим предметима; али колико се сећам ни међу нама ни преда мном, не поведосте никад реч о двобојима, о дуџелима у опште. Мени ће драго бити, да дознам, како ви мислите о том предмету.

Базаров, пошавши на сусрет Павлу Петровићу, седе на крај стола и прекрсти руке.

— Ево шта ја мислим: — оно — с теоретичног гледишта — е то је са свим друга ствар.

— То јест, хоћете да речете, ако сам вас добро размео, да ви, ма вам какви били теоретични назори о дуџелу, у практици не би сте отрпели никакве увреде без сатисфакције?

— Са свим погодисте моје мисли.

— Врло добро. Мени је веома мило, кад

чујем то од вас. Ваше ме речи ослобођавају од неизвесности . . .

— Од неодважности, хтели сте рећи.

— То је све једно. Ја се само тако изражавам, како ћете ме моћи добро разумети. Ја... нисам семинарско ђаче. Ваше ме речи избављају од неке жалостне дужности. Ја сам се решио, да се бијем с вама.

Базаров се разрогачи.

— Са мном?

— С вама, да.

— А чега ради? ако смем питати.

— Ја би вам могао разјаснити узрок, започе Павао Петровић: — али мислим, да ће боље бити, ако ушћутим. Ви сте ми овде сувишни . . . не могу да вас трпим . . . презирем вас, и ако вам то није доста . . .

Очи Павла Петровића засевнуше једом и гњевом. И Базаровљеве се на један мах засијнуше.

— Веома добро, рече он. — Даља објашњавања и нису потребна. Ви сте вољни, да на мени испитате ваш ритерски дух. Ја бих вам могао одрећи то задовољство, али куда би то водило!

— Ја сам вам јако обвезан, одговори Павао Петровић: — могу се сад за цело надати, да ћете примити изазивање моје, не присиљавајући ме, да употребим насилничке мере.

— То јест, говорећи без алегорије, вашу

палицу? рече Базаров хладнокрвно. — Ви имате пуно право. Вама не ће бити потребно нападати ме, тим више, што то не би баш ни по вас било по све безопасно. Ви можете остати џентлмен... па ћу и ја као џентлмен примити ваше изазивање.

— Добро, рече Павао Петровић и метне штап у кут један. — Сада нам ваља неколико речи прозборити о условима нашег дујела. Пре свега бих желео знати, мислите ли ви, да ће потребно бити, да ради формалности речемо, да смо се у разговору здрпили, и да сам вас тога ради и изазвао?

— Боље ће бити без икакве формалности.

— И ја сам тако мисли. Држим, да не ће бити умесно упуштати се поситно у појединости узрока нашег двобоја. Ми један другог не можемо да трпимо, па то је доста.

— Па то је доста... понови Базаров иронички.

— Што се самих услова тиче, мислим да нам девери не ће требати — а где би смо их и нашли?...

— Наравски! Где бисмо их и нашли?

— То ја узимам част, да вам ово предложим: састаћемо се сутра рано, узмимо у шест сахата, иза шуме, на пиштоље; растој нек буде десет корака...

— Десет корака? нека буде.

— Или осам, прихвати опет Павао Петровић.

— А за што не? Осам корака дакле.

— Двапут ћемо пуцати и ради веће сигурности сваки ће метути у шпаг себи писамце, у коме сам себе окривљује ради смрти.

— С тим се не могу са свим сложити, рече Базаров. — Прво је невероватно, а после ми и сувише наличи на француске романе.

— Може бити. Али морате допустити, да је непријатно, држан бити за убицу?

— Тако је. Али има средство, да се избегне то кобно бећење. Девера не ћемо имати, али можемо имати сведока.

— Кога на прилику?

— Ето Петра.

— Каквог Петра?

— Коморника вашег брата. Он је човек, који стоји са свим на висини савремене образованости и по свој прилици ће извршити своју улогу како ваља.

— Чини ми се, ви се шалите, милостиви господине!

— Никако. Промислите само мало о мом предлогу, па ћете видети, да са свим има смисла и да је по све природан. Шило се не може у кесици прикрити, а што се Петра тиче, то ћу се ја већ постарати, да га за све приуготовим и да га изведем на бојиште.

— Ви се непрестано шалите, рече Павао Петровић, устајући са столице. — Но после миле готовости, којом ме предусресте, не смем

вам примити за зло . . . И тако је све уређено . . . Право, имате ли ви пиштоља?

— А од куда бих их и имао, Павле Петровићу? Ја нисам војник.

— То вам ја нудим своје. Можете бити уверени, да већ пет година има, како нисам пуцао из њих.

— То је веома утешљив извештај.

Павао Петровић узе своју палицу . . .

— Сада, мили мој господине, не остаје ми ништа друго, него да вам се поново захвалим и да вас вратим вашем послу. Клањам се.

— До виђења, мили мој господине, рече Базаров, испративши госта.

Павао Петровић оде, а Базаров застаде на вратима и на један мах ускликну: „Враг да га носи! То је све врло лепо . . . али и врло лудо! Какву комендију одиграсмо! Изучени само керови могу тако играти на стражњим ногама. А отказати нисам могао . . лупио би ме палицом, па онда . . . (Базаров побледе сав на ту мисао; сва му се охолост узбуди.) Онда ми не би ништа друго остало, него да му завртнем шију, као пилету.“

Он се поврати к свом микроскопу, али му срце бејаше са свим узнемирено; спокојству, преко потребну за разматрања, не бејаше ни трага ни гласа.

— Морао нас је јутрос видети, мишљаше Базаров у себи: — али је ли можно, да се

он толико заузима брата ради? Па и за што? Пољубац! . . . Мора ту што друго бити. Ха! да није мож'да он сам заљубљен у њу? То је, заљубљен је; то је јасно као дан. Какав је сад то заплет, дар-мар! . . . Немило! — рече најзад: — саме немиле ствари, ма их с које стране гледао. Пре свега, ваља изићи на мегдан и на сваки начин доћи . . . па онда Аркадије . . . и та божја крава, Никола Петровић, немиле, немиле ствари!

Дан мину још тише него обично. Феничка као да је у земљу пропала; она сеђаше у својој соби, као миш у својој јами. Никола Петровић бејаше забринут. Јавише му црне гласе, да му је пшеница, на коју он веома много полагаше, по све главничава. Павао Петровић застрашаваше све, па и самог Прокофића, својом леденом удворношћу. Базаров почне писмо на оца, али га опет подера и баци под сто.

— Ако умрем, помисли у себи: — дознаће већ; али не ћу ја умрети! Не, ја ћу још дуго таворити на овоме свету.

Он наложи Петру, да дође сутра дан к њему ради важне неке ствари. Петар уображаваше себи, да ће узети са собом у Петроград. Базаров леже касно и сву га ноћ мучаху чудновати неки снови . . . Одинцова се креташе пред њим, она му бејаше уједно и мати; за њом иђаше мече с црним брцима, а то мече

бејаше Феничка; а Павао Петровић дође му као голема шума, с којом се он ипак мораћаше тући. У четири га сахата пробуди Петар; он се одмах обуче и изиде с њиме на поље.

Јутро беше красно, свеже. Мали шарени облачићи прелетаху преко јасног плаветнила небеског; мека росица пала на лишће и траву, блисташе се као сребро на паучинама; на влажној, тамној земљи још се виђаху румени трагови зоре; са целог неба расипаху се песме шева милопојака. Базаров дође до шуме, седе у хлад и тада разложи Петру, каквих услуга иште од њега. Изображен лакај побледе као смрт; али Базаров га утиша уверењем, да он нема ништа друго да ради, него само из далека да гледи, и да он не ће бити одговоран ни за што.

— У осталом ваља само да размислиш, каква ти важна улога предстоји! придода још.

Петар махаше рукама, глава му клону и он се прислони уз брезу неку, сав зелен од страха.

Пут из Марина вођаше крај неке шумице; лака прашина лежаше по њему, још недодирнута од синоћ ни точком ни ногом. Базаров нехотично погледаше уз тај пут тргаше и грискаше траву, а непрестано говораше у себи: „Каква глупост!“ — Од јутрење свежине мијну га једно двапут језа . . . Петар сетно погледаше на њ, али Базаров се само осмехиваше: нимало се није бојао.

На један мах се зачу топот од коњских ногу по путу . . . Иза дрвета појави се мужик један. Он гоњаше пред собом два спутана коња и прошавши мимо Базарова, гледаше га неким чудним погледом, не скиде капе с главе, што веома смути Петра, као рђаво знамење.

— Ето и тај је поранио, мишљаше Базаров у себи: — али он иде за послом, а ми? . . .

— Чини ми се, они иду, шапну из ненада Петар.

Базаров подиже главу и опази Павла Петровића. Одевен у лак шарен капут и као снег беле панталоне, иђаше он брзо по путу; под пазухом ношаше ковчежић, опшивен зеленим сукном.

— Извините ме . . . чини ми се, да морасте чекати на мене, рече он, поклонивши се најпре Базарову, по том Петру, ког у тај мах сматраше за некаквог девера. — Нисам хтео будити свога коморника . . .

— Ништа за то, одговори Базаров: — и ми смо баш овај час приспели.

— А! тим боље! — Павао Петровић погледа свуд у округ. — Нико нас не ће видети, нико нам не ће сметати . . . Хоћемо л' отпочети?

— Ја сам готов.

— Нових објашњења, мислим, не иштете?

— Не иштем.

— Извол'те пунити, замоли Павао Петровић, вадећи пиштоље из ковчежића.

— Не; пуните ви сами, а ја ћу одмерити кораке. Ја сам мало кракатији, рече Базаров смешећи се. — Један, два, три . . .

— Јевђеније Васиљићу, једва протепа Петар, а при том дркташе као у грозници: — ако вам је по вољи, ја ћу отићи.

— Четири. . . пет. . . Иди, брале, иди; можеш и за дрво стати и уши запушити, само очију не сакривај . . . а ако падне који од нас, трчи, жури се, да га подигнеш. Шест . . . седам . . . осам . . . — Базаров застаде. Је л' доста? рече, обрнувши се к Павлу Петровићу: — или ћу одмерити још два корака?

— Како хоћете, одговори Павао Петровић, набијајући другу куглу.

— Добро дакле, одмерићу још два корака. — Базаров повуче врхом од ципеле црту по земљи. — Ето и растоја! Право, а колико нам се ваља свакоме одаљити од растоја? То је важно питање. Јуче са свим заборависмо повести реч и о томе.

— Нек буде опет десет корака, одговори Павао Петровић, дајући Базарову оба пиштоља. — Извол'те изабрати за себе.

— Изволећу . . . У осталом морате допустити, Павле Петровићу, да је двобој наш необичан до смешности . . . Погледајте на физијогномију нашег девера.

— Ви бисте се непрестано шалили, одговори Павао Петровић. — Ја не ћу да одричем, да наш двобој нема нешто чудновато на себи; само вам морам рећи, да ја целу ту ствар узимам по све озбиљно. A bon entendeur, salut!

— О! ја се нимало не сућам о томе, да смо се ми решили, да упропастимо један другог; али за што се не бисмо смејали, за што не бисмо спојили utile dulci?*) Вид'те: ви мени француси а ја вам латински.

— Ја целу ствар узимам по све озбиљно, понови Павао Петровић и оде на своје место. И Базаров одброја десет корака од баријере и заста.

— Јесте л' готови? запита Павао Петровић.

— Са свим.

— Почнимо.

Базаров полако пође напред; и Павао Петровић иђаше исто тако према њему; леву је руку турио у шпаг, а десном је спуштао и дизао цев од пиштоља . . . „Управо ми у нос циља," помисли Базаров у себи, „па како чкиљи очима, хуљић! Пријатно да ви'ш није то осећање . . . Ја ћу нишанити на његов ланац од сахата . . ." — Нешто прозуја крај сама уха Базаровљева, а у исти мах одјекну и пуцањ. — „Како чујем, није ме погодио,"

*) Корисно с пријатним.

сијну му у један пут кроз главу. Он коракну још једном и повуче отпонац и не нишанећи.

Павао Петровић тргну се лако и ухвати се руком за ногу. — Струја крви потече по белим му панталонама.

Базаров баци пиштољ на страну и приступи к свом противнику.

— Ви сте рањени! рече.

— Имали сте право, што сте ме пустили, да дођем до баријере, рече Павао Петровић: — то су све лудорије. Према услову, сваки од нас има да пуца још један пут.

— То ћемо за други пут оставити, одговори Базаров и обухвати Павла Петровића, који поче бледети. — У овај мах нисам више дуелиста, него доктор, и пре свега би ваљало, да разгледам вашу рану. Петре! ходи овамо. Петре! где си?

— Није ништа . . . Мени не треба ничија помоћ, рече Павао Петровић с неким усиљавањем. — Мораћемо . . . опет. — Хтеде да погледи оркове, али му рука клону, преврте очима и паде у несвестицу.

— То је страшно! Обамрьо је! А ода шта? нехотице ускликну Базаров, спустивши Павла Петровића на траву. — Дај да видимо, шта је у ствари? — Он извади махраму, отр крв и пипаше рану . . . „кост је цела,“ промрмља кроз зубе, — „кугла није дубоко ушла, повређен је само један мишић vastus externus. За

три ће недеље моћи опет играти! . . . А, обамирање! Ох таки су ли ти нервозни људи! Ви'ш, каква је танахна та кожа!

— Је л' убијен? промуца Петар за његовим леђма сав уздрктан.

Базаров се окрете.

— Иди, брате, само и донеси воде, а он ће већ преживети и тебе и мене.

Али изображени слуга као да не чујаше речи, не покрете се с места. Павао Петровић отвори полако очи.

— Скончава се! прошапну Петар и стаде се крстити.

— Право имате . . . Каква глупа физијогномија! рече с усиљеним смешењем рањени џентлмен.

— Та иди већ по воду, беначе! продера се Базаров.

— Не треба . . . Несвестице је по све нестало . . . Помозите ми само да седнем . . . тако . . . Сада само ваља, да се тај подер чимгод привије, онда ћу моћи по свој прилици пешице ићи кући, а ако не узмогнем, могла би ми се дрошка послати. Ако вам је по вољи, не ћемо се бити по други пут. Ви сте се поштено владали . . . данас, данас — знате ли?

— Не треба спомињати о прошлости, рече Базаров: — а што се будућности тиче, не треба да разбијате главу о томе, јер сам намерио, да одмах идем одавде. Сада ми допустите, да

вам привежем ногу; рана вам није опасна, али ће опет боље бити, ако се заустави крв. Пре свега нам ваља овога човека освестити.

Базаров продрма Петра за огрлицу и посла га за дрошку.

— Гледај само, да не уплашиш брата мог, рече му Павао Петровић: — немој му ништа говорити.

Петар оде и док је дошао са дрошкама, оба противника сеђаху на земљи и мучаху. Павао Петровић и не гледаше на Базарова; никако се не хтеде с њиме измирити; он се стиђаше своје осорљивости, своје невештине, целог понашања свога у тој ствари, ма да осећаше, да се на бољи начин није ни могло свршити . . . „Не ће бар овде нам бити," тешаше сам себе: — „и на томе хвалим бога." Ћутање постаде по све мучним. Обојици не бејаше мило. Свак од њих увиђаше, да га други провиди скроз и кроз. Међу пријатељима је сазнавање пријатно, али међу непријатељима је веома непријатно, особито кад се не могу изјаснити, ни растављити.

— Јесам ли вам јако завезао ногу? запитаће најзад Базаров.

— Не . . . веома је добро, одговори Павао Петровић, а после кратког времена дода: — брата не ћу моћи обмахнути; за то ћу му рећи, да смо се завадили због политике.

— Врло добро, одговори Базаров. — Можете му рећи, да сам ја пред вама грдио све редом англомане.

— То ће добро бити. Шта велите, како ће сада о нама мислити онај човек; настави Павао Петровић, и показа руком на мужика, који оно отоич пред дујелом прогна поред Базарова спутане коње, и враћајући се натраг, скрену с пута и скиде шапку, када опази „господу."

— Ко ће га знати? одговори Базаров: — највероватније је, да не ће ништа мислити. Руски мужик — е то вам је онај тајанствени незнаник, о ком некада онолико писаше госпођа Раткенфова. Ко ће га разумети? Он сам себе не разуме.

— Мислите? започе Павао Петровић, па из ненада ускликну: — гледајте само, шта вам глупак Петар учини! . . . Ево ми брата, где долази!

Базаров се окрете и опази бледо лице Николе Петровића, што сеђаше на дрошци. Пре него што се заустави, искочи из ње и полети к брату.

— Шта то значи? повиче задрхталим гласом: — Јевђеније Васиљићу, молим вас, шта је то?

— Није ништа, одговори Павао Петровић: — нисмо те хтели плашити. Мало сам се здрпио с господином Базаровим, а за то сам сад мало кажњен.

— Али чега ради беше то, ако бога знате?

— Како да ти кажем? . . . Господин Базаров се преда мном изразио рђаво о сер Роберту Пилу. Морам рећи, да сам у свему томе ја сам крив, господин се Базаров веома ваљано владао. Ја сам га изазвао.

— Ти си крвав . . .

— Зар мислиш, да ми је у жилама вода? Но то ће ми пуштање крви бити још корисно. Је л'те, докторе? Помози ми само, да седнем у кола, а после се можеш опет предати својој меланхолији. . . Сутра ћу већ бити здрав. Тако. . . веома добро седим. Терај, кочијашу.

Никола Петровић ињаше пешице за дрошком; и Базаров заостаде натраг. . .

— Морам вас молити, да се заузмете око мојег брата, рече му Никола Петровић, — док нам из вароши не дође други лекар.

Базаров се поклони, а не рече ни речи.

После једног сахата лежаше Павао Петровић у својој постељи с вештачки увијеном ногом. Сва се кућа узбуни. Феничка паде у несвест. Никола Петровић мучке ломљаше руке, а Павао Петровић се смејаше, шаљаше, особито с Базаровим. Он имађаше на себи танку кошуљу од батиста, лепу јутарњу хаљину и фес, не допушташе, да се ваљци на прозорима спусте и у шали се жаљаше на дијету, на коју га сада осудише.

Пред вече ипак га ухвати грозница; и глава

га заболе. Дође и доктор из вароши. (Никола Петровић не послуша брата, а и сам је Базаров то желео; он сеђаше по цели дан у својој соби, сав жут и озлојеђен, и само је по који пут одлазио болеснику; једно двапут се сусрео с Феничком, но она је с плашњом неком побегла му с пута.) Нови доктор нареди прехладна пића, а у осталом пристаде уз Базарова, да нема никакве опасности. Никола Петровић му рече, да му је брат сам се ранио са непажње, на што доктор одговори: Хм! — али по што у исти мах прими 25 рубаља у сребру, придода: „Такав се случај почешће догађа!"

Нико у кући не леже и не свлачаше се. Никола Петровић сваки час долажаше к брату у собу на прстима и излажаше на поље. Рањеник по који пут засна, лако уздисаше, рече брату француски: „couchez-vous,"*) — и искаше да пије. Никола Петровић наложи један пут Фенички, да му донесе чашу лимунаде; Павао Петровић гледаше у њу нетренимице и испи чашу воде до дна. У јутру поста грозница жешћа, и болесник поче бунцати. С почетка говораше Павао Петровић саме речи без смисла и без свезе; за тим на једаред отвори очи, виде свог брата чело постеље, који се брижљиво нагао над њим, и рече му:

— Је ли, Никола, Феничка има нешто наликости с Нелом?

*) Лез'те.

— С каквом Нелом?

— Како то питаш? . . . С кнегињом Р. . . . Особито је налик горњи део лица. C'est de la même famille!“*)

Никола Петровић ништа на одговори, а сам се у себи чуђаше животности старих чустава у човеку. „Који пут подиже опет све из темеља,“ помисли у себи.

— Ох, како љубим то ништаво створење! ускликну Павао Петровић, подупревши руке под главу. — Не могу трпети, да га се ма који напасник косне. . . промрмља после неколико тренутака.

Никола Петровић само уздахну; он и не сањаше, на кога се односе те речи.

Други дан, око осам сахата, дође Базаров к њему. Он бејаше већ сложио све своје ствари и пустио на слободу све своје жабе, бубе и птице.

— Дошли сте, да се опростите са мном? рече Никола Петровић, пошавши му на сусрет.

— Тако је.

— Разумем вас, и потпуно се слажем с вама. Мој је сиромах брат за цело неправо имао: за то је и кажњен. Сам ми је рекао, да ви и не могосте друкчије радити. Ја верујем, да ви нисте никаквим начином могли избећи дуел, који... који се до некле може објаснити потпуним ревењем свију ваших узајамних на-

*) То је од исте породице.

зора. (Никола Петровић заплете се сам у своје речи.) Мој је брат — човек осорљив, тврдоглав и затучен. . . Хвала богу, што се само тако свршило. Ја сам употребио све мере, да се о томе не разносе гласи...

— Ја вам остављам своју адресу, да ме можете увек наћи, ако се почну проносити какве клевете, небрижљиво прихвати Базаров.

— Надам се, да не ће доћи до тога, Јевђеније Васиљићу . . . Мени је веома жао, што се ваша посета у мојој кући сврши на такав . . . такав начин, а тим више што Аркадије. . .

— Сва је прилика, да ћу се ја с њиме још састати, прихвати Базаров, коме бејаше несносно свако „објашњавање“ и „изјављивање.“

— У противном случају, молим вас, да му испоручите поздрав од мене и израз мога сажаљења.

— И ја вас молим . . . започе клањајући се Никола Петровић; али Базаров му не дочека краја фразе и изиде на поље.

Када Павао Петровић чу, да ће Базаров да одлази, зажели да га види и стиште му руку. Али Базаров и ту оста хладан као лед; разумео је овај пут, да Павао Петровић хоће да се покаже великодушан према њему. С Феничком се не могаше опростити, само јој се поклони с прозора. Лице јој бејаше веома тужно. Не зна ни сама, како ће да се поноша! рече сам у себи . . Али како не? — Петар се толико

ЉУБОМИР БОШКОВ БАВАНИШТЕ ИЗ ЗБИРКЕ Бр.

ражали, да се обеси о његова плећа и плакаше ту, док га Базаров не утиша питањем: „нису ли његове очи на влажном месту поникле?“ Дуњаша мораде побећи у шуму, само да сакрије своју узбуђеност. Виновник свега тога седе у кочије, запали смотку, и када му, четири врсте далеко, на савијутку пута, последњи пут у очи паде Кирсановско добро са својим новим господским домом, пљуну он на земљу, промрмља: „проклета племићска рито!“ и зави се у свој огртач.

Павао Петровић на скоро се опорави; али је ипак још недељу дана чувао постељу. Он поднашаше сужањство своје, како је сам говорио, доста трпељиво, највише се забављаше са својом тоалетом и непрестано пађаше „одеколоњ.“ Никола Петровић читаше му новине, Феничка га као и обично послуживаше, доношаше му буљона, лимунаде, ровитих јаја, чаја; али тајна нека зебња овладала је сваки пут њоме, кад је год крочила у његову собу. Неочекивани поступак Павла Петровића упрепастио је сву чељад у кући, а понајвише Феничку; само се Прокофић не смути и говораше, да су се и у његово време господа била, али само благородна господа међу собом, а не с таквим дртинама. . .

Савест није нимало гризла Феничку; само је мисао о узроку задевице мучаше по који

пут; па кад и сам Павао Петровић погледаше на њу некако чудновато. . . и онда, кад је била леђима окренута према њему, осећаше на себи његов поглед. Она омршави од непрестане зебње и као што бива, постаде још сила лепша.

Једно јутро осети Павао Петровић да му је много боље, те с тога устане с постеље и прислони се на диван. Никола Петровић дође, упита га за здравље и отиде на гумно. Феничка донесе чашу чаја, и поставивши на сто, хтеде се удаљити. Павао Петровић је задржи.

— Куда тако брзо, Федосија Николајевна, започе он: — ваља да нисте у тако силном послу.

— Не . . . јесам . . . Морам доле чај точити.

— То може и сама Дуњаша без вас чинити; ви бисте могли мало сести код болесника. Право, имам и нешто да се поразговорим с вама.

Феничка ћутећи седе на сами крајичак од столице.

— Реците ми, рече Павао Петровић и засука бркове: — давно сам вас већ хтео да упитам; ви као да се бојите мене.

— Ја? . . .

— Јест, ви. Ви ми никада не гледате у очи; изгледа, као да вам савест није са свим чиста.

Феничка поцрвене, али за то ипак гледаше у Павла Петровића. Он јој се учини тако чудноват, да јој срце тихо задркта.

— Је ли вам савест чиста? запита он.

— А чега ради не би била чиста? прошапну она.

— Од куд ја знам? . . . У осталом, пред ким можете ви бити криви? Преда мном? То је невероватно. Пред другим особама овде у кући? И то ми изгледа невероватно. Пред братом мож' да? Љубите л' га ви?

— Љубим га.

— Свом душом, свим срцем?

— Ја Николу Петровића свим срцем љубим.

— Заиста? Погледајте у мене, Феничка (први пут је сада назва тим именом) . . . Ви знате, да је велики грех лагати.

— Ја нелажем, Павле Петровићу. Не би требало ни да живим, кад не бих љубила Николу Петровића!

— И ни ради кога га не бисте напустили?

— А кога бих га ради напуштала?

— Ко би знао! . . . Мож' да ради онога господина, што је сада отпутовао одавде.

Феничка се подиже.

— Господе боже мој, Павле Петровићу, што ме кињите? Шта сам вам ја учинила? Како можете тако што говорити? . . .

— Феничка, рече на то тужним гласом Павао Петровић: — ја сам све видео . . .

— Шта сте ви видели?

— Тамо доле . . . у сеници.

Феничка поцрвене до ушију.

— А зар сам ја томе крива! промуца.

Павао Петровић се подиже.

— Нисте ви криви? зар не? Никако?

— Ја љубим јединог Николу Петровића на овоме свету, и увек ћу га љубити! рече Феничка с великом одрешношћу, ма да јој ридање стешњаваше грло: — а што сте ви видели, то ћу ја и на страшноме суду рећи, да у томе нема никакве моје кривице. Ако се баш хоће да је тако, то боље овај час да испустим душу, него да се сумња на мене, да сам преварила свог доброчинца, Николу Петровића . . .

Глас је издаде; а у исти мах осети, да ју је Павао Петровић ухватио и стискао за руку . . . Она погледа на њ, и при том се погледу чисто скамени. Он бејаше још блеђи него од пре; очи му севаху, а што најчудније беше, тешка једна суза скотрља му се низ образе.

— Феничка! започе он неким чудним шапатом: — љубите, љубите мога брата! Он је добар, ваљан човек! Не напуштајте га никога ради на свету, не слушајте ничијих речи! Верујте ми, ништа не може бити ужасније, него љубити, а не бити љубљен! Останте увек верни мом бедном Николи!

Очи се осушише Фенички, страх и зебња је напусти — толико се беше силно зачудила. Али како јој би тек онда, када Павао Петровић, сам собом Павао Петровић, узе њену ру-

ку и принесе је к устима својим, и тако се причпи уз њу а не љубећи је, него само кад и кад дубоко уздишући . . .

„Благи боже!“ помисли она, „ваља да није наишла каква напаст на њ? . . .“

У тај мах цео његов прошли живот затрепта с нова у његовом срцу.

Басамаци зашкрипеше под хитрим корацима . . . Павао Петровић отисну од себе Феничку и опусти главу на узглавље од дивана. Врата се раскрилише — и кроз њих уђе Никола Петровић, весео, свеж и румен. На рукама му бејаше Мића, исто тако свеж и румен као и отац. На њему беше само бела кошуљица и својим се нагим ножицама одупираше о велика пуца на очевој хаљини.

Феничка скочи Николи Петровићу, огрли рукама и њега и сина, а глава јој клону на његова плећа. Никола Петровић задиви се: Феничка, бојажљива и скромна, никада му не ласкаше пред трећом особом којом.

— Шта ти је? запита је он и погледавши на брата, предаде јој Мићу. — Није ти ваља да опет позлило? запита даље, и пође к Павлу Петровићу.

Овај је покрио лицем рупцем од батиста.

— Није . . . ништа . . . некако . . . На против, мени је сила боље.

— Рђаво си радио, што си устајао. Куда ћеш? рече Никола Петровић, обрнувши се Феничкој; али она бејаше већ затворила за собом врата. — Ја сам ти хтео да покажем свога сина... хтео је да види стрица свога. Што га је изнела? . . . Али шта је теби? . . . Је л' се догодило што међу вама, шта ли? . . .

— Брате, започе свечаним гласом Павао Петровић.

Никола Петровић задрхта. Обузе га зебња нека, а и сам не знађаше чега ради.

— Брате! повиче Павао Петровић: — обећај ми се, да ћеш испунити једну молбу моју.

— Какву молбу? Говори.

— Веома важну . . . од ње, како ја мислим, зависи цела срећа твог живота. Већ од дуже времена размишљах о овоме, што ћу ти сада рећи . . . Брате, испуни обвезаност своју, обвезаност поштена и честита човека, учини једном крај незаконитом сношају, у ком живиш, рђавом примеру, што га дајеш ти најбољи међу свима . . .

– Шта хоћеш тим да речеш, Павле?

— Ожени се Феничком . . . Она те љуби; она је — мати твоме сину.

Никола Петровић устукну назад и пљесну рукама.

— Ти ми то говориш, Павле? ти, којега увек држах за највећега противника таквих бракова! Ти то говориш? Но мож' да ти и не знаш, да ја само тебе ради не испуних то, што ти с пуним правом назва мојим дугом!

— Жао ми је, што си ме у тој прилици толико уважавао, одговори Павао Петровић смешећи се. — Чисто бих да поверујем, што ми Базаров тврђаше, да сам затучен аристократа. Не, мили брате, доста је било хваљења о свету: ми смо људи већ стари и смирени; ваља нам се оканити сваке сујете. Почнимо само како ти велиш, вршити своје дужности; па ћемо још мож' да и дођи до среће.

Никола Петровић стаде грлити свог брата.

— Ти си ми са свим отворио очи! узвикну он. — Ја сам те увек држао за саму доброту и памет на свету, а сада истом видим, да си ти исто тако и мудар и великодушан.

— Лакше само, лакше, одговори му на то Павао Петровић. — Поштеди мало ногу твога мудрог и великодушног брата; који се у педесетој години својој бацио у дујеле, као барјактар какав . . . И тако је свршено: Феничка ће ми бити . . . мила снаха.

— Драги мој Павле! Ма шта ће рећи Аркадије?

— Аркадије? Он ће ликовати, веруј ми! И ако се брак не слаже с његовим принсипима, у овом ће га случају одобрити, јер има чуства за једнакост, а друго шта би то и значило у деветнаестоме веку.

— Ох, Павле, Павле! Пусти ме, да те још једаред пољубим. Не бој се, чуваћу ти ногу.

Браћа се загрлише.

— Шта мислиш, би л' добро било, да јој јавиш своју намеру сад одмах? запита Павао Петровић.

— А што бисмо се тако журили? одговори Никола Петровић. — Или да се нисте ви већ о томе разговарали!

— О томе разговарали? Quelle idée!*)

— Тим боље, само најпре оздрави, после ће све доћи. Ми ћемо свестрано да се промислимо и да се још поразговоримо о томе.

— Но јеси л' се ти већ решио?

— Са свим сам се решио, и ја ти с тога кажем срдачно хвала! Сад ћу да те оставим... Ти ваља да одахнеш . . . свака ће ти раздраженост шкодити! . . . Касније ћемо још говорити о томе. Спавај ми мало, брате мој драги, и бог дао што скорије да оздравиш!

„За што ми он тако захваљује?" помисли Павао Петровић у себи, оставши сам у соби. „Као да не зависи све од њега! Ја ћу, кад се он већ ожени, отићи ма куд у свет, у Дражђане или у Фиоренцију, па ћу тамо живети, док ме хандрак не однесе!"

Павао Петровић покваси себи чело с колоњском водицом и затвори очи. Осветљена јасном дневном светлошћу, изгледаше његова лепа, суха глава, наслоњена на бела узглавља, као глава у мртваца . . . У неку је руку он и био мртвац.

*) Каква мисао! „Где можеш тако што мислити!"

XXVI.

У Никољском, у врту, у хладу високог јасења, на дрвеној клупи сеђаху Каћа и Аркадије; на земљи поред њих прућила се Фифи, придавши свом телу онај лепи положај, што га ловци називају „русачјим положајем.“ И Аркадије, и Каћа ћутаху; он држаше у рукама у полу отворену књигу, а она бираше из корпице мрве бела хлеба и бацаше их врапцима, који са својственом им страшљивом дрскошћу крај самих ногу њезиних чепркаху и жив-живкаху. Тих ветрић, душући међу лишћем јасеновим, тихо подизаше и спред и страг и по тамној путањи, и по жутим леђма Фифиним, бледо златне пруге. Аркадије и Каћа сеђаху у хладу, само по који пут засијну на њезиној коси светла тачка која као пламечак какав. Они обоје ћутаху; али баш у томе, како сеђаху једно поред другог, показиваше се нека поверљива сагласност. Изгледаше као да ни једно и не помишља о другоме, а потајно се радоваху што су тако на близу једно другом. И лица им се измениште од оно доба, од кад их последњи пут видесмо: Аркадије бејаше мирнији, Каћа живахнија, смелија.

— Не налазите л'и ви, започе Аркадије, да је *јасен* веома значајно назван руским језиком? Ниједно дрво није тако лако и ни кроз

које се не провиди тако *јасно*, као у јасена што је.

Каћа подиже очи и одговори: „Да!“ а Аркадије помисли у себи: „не замери ми, што се *китњасто* изражавам.“

— Ја не милујем Хајна, започе Каћа, показујући очима на књигу, што је Аркадије држаше у рукама: — ни кад се смеје, ни кад плаче: ја га милујем, кад је сетан невесео.

— А мени се допада, кад се смеје, рече на то Аркадије.

— То су у вас још стари заостаци вашег сатиричног правца . . . (Стари заостаци! помисли Аркадије у себи — нешто да Базаров то чује!) Али чекајте само . . . ми ћемо вас већ преобразити.

— Ко ће ме преобразити? Ви?

— Ко? Сестра! Порфирије Платонић, с којим се већ не препирете; моја тетка, с којом сте прекјуче ишли у цркву.

— Нисам јој могао отказати! А што се тиче Ане Сергијевне, ви сами знате, да се она у многом слаже с Јевђенијем.

— Сестра бојаше тада пед његовим упливом, као и ви.

— Као и ја! Ваља да ви већ опажате, да сам се ослободио тога уплива.

Каћа не одговори ништа.

— Ја знам, настави Аркадије: — да вам се он није никада допадао.

— Ја не могу судити о њему.

— Знате шта, Катарина Сергијевна? Сваки пут, када чујем тај одговор, не верујем му . . . Нема тога човека на свету, о ком не би могао судити сваки од нас! То је само изговор.

— Кад баш хоћете, то ћу вам рећи, да он . . . не да ми се није допао, него само ја осећам, да је он мени стран, и ја њему страна . . . па и ви сте му страни.

— По чему то?

— Како да вам кажем . . . Он је грабљивица птица . . . а ми . . . ја и ви, ми смо питоми.

— И ја питом?

Каћа климну главом.

Аркадије почеше се за ухом.

— А знате л', Катарина Сергијевна, да је то у неку руку увреда за мене?

— А зар би сте волели да сте дивљи?

— Дивљи не, али снажан, срчан.

— То не зависи од нас . . . Ето ваш пријатељ, он не ће да је то, а јесте то.

— Хм! дакле ви мислите, да је он имао велика уплива на Ану Сергијевну?

— Јесте. Али над њоме не може нико за дуго владати, придода Каћа полугласно.

— По чему ви то мислите.

— Она је веома охола . . . нисам хтела то рећи . . . она веома много држи на то, да је независна.

— Свак воли независност! рече Аркадије, а у себи у тај исти мах помисли: „на што нам је она!" „На што нам је она?" помисли и Каћа. Младим људма, који се често састају, непрестано долазе на ум једне и исте мисли.

Аркадије се насмеши и полако се приближивши Каћи прошапута:

— Признајте, да се ви мало бојите ње.

— Кога?

— Ње, значајно понови Аркадије.

— А ви? запита Каћа.

— И ја; паз'те, ја сам рекао: и ја.

Каћа му прећаше прстом.

— Ја се дивим томе, започе она: — никада није сестра била тако расположена спрам вас, као сада. Много боље, него при првом вашем доласку.

— Заиста?

— Зар ви то не опазисте? Зар се не радујте томе?

Аркадије се насмеши.

— Чим сам ја то могао задобити наклоност Ане Сергијевне? Ако неће бити тиме, што сам јој донео писма ваше матере?

— И тиме, али има и других узрока, о којима не ћу да вам спомињем.

— А за што не?

— Не ћу да вам кажем.

— О! знам ја: ви сте јогунаста.

— Јогунаста сам.

— И смотрени.

Каћа погледа са стране на Аркадија.

— Мож' да вам то није по вољи? О чему мислите?

— Мислим о том, од куда дођосте ви до толике смотрености, што је имате. Ви сте тако страшљиви, неповерљиви . . . свију се туђите . . .

— Ја сам много живела сама за себе; ту мора човек хтео не хтео да размишља. Али велите, да се ја од свију туђим?

Аркадије баци благодаран поглед на Каћу.

— Све је то лепо, настави он: — али људи у вашем положају, хоћу рећи у вашем стању, ретко се поносе тим даром; до њих, као и до цара, трудно је истини доћи.

— Али ја нисам богата . . .

Аркадије се изненади тиме и не могаше одмах да је схвати. „Истина је, имање је сестре њезине!“ сијну му кроз главу: та му мисао не беше непријатна. — Како сте ви то лепо рекли! придода на глас.

— Шта то?

— Лепо сте рекли; просто, не стидећи се и не пренемажући се. У осталом, ја мислим, да човек, који зна и говори, да је сиромах, треба да осећа нешто особито, некако треба да је самољубив.

— Ја од тог ништа не познајем, хвала буди сестри; ја сам и рекла о стању своме само за то, што је на то дошла реч.

— Али ви ћете ипак допустити, да у вама има нешто од оног самољубља, што га отоич напоменух.

— На прилику?

— На прилику — извин'те што ћу вас запитати — бисте ли могли поћи за богата човека?

— Кад бих га јако љубила . . . Не, чини ми се, да не бкх ни онда пошла.

— А! видите? ускликну Аркадије и за тим дода: — А за што не бисте пошли?

— За то, што се и у песмама пева о неприлици.

— Ви ваља да волете да господарите или. . .

— О, не! А на што би ми то? На против ја сам готова да се покоравам, само ми је неједнакост отужна. И, уважавати себе и покоравати се, то разумем. . . то је срећа. Али потчињено стање. . . Не, доста ми је тога! . . .

— Доста вам је тога! понови за Каћом Аркадије. Да, да, настави даље; — нисте бадава једне крви с Аном Сергијевном. Ви сте исто тако самостални, као и она; само сте још скривенији. Ја сам уверен, да ви ни за што на свету не би право исказали свога чуства, па ма како било оно снажно и свето. . .

— Да како ћу иначе? запита Каћа.

— Обадве сте ви паметне; ви имате исто толико, ако не и више характера, него она. . .

— Не упоређујте ме са сестром, молим вас,

жестоко му упаде Каћа у реч: — то није за мене никако пробитачно. Ви као да сте заборавили, да ми је сестра и лепа, и паметна и. . . особито ви, Аркадије Николајићу, не би требало да говорите тако што, а још с таким озбиљним лицем.

— Шта значи то: особито ја, — и из чега ви изводите, да се ја шалим?

— Јест, ви се шалите.

— Мислите? А шта ће бити, ако сам ја убеђен о томе што говорим? Ако налазим, да се нисам изразио још доста снажно?

— Ја вас не разумем.

— Заиста не? Сад дакле видим: да сам прецењио вашу смотреност.

— Како то?

Аркадије не одговори ништа и окрете се одмах на страну; а Каћа покупи из корпице још неколико мрвица и бацаше их врапцима; али замах руке јој беше сувише силан, и врапци одлетеше, а не покупише мрва.

— Катарина Сергијевна! започе из ненада Аркадије: — вама је, може бити све једно; али знајте, да вас не бих дао, не само за вашу сестру, него ни за што на свету.

Он устаде и брзо се удаљи, као да се уплашио од својих речи, што му слетеше с језика

А Каћи клонуше с места руке и корпа на колена, и погнувши главу, дуго гледаше за Аркадијем. Танка румен прели јој мало по мало

млечна ланита, а из очију јој сијаше неко чуђење и још неко друго чуство, којем не знађаше имена рећи.

— Зар си ти сама? зачу се тик до ње глас Ане Сергијевне. — Рекоше ми да си ти отишла с Аркадијем у врт.

— Каћа подиже очи и погледа на сестру, која беше укусно, изабрано обучена, где стоји на путањи и врхом од разапета сунцобрана диркаше у Фифине уши.

— Ја сам сама! одговори младо девојче.

— То видим и ја, одговори сестра смејући се: — дакле је он отишао?

— Јесте.

— Јесте л' читали што?

— Јесмо.

Ана Сергијевна узе Каћу под браду и подиже јој главу горе.

— Надам се, да се нисте поречкали?

— Нисмо, одговори Каћа, и тихо отури сестрину руку.

— Како ми то свечано одговараш! Ја сам мислила, да ћу га ту наћи, па сам хтела да му предложим, да идемо у шетњу. Теби су из вароши донете ципеле; иди их пробај. Ја сам тек јуче спазила, да су ти ципеле изношене. У опште, ти се о томе не бавиш нимало . . . а имаш таке дивне ножице! И руке су ти лепе . . . само су мало велике, за то ваља, да се више за ноге стараш . . .

Ана Сергијевна оде даље по путањи, лако шуштећи својом хаљином; Каћа устаде с клупе и узевши Хајна са собом оде у кућу, али не да проба ципеле.

„Дивне ножице!“ помисли она у себи, лако и лагано ступајући по загрејаним од сунца каменим степенима у тераси: — „дивне ножице, велите ви . . . За кратко ће време пред њима лежати “

Али у исти мах нападе је стид и она безобзирце побеже у кућу.

Аркадије пође кроз коридор у своју собу; ту га нађе дворник и каже му, да господин Базаров чека на њега.

— Јевђеније? промуца уплашен Аркадије: — а је л' одавна већ ту?

— Овај час је баш приспео, није хтео да се јави Ани Сергијевној и управо је у вашу собу отишао.

„Да се није нека несрећа догодила код куће,“ помисли Аркадије у себи и отрча брзим кораком по степеницама и отвори нагло врата од своје собе. Изглед Базаровљев на мах га умири. Вештије пак и извежбаније око открило би, у некада енерђичком али сада опалом лицу неочекивана госта, знаке унутрашње узбуђености. С прашњавим огртачем на плећима, с капом на глави, сеђаше он на прозору и не помаче се ни онда, када му се Аркадије с радосним усклицима обеси о врата.

— То је са свим из ненада! Какав те ветар донесе? рече Аркадије, идући амо тамо по соби, као човек, који мисли и који хоће и да покаже да се радује. — Је л' су сви у нас код куће здраво и весело?

— Све је добро, само није све здраво, одговори Базаров. — Ти ниси брбљов, наложи да ми се донесе квас, па седни и слушај, што ћу ти причати у неким само, али, надам се, доста снажним изразима.

Аркадије се утиша, а Базаров му причаше о свом дујелу с Павлом Петровићем. Аркадије се веома задиви и ражалости, али не рече ни речи; само запита: је л' одиста рана неопасна у стрица му? и кад му Базаров одговори, да је она — до душе интересанта, али не с медицинског гледишта, — присиљено се насмеши, а у срцу се и стиђаше и бојаше.

Базаров као да га је разумео.

— Јесте, брате мој, започе он: — бива и тога, кад се помешаш међу племениташе. Примиш навике средњовековне и постанеш убица. Пошао сам родитељима својим, па сам се мало свратио овамо . . . да бих могао све причати, могао бих рећи, кад не бих држао некорисну лаж за праву — будалаштину. Не ја сам се свратио овамо . . . враг би га знао чега ради. Ви'ш, који пут је за човека корисно, ухватити сама себе за кику и ишчупати себе као репу из лехе . . . то чиним сада ја. Али ми се сада

још прохтело, да још једном видим место, с којим се растајем, да видим леху, у којој сам усађен био.

— Надам се, да се те речи не односе на мене узбуђено одговори Аркадије: — надам се, да се ти не мислиш растати *са мном*.

Базаров баци оштар, проницав поглед на њ.

— Зар би то тебе љутило? Мени се чини, да си се *ти* растао са мном. Ти си тако свеж и чист . . . твоје ствари с Ано̀м Сергијевном као да ваљано иду.

— Какве ствари моје с Ано̀м Сергијевном?

— Шта, шта, жутокљуновићу? . . . Ниси л' зар ње ради дошао овамо из вароши? Право, како изгледају тамо недељне школе? Или зар ниси заљубљен у њу? . . . Или си већ наступио у време скромности?

— Јевђеније, ти знаш, да сам ја увек био искрен према теби; уверавам те, заклињем ти се, да се вараш, љуто вараш.

— Хм! Нови изрази, рече полугласно Базаров. — Не ваља да се једиш, мени је то све једно. Романтик би ту рекао: ја осећам да се наши путови размимоилазе, а ја просто велим, да смо ми један другом досадни.

— Јевђеније . . .

— Није то зло, мили мој! Шта се на свету не досади човеку! А сада, мислим ваља нам се растати. Сада, од како сам овде, тако ми је, као да ми је пуна глава писама Гого-

љевих калушкој гувернаторици. Право, нисам ни наложио још, да се упрегну коњи . . .

— Молим . . . то није можно!

— А за што не?

— Ја не говорим за себе; али за Ану Сергијевну биће то по све неучтиво. Она ће за цело желити, да те види.

— Но, ту се за цело вараш.

— На против, ја сам уверен, да имам пуно право, одговори Аркадије. — На што је претварање? . . . Кад смо већ на то дошли, признај, да си само ради ње дошао овамо.

— Може бити . . . Али се ти ипак вараш.

Аркадије имађаше право. Ана Сергијевна жељаше, да се састане с Базаровим и позва га к себи по дворнику. Базаров се преодене, пре но што ће поћи к њој. Своје нове хаљине био је тако наместио, да их је без по муке могао извадити.

Одинцова га не прими у оној соби, где јој је тако напрасно изјавио љубав своју, него у дворани. Мило му пружи врхове прстију, али на лицу јој се ипак виђаше нека неве-селост.

— Пре свега морам вас умирити, Ано Сергијевна, започе Базаров. — Пред вама је смртан човек, који је се давно опаметио и који се нада, да су и други заборавили на његове будалаштине. Ја ћу на дуго време отпутовати, и ма да нисам, као што и сами

знате, никакво разнежено чељаде, ипак ће ми немило бити, ако понесем са собом мисао, да се ви сећате мене с негодовањем.

Ана Сергијевна дубоко уздахну, као путник, кад се попне на врх високе горе, и лице јој оживе смешењем. Она по други пут пружи Базарову руку, и одговори на његово стискање.

— Ко од нас помене прошло, око му искочило, рече она: — тим више, што, истину да кажем, што сам и ја згрешила, та ако не кокетством, а оно нечим другим. Речју: будимо пријатељи, као што смо и од пре били... То је био само сан, је л'те? А ко ће се санова сећати?

— Ко ће се санова сећати? Уз то је љубав . . . само измајсторисано чуство.

— Одиста? Мени је веома мило, да то чујем.

Тако рече Ана Сергијевна, тако рече Базаров, а обоје мишљаху, да истину говоре. Беше ли истина, пуна истина у овим речима? Они сами не знађаху то, а писац ове приче још мање. Али разговор им узе са свим други правац, као да су се са свим поверили једно другом.

Ана Сергијевна запита Базарова, шта је радио код Кирсанових? Хтео јој је причати о свом дуељу с Павлом Петровићем, али се уздржа, да не би она мислила, да се он прави

интересантним, и само јој одговори, да је радио.

— А ја, започе Ана Сергијевна: — ја сам с почетка била по све зловољна, бог би га знао због чега; већ сам мислила, да путујем мало, сад можете мислити! . . . за тим је то прошло; ваш пријатељ, Аркадије Николајић дошао је овамо, и сад сам опет на правој својој мери, и у правој својој улози.

— У каквој то улози, ако је добро знати?

— У улози тетке, наставнице, матере, како хоћете. Право, а знате ли, да ја дуго време нисам могла разумети вашу тесну дружбу с Аркадијем Николајићем; ја га држах за доста незнатног. Али сада сам га боље упознала и убедила сам се, да је он паметан и разборит... А што је главно, он је млад, млад . . . није дакле то, што смо ја и ви, Јевђеније Васиљићу.

— Да л' је још непрестано плашљив пред вама? запита Базаров.

— Зар је дакле . . . започе Ана Сергијевна, али застаде, па онда настави: — Сада је постао сила поверљивији, и говори са мном. Од пре је увек избегавао. У осталом, и ја сама нисам тражила његова друштва. Он воли бити с Кађом

Базарову бејаше већ досадно.

„Жена не може бити без лукавства?“ помисли он у себи. — Ви велите, да вас је избегавао, рече на глас хладно се насмехнувши: — ал по свој прилици за вас не остаде тајна, да је био и он у вас заљубљен.

— Шта? И он? кликну Ана Сергијевна.

— И он, понови Базаров са смерним поклоном. — Је л' можно, да ви не знадосте ништа о томе и да вам ја први рекох ту новост?

Ана Сергијевна спусти очи.

— Ви се варате, Јевђеније Васиљићу.

— Не верујем... Али може бити, да ми није ваљало о томе спомињати. „А ти други пут не буди лукава!“ рече за тим сам у себи.

— А што да не спомињете? Али ја мислим, да ви и овде велико значење дајете тренутном упечатку. Чисто бих да верујем, да сте ви љубилац увеличавања.

— Не ће л' боље бити, да почнемо говорити о другом чему, Ано Сергијевна!

— А за што? рече она, а за тим сама отпоче разговор о другом којечему.

Њој непрестано бејаше нелагодно с Базаровим, ма да му је и рекла, а и сама себе уверила, да је све заборављено. Говорећи с њиме о најпростијим стварима, па шта више и кад се шалила, осећаше она лак страх. Тако исто и људи на пароброду, на мору, разговарају се и смеју безбрижно, као да су на најтврђем копну; али при најмањој прилици, при најмањем неочекиваном догађају настане на свима лицима израз особита страха и немира, који сведочи о постојаном сазнавању мал' не извесне опасности.

Разговор Ане Сергијевне с Базаровим не потраја још дуго. Она постајаше све замишљенија, одговараше расејано и најзад му предложи, да иду у салу, где нађоше кнегињу и Кађу.

— А где је Аркадије Николајић? запита домаћица и кад чу, да га је већ од једног сахата нестало, посла по њега.

На скоро га нађоше, где седи на клупи једној у врту, наславивши подбрадак на скрштене руке и замисливши се у дубоке мисли. Мисли те бејаху и дубоке и важне, али не тужне. Он зађаше, да је Ана Сергијевна на само с Базаровим, па ипак не бејаше нимало ревњив; на против, лице му бејаше ведро и чињаше се, као да се одважио на нешто, чему се и сам чудио, а што га је уједно и веселило.

ЉУБОМИР БОШКОВ
БАВАНИШТЕ
ИЗ ЗБИРКЕ Бр.

XXVII.

Покојни Одинцов не љубљаше новина, али је увек био готов, да иде за „неком игром оплемњеног укуса.“ Тако је подигао у врту, међу језером и семеништима, неку врсту грчкога портика од руских цигаља. На задњем, голом зиду тога портика, или галерије, бејаху ограђени шест издубака за статује, што их Одинцова хтеде наручити из Немачке. Те статује требало је да представљају: Самоћу, Ћутање, Размишљање, Меланхолију, Стидљивост, и Осетљивост. Једну од њих, богињу Ћутања с прстом на устима, већ су били донели и наместили; али тај исти дан дерлад јој одбију нос, и ма да се мајстор један понудио, да јој уметне и „двапут

лепши нос,“ ипак Одинцова наложи да се скине и однесе, и тако је бацише у један буџак, где је стајала много година, узбуђујући у бабама сујеверан ужас. Предња страна портика давно бејаше зарасла пустим жбуњем; једини капитали од стубова вирјаху се изнад густог зеленила. У самом портику, и у сред подне, бејаше похладно. Ана Сергијевна није марила за то место од оно доба, од кад је видела ту мужа. Каћа пак често долажаше амо и одмараше се на великој каменој клупи подигнутој под једним издупком. Окружена свежошћу и хладовином, читала је ту, радила или се предавала осећању потпуне тишине, које је, по свој прилици, свакоме познато, и којег се сласт састоји у једва сазнавном, тихом посматрању грдних животних струја, које се непрестано разлевају око нас и у нама самима.

Други дан по доласку Базаровљеву сећаше Каћа на својој омиљеној клупи, а поред ње сећаше опет Аркадије. Он је и замолио, да пође с њим у „портик.“

Беше од прилике на један сахат пред доручак; топлота дана није још одагнала свежину јутра. Аркадијево лице изгледаше исто онако, као и и јуче, Каћа бејаше замишљена. Одмах после чаја, дозвала ју је сестра к себи у кабинет и помиловавши је мало — од шта се Каћа увек мало страшила, саветоваше јој, да буде мало

пажљивија у своме понашању наспрам Аркадија, а особито да не води усамљене разговоре с њиме, што је већ упало у очи и тетки и свима у кући. Осим тога бејаше Ана Сергијевна још од синоћ зловољна, а и Каћа сама бејаше тако немирна, као да осећаше, да је крива. Испуњавајући жељу Аркадијеву завери се, да ће то последњи пут бити.

— Катарина Сергијевна! започе Аркадије с неким страшљивим поуздањем: — од кад имам срећу живети под једним кровом с вама, о многом се које чему разговарасмо, а међу тим има за мене једно веома важно . . . питање, којег се до сад не коснух. Ви ми рекосте јуче, да сте ме овде прерушили, преобразили, настави даље, и предусретајући и избегавајући упитни поглед Каћин. — Заиста, ја сам се у многом изменио, а то ви боље знате него ико други, ви, којој сам ја и обвезан за ту промену.

— Ја? . . . Мени? . . . одговори Каћа.

— Нисам ја више обестан дечко, какав бејах при првоме своме доласку, настави Аркадије даље: — нисам у залуд навршио своју двадесет и трећу годину. Ја ћу још бити од вајде, желим посветити све своје силе истини; али ја сада не тражим својих идеала тмо, где сам их од пре тражио; они ми долазе сада . . . много ближе. До сад не схватах ни сама себе, ја задавах себи задаћа, што превазилажаху моју снагу . . . Очи ми се сада отворише, хвала

буди једном чуству . . . Ја се не изражавам до душе са свим јасно, али се надам, да ћете ме ипак разумети . . .

Каћа не одговори ни речи и престаде гледати у Аркадија.

— Ја мислим, започе он с нова, још узбуђенијим гласом, а шева над њима у брезову лишћу безбрижно певукаше своју песмицу: — ја мислим, да сваки поштен човек ваља искрено да говори с оним . . . оним људма, који . . . једном речју, који су му мили и драги и за то сам ја . . . ја сам вољан . . .

Али ту речитост изневери по све Аркадија; он се забуни и мораде мало ућутати. Каћа ни како не подиже очију: она и сама не знађаше, на што он све то наводи, а ипак очекиваше нешто.

— Ја предвиђам, да ћу вас изненадити, започе Аркадије, с нова сабравши силе своје: — тим више, што се то чуство односи у неку руку . . у неку руку, чујете ли, — на вас. Ви ме, ако се добро сећам, користе јуче, да нисам озбиљан, настави Аркадије даље, као човек који се заглибио у блато и мочар, па осећа, да се при сваком кораку заглибљује све више и више, а за то иде напред у нади, да ће се на тај начин најбоље искобељати: — тај укор често пада на младе људе, па и онда, кад га они и не заслужују; а кад бих ја имао више уздања у сама себе . . . („Та помози ми, помози!“ с очајем помисли Аркадије, али Каћа као ни до сад не подизаше главе.) И кад бих се могао надати.

— И кад бих ја могла бити уверена о томе, што ви говорите, зачу се исти мах јасни глас Ане Сергијевне.

Аркадије одмах умуче, а Каћа побледе. Мимо само жбуње, што заклањаше портик, вођаше узана стазица. Ана Сергијевна иђаше по њој у друштву с Базаровим. Каћа и Аркадије не могаху их видети, али они чујаху сваку речцу, сваки шум хаљине, и само дисање им. Они пођоше још неколико корачаја у напред, па се онда хотмице уставише пред самим портиком.

— Ето видите, настави Ана Сергијевна, ми се лепо преварисмо; ми обоје нисмо већ у првој младости, особито ја; ми смо већ преживели своје, сустали смо већ; ми смо — што да не речем? — обоје паметни: с почетка се заинтересовасмо једно за друго, радозналост се узбудила . . . а за тим . . .

А за тим се ја показах као слута, прихвати Базаров.

— Ви знате, да ми нисмо с тога преломили погачу. Но како било да било, ми једно друго требовасмо, а то је главно; у нас бејаше сувише . . . како да кажем . . . једноликости. Ми то одмах не схватисмо. На против, Аркадије . . .

— Њега потребујете? запита Базаров.

— Ман'те се тога, Јевђеније Васиљићу! Ви велите, он није равнодушан спрам мене, а и мени самој се вазда чинило, да му се допадам. Ја знам, да му ја могу бити тетка, али ја вам не ћу затајати, да од неко доба чешће мислим о њему. Његова младост и свежост привлачи ме нешто . . .

— Боље да речете, дражи ме нешто, рече Базаров мирним, али потмулим гласом, у коме се ипак опажаше кипљење жучи. — Аркадије бејаше јуче нешто тајанствен спрам мене; не говораше ништа ни о вама, ни о вашој сестри . . . А то је важан знак.

— Он је с Кањом као брат са сестром, рече Ана Сергијевна: — и то ми се на њему допада, ма да, може бити, не би требало да допустим такву поверљивост међу њима.

— Говори ли то из вас . . . сестра? запита Базаров.

— Разуме се . . . Али што ми стојимо? Хајд'мо даље. Какав нам је то чудан разговор, је л'те? Никад нисам веровала, да ћу моћи кадгод говорити с вама о таквим стварима. Ви знате, да вас се ја бојим . . . али у исто време имам и велика поверења у вама, јер сте ви заиста веома добри.

— Прво и прво, ја нисам са свим добар; а друго, ја сам изгубио сву важност код вас, и ви ми још говорите, да сам ја добар . . . То

је све једно, као кад бисте ставили венац красна цвећа на главу мртвацу.

— Јевђеније Васиљићу, ми нисмо власни. . . започе Ана Сергијевна; али ветар у тај мах задуше, зашушта лишћем и однесе речи јој у ваздух.

— Али ви сте слободни, рече Базаров после кратке почивке. Даље се ништа више не могаше разумети; кораци се удаљише . . . све заћута.

Аркадије се обрати Кањи. Она сеђаше у истом оном положају, само што је још ниже опустила главу.

— Катарина Сергијевна, рече он уздрктаним гласом и стиснутим рукама: — ја вас љубим страсно за навек и никога другог не љубим кром вас. Баш вам хтедох то рећи, хтедох дознати ваше мишљење и замолити вас за руку. . . та ја нисам богат и готов сам на све жртве. . . Ви не одговарате? Ви ми не верујете? Ви мислите, да из мене говори лакоумност? Али сетите се само последњих дана. . . Зар се нисте давно већ убедили, да је све друго — разумете ли ме — све, све друго давно ишчезло за мене? Погледајте ме, реците једну реч. . . Ја вас љубим. . . љубим вас. . верујте ми!

Кања погледа на Аркадија озбиљним и светлим погледом и после дугог мучања, једва се насменувши, промуца: — Да.

Аркадије скочи с клупе.

— Да! Ви рекосте: да, Катарина Сергијевна! Шта значи та реч? Значи ли то, да вас ја љубим, да ми ви верујете. . . Или. . . или. . . не смем да докончам. . .

— Да, понови Каћа, и овај је пут он разумеде.

Он ухвати њезине велике, лепе руке и притиште их на своје срце; радост да га угуши. Он једва стајаше на ногама и само непрестано клицаше: „Каћа, Каћа. . .“ а она се заплаче, па се за тим и сама смејаше својим сузама. Ко још није видео таких суза у очима љубљеног створења, тај и не зна, колико може човек, умирући од захвале и од љубави, срећан бити на овоме свету.

Сутра дан, рано у јутру, позове Ана Сергијевна Базарова к себи у кабинет, и с усиљеним смешењем пружи му савијен листак беле хартије. То бејаше писмо од Аркадија: у њему мољаше он за руку њезине сестре.

Базаров летимице прочита писмо и једва утиша злурадо чуство, што му у тај мах мину кроз груди.

— Чудновато! рече он: — а ви, чини ми се, још и јуче тврдисте, да он љуби Катарину Сергијевну братском љубављу. Шта ћете му одговорити на то?

— Шта ми *ви* саветујете? запита Ана Сергијевна и још се непрестано смејаше.

— Ја мислим, одговори Базаров тако исто у смеху, ма да не беше ни њему до смеха, као ни њој: — ја мислим, да ваља благословити младенце. Партија је свакако добра; имање је у Кирсанова прилично велико, Аркадије је јединац у оца, а и отац му је ваљан човек, па се не ће противити.

Одинцова ходаше по соби. Лице јој непрестано румењаше и блеђаше.

— Мислите? започе најзад. — Ја немам ништа против тога. . . Мило ми је за Каћу. . . и за Аркадију Николајића. Разуме се, да ми ваља чекати одговор оца. Њега ћу самог послати к њему. Али из овог излази, да сам ја јуче говорила истину, када вам рекох да смо ми обоје већ стари. . . Али како да ја не видим ништа? Томе се чудим!

Ана Сергијевна опет се засмеја и одмах се окрете на страну.

— Садашња је омладина и сувише лукава, примети Базаров, па се и он насмеја. — С богом! започе он опет после тренутног ћутања. — Ја вам желим, да ту ствар извршите на најбољи начин; а ја ћу се из далека томе радовати.

Одинцова се брзо окрете к њему.

— Зар одлазите? За што *сада* не останете ту? Останите. . . с вама је пријатно говорити. . . као да крај провалије ходаш. С почетка се

страшиш, а по том на једаред осмелиш . . . Останите!

— Хвала вам на томе, Ано Сергијевна, и на ласкавом мњењу вашем о мојим талентима у разговору. Али ја мислим, да сам се ја и тако сувише дуго задржавао у кругу, који није за мене. Рибе које лете могу се до душе одржати неко време у ваздуху, али на скоро морају опет пасти у воду. Допустите ми, да и ја зароним у своју стихију.

Одинцова погледа на Базарова. Горак осмех прелете му преко бледа лица. „Тај је мене љубио!“ помисли она — жао је беше њега, па му с учешћем пружи руку.

Али и он њу разумеде.

— Не! рече он, и одступи један корак натраг. — Бедан јесам, али милостиње нисам до сад још примао. С богом, и остајте ми здрави и весело.

— Ја сам уверена, да ово није последњи пут, што се видимо, рече Ана Сергијевна с нехотичним покретом.

— Шта и шта не бива на свету! одговори Базаров; поклони се и оде.

— Ти си дакле намислио, да свијеш гнездо себи? говораше он тај исти дан Аркадију, уређујући међу тим свој чемодан. — Па то је лепо. Само није ти се требало претварати. Ја

те очекивах са свим на другом путу. Или мож' да је то изненадило и тебе сама?

— Ја се нисам надао томе, када се оно с тобом растадох, одговори Аркадије: — али и ти сам ниси искрен, кад говориш, да је то лепо, као да не знам ништа о твом мишљењу о браку!

— Ех, брате мој! рече на то Базаров: — како то говориш! Ви'ш, шта ја радим: у чемодану сам нашао празно место, и ја га пуним сеном; тако је и с животним нашим чемоданом; ваља нам га ма чим напунити, па празнине не ће бити. Не једи се, молим те, ти се ваља да још сећаш, како сам ја увек мислио о Катарини Сергијевној. Имају младе девојке, које с тога постају чувене, што знају уздахнути кад треба. Твоја ће другим се заслугама одликовати . . . и то тако, да ћеш се ти задовољити, да јој будеш најпонизнији слуга — што је опет са свим у реду. — Он заклопи чемодан и усправи се. — А сада ти при поласку понављам . . . ми не ћемо да обмањујемо један другог: — ми се растајемо за свагда, и ти сам то осећаш, да си паметно радио. Ниси ти створен за наш скитнички сирови и невесели живот. Утебе нема ни дрскости, ни злобе, а млада смелост и млад жар није још доста за наш задатак Ви племићи нисте у стању допрети даље од благородног гњева — а то су лудорије. Ви мислите,

да сте већ велики људи, и да сте већ достигли вршак људског савршенства, кад престанете бити своју чељад . . . ми не радимо тако, ми се бијемо и бијемо. Да шта! Наш би ти прах улетео у очи, наше би те блато укаљало — та ниси за нас. Ти се чудиш у самомиљу сам себи, ти волиш сама себе корити: а нама је то досадно — ми имамо других ствари, а не само дивити се и корити . . . Ти си ваљано момче; али при свем том остаћеш мекушни, либерални господичић et vala ton, како мој отац вели.

— Зар да се за навек растанеш са мном, Јевђеније? сетним гласом запита Аркадије: — и ти немаш других речи за мене?

Базаров се почеше за ухо.

— Јест, Аркадије, има у мени других речи, али не ћу да их речем. Не ћу да сам романтик. Ожени се што пре; савиј себи гнездо што боље, и гледај да што више деце добијеш. Паметна ће за цело бити, јер ће на време доћи на свет, а не као ја и ти. Аха! коњи су већ спремни. Хајд'! Са свима се већ опростих . . . Али шта је? не ћемо се зар загрлити?

Аркадије се обеси о врат своме негдашњем наставнику и пријатељу и сузе му потекоше из очију.

— Така је младост! мирним гласом рече Базаров. — Али ја се ослањам на Катарину Сергијевну. Видећеш, како ће те лепо утешити.

— С богом, брате! повиче Аркадију, по-

певши се већ на кочије, и показујући, на две вране, што сеђаху једна поред друге на крову од коњушнице, придода: — Видиш леп пример и гледај, да за њим пођеш!

— А шта то значи? запита Аркадије.

— Шта? А ја мислим, да си ти темељнији у јестаственичким наукама. Зар си заборавио, да је врана поштовања достојна птица? Она милује породичан живот . . . Узми је за пример! . . . С богом, сињоре!

Кочије се кренуше и за тили час их нестаде испред очију.

Базаров је имао пуно право. Разговарајући се у вече с Кањом, Аркадије је по све и заборавио на свога наставника. Он се поче већ подавати Кањи; и она сама не гунђаше. Други дан требало му је ићи у Марино, Николи Петровићу. Ана Сергијевна не хоћаше сметати вереницима, и само им пристојности ради не допушташе да буду дуго на само. Она великодушно удаљи од њих кнегињу, коју вест о верењу доведе до плачне раздраге. С почетка се Ана Сергијевна бојаше, да ће јој тешко пасти њихова срећа; али у истини би са свим противно: место да јој буде на досади, она је још занимаше, а и ганула је и потресла у неку руку. Ану Сергијевну и развесели то, и ражалости.

— Базаров као да је право имао, помисли

она у себи. — У мени нема ничег другог, до радозбалости, само радозналости, и љубав к миру, и самољубље . . .

— Децо! рече за тим узвишеним гласом: — је л' истина, да је љубав измајсторисано чуство?

Али ни Каћа ни Аркадије не разумеше је. Они се страшише од ње; разговор, што су га и нехотице слушали, не излажаше им никако из главе. У осталом Ана Сергијевна их на скоро умири; а то јој не бејаше тешко: она умири саму себе.

XXVIII.

Стари родитељи Базаровљеви обрадоваше се јако ненадном доласку свога сина. Арина Василијевна не знађаше ни сама шта да ради, него само баврљаше амо тамо по кући. Василије Ивановић упореди је са „јаребичицом:“ растављени репић на њезиној хаљци придаваше јој нешто птичје. Василије Ивановић опет непрестано мрмљаше нешто у себи и увлачаше дим са ћилибара на чибуку. Који пут се ухватио за врат рукама, врћаше главом, као да види, да ли је му још на трупу, а на један мах је расклатио широка уста и смејао се тихо, да га нико не чује.

— Дошао сам на пуних шест недеља дана, старино, рече му Базаров: — хоћу да радим, и надам се, да ћеш ме оставити на миру.

— Заборавићеш на физијогномију моју, тако ћу те узнемиривати! одговори Василије Ивановић.

Он одржа реч. Наместивши сина као и пре у кабинет, скоро се крио од њега, а уздржаваше и жену своју од сваких сувишних изјава нежности и љубави.

— Ми, матушко моја, говораше јој он: — ми смо пре оно разједили мало Јењушу, сада ваља боље да се узмемо у памет.

Арина Василијевна слагаше се с мужем, али од тог не имађаше никакве вајде, јер виђаше свога сина само за столом и онда се устручаваше, да проговори коју с њим. „Јењушечка!“ започела би она, — али док се он окрену, она је већ увукла прсте у врвце своје плетивачке и прошапутала: „Ништа, ништа. . . нисам ништа хтела!“ и онда је отишла к Василију Ивановићу, наслонила му се на руку и рекла му је: „Како би, голубе мој, могли дознати, да ли Јењушка радије једе шчија или боршча?“*)

— А што га ниси питала? одговорио би он.

— Бојим се, да му не досађујем.

У осталом, Базаров на скоро сам престаде усамљено да живи. Жеље за радом нестаде у један мах, и он постаде забринут и мрзовољан. Необична млитавост опажаше се у свему ње-

*) Шчи је чорба од зеља; борщъ је чорба од б литве, говедине и сланине.

гову кретању, и његов смели и чврсти ход измени се. Престаде ићи у шетњу сам за себе и поче тражити друштва; пио је чаја у дворани, ићаше у врт с Василијем Ивановићем и пушаше с њиме; један дан питаше и за оца Алексија. Василије Ивановић с почетка се зарадова тој промени, али му радост не потраја дуго.

— Јењуша ми задаје големе бриге! жалаше се он на само својој жени: — не да је незадовољан и срдит, то не би ништа било; али он је жалостан, утучен — а то је ужасно. Непрестано ћути, мени би милије било, кад би нас поштено грдио Уз то још слаби, а и боја лица му је некако чудна.

— Господе, господе боже мој! одговорила би на то старица и уздахнула би: — некако бих му обесила о врат амајлију какву . . . али он неће то допустити.

Василије Ивановић поче неколико пута најпажљивије испитивати Базарова о његову послу, о здрављу његову, о Аркадију . . . Али Базаров једва му и одговори на то, а један пут му и набусито рече:

— Што ти облећеш око мене све на прстима? Та ти је манира још гора, него она прва.

— Но, но, не ћу ја ништа! хитро одговори на то бедни Василије Ивановић.

И политични разговори остадоше без успеха. Један дан поче говорити о блиском ослобођењу „крестјана," о прогресу, а тиме се надаше да ће узбудити саосећање у својега сина; али се љуто превари, јер му овај одговори по све равнодушно.

— Јуче прођох мимо баштену ограду и ту чух, како се овдашња „крестјанска" дерлад, место да певају коју стару песму, дераху колико их је грло доносило: „*Време верности је дошло, срца љубав осећају*" . . . ето ти твог прогреса, напретка!

Који пут ићаше Базаров у село, и ту се, по обичају своме, упушташе у разговор ма с каквим мужиком.

— Но, говораше му: — могао би ми рећи своје назоре о животу, брате мој. Вид'те у вама је, како веле, сва сила и будућност Русије; од вас ваља да започне нова епоха у историји; ви ваља да нам дате прави језик и законе.

Мужик или му није ништа ни одговорио или му је овако одговорио: Ми бисмо до душе могли . . . из тога излази . . . јер у осталом . . . тако исто . . . у каквом смо положају . . ."

— Протумачи ми, молим те, шта је тај ваш мир? запитао би га на то Базаров: — и је ли то мир*) што стоји на три рибе?

— То, бањушко, земља стоји на три рибе, одговори мужик спокојно с неким патријархалним добродушним гласом: — а што се мира

*) Міръ — значи у Руса и свет и тежачка општина. О свету верују, да стоји на три рибе.

тиче, то свак зна, да њиме влада господска воља; по томе сте ви наши оцеви. Што је строжи господар, тим је милије мужику.

Једном чувши исте таке речи, Базаров презорно слеже раменима и окрете се на страну, а мужик лепо оде својој кући.

— О чему се разговарате? запита тога други мужик, прилично у годинама и мрзовољна изгледа, са прага своје собе. — О неисплаћеном порезу, чему ли?

— О каквом порезу, брате? одговори први мужик, и у гласу његову не бејаше ни мрве од патријархалне добродушности, него само сировост и презор. — Ћеретао је тако које о чему, ваља да га је сврбио језик. Знаш, ко су господари; шта они разумеју?

— А од куд би и разумевали? одговори други мужик и натукавши капе и наместивши појасе обојица се упустише сада у диван о својим потребама.

Млади самосвесни човек, који баш сада оде слегнувши раменима, који, како се сам хваташе Павлу Петровићу, како уме да говори с мужицима, тај самосвесни Базаров и не сањаше да га они сматраху за неки род — будале.

У осталом, нађе он себи најзад посла. Једаред везиваше пред њиме Василије Ивановић једном мужику рањаву ногу; руке су се тресле у старца и он не могаше притећи

завоје; син му на то поможе, и од то доба непрестано учествоваше у његовој пракси, не престајући у исто време с смејавати и средства, која је он сам саветовао, и оца, који их одмах употребљаваше. Ади подсмех Базаровљев не вређаше ни на који начин Василија Ивановића; он му се још радоваше. С правом насладом слушаше он Базарова, придржавајући своју измашћену хаљину са два прста на трбуху и пушећи своју лулу и што више бејаше злобе у његовој шали, тим је он слађе се смејао, показујући при томе све своје црне зубе, бејаше срећан пресрећан. Он понављаше који пут ту синовљу шалу, често пута тупу и бесмислену шалу, и на прилику, по неколико дана једно за другим говораше: „то ми је девета брига!“ и то за то, што му син, кад дознаде, да он иде свако јутро на јутрење, употреби тај израз.

— Хвала богу! Престао је бити ипохондричан! шапташе он својој баби: — како ме је данас лепо искрпио!

Па бејаше и за чудо раздраган, што има такога помоћника, и поносио се тиме не мало.

— Да, да! говораше он ма каквој баби у мушком „армјаку“ и рогатој кички, дајући јој боцу Гуљардове водице или кутију буникове масти. — Ти, голубице моја, ваља сваки час да хвалиш бога, што ми је син дошао у госте. Јер сад те лечим по самом научном и најновијем

методу, разумеш ли? И сам Наполеон, цар Француза, нема бољег лекара.

А баба, која је дошла да се му жали, да јој је тако, као да је нешто у вис подиже (значење тих речи, у осталом, није ни сама знала да протумачи), само му се клањаше и маши се руком под пазухо, где јој бејаше махрама и у њој завезана четири јајета.

Једном извади Базаров неком торбичару зуб, па ма да зуб бејаше са свим као други сваки зуб, ипак га Василије Ивановић сачува као реткост какву и показујући га оца Алексију, непрестано понављаше:

— Погледајте само, какви су то корени! Каква снага мора бити у Јевђенија! Подигао га је њиме у ваздух . . . Чини ми се, и сам дуб би излетео на поље! . . .

– То је врло ваљано! рече најзад отац Алексије не знајући ни сам, шта друго да говори и како ће утишати раздрагана старца.

Једном опет неки мужик из суседног села донесе Василију Ивановићу свог брата, који пађаше од тифа. Лежаше наузначице на свежњу сламе, скоро на умору, по телу му се вијаху црне пеге, и већ не знађаше ништа за себе. Василије Ивановић изјави своје сажаловање, што не призваше раније лекара у помоћ, и изјави, да већ нема спаса. И доиста мужик и не донесе брата жива кући; умре му још путем на колима.

Два три дана касније дође Базаров к оцу у собу и запита га, има ли адскога камена?

— Имам; а на што ће ти?

— Треба ми. . . хоћу да прижежем раницу једну.

— А коме?

— Себи.

— Како себи? Кад си се то позледио? Дед', где ти је та рана?

— Ето овде на прсту. Данас одем у село, знаш тамо од куда нам оно донесоше мужика у тифу. Не знам, чега ради га хтедоше парати. . . а ја се већ одавно не важбах у томе.

— Па?

— Па сам замолио лекара, да мени да, да га парам — па сам се порезао.

Василије Ивановић на један пут сав побледе и ни речи не рекавши, отрча у кабинет, од куда се наскоро поврати с парченцетом адског камена. Базаров му хтеде узети из руке.

— За име света, рече Василије Ивановић: — допусти, да ти ја сам жежем.

Базаров се насмеши.

— Ала си жустар и хитлен у послу!

— Не збијај шале, молим те! Покажи ми прст. Рана није велика. Не боли те?

— Притисни добро, не бој се.

Василије Ивановић застаде у послу.

— Шта мислиш, Јевђеније, не би л' боље било, да прижежемо гвожђем?

— То је ваљало пре чинити; а сад баш не треба ни адског камена. Ако сам заражен, онда је све у залуд.

— Шта... у залуд... једва промуца Василије Ивановић.

— За цело! Већ је четир сахата прошло од то доба.

Василије Ивановић прижеже још мало рану.

— Зар тај лекар није имао адскога камена?

— Није.

— Боже мој, како би то могло бити! Лекар — па нема тако преко потребне ствари.

— Само да си му видео ланцете, рече Базаров, и изиде на поље.

Све до самог вечера, па и цео сутрашњи дан, налазио је Василије Ивановић стотинама изговора, само да може ући сину у собу, и ма да није толико говорио о рани, него се шта више старао да говори о са свим простим стварима, ипак му непрестано и нетренимице гледаше у очи и праћаше му сваки покрет са очевидном брижљивошћу, да Базаров најзад изгуби све стрпљење и пређаше, да ће отпутовати. Василије Ивановић му се обећа, да га не ће више мучити тим, што је већ и Арина Василијевна, од које је разуме се све тајао, почела пристајати уз њега и запиткивала га, што не спава и што је тако немиран? Два пуна дана уздржа се старац, ма да му се изглед сина, кога непрестано посматраше из прикрајка,

нимало није свидео... али трећи дан се за обедом не мога уздржати. Базаров сеђаше замишљен и не прихваћаше никаквог јела.

— А што ти не ручаш, Јевђеније? запита он с усиљеном равнодушношћу. — Јела су добро зготовљена.

— Не знам, нешто ми се не једе.

— Немаш апетита? А глава? придода даље услужним гласом: — боли ли те!

— Боли ме. А и за што ме не би болела?

Арина Василијевна пажљиво слушаше.

— Немој се срдити, Јевђеније, молим те! настави даље Василије Ивановић: — хоћеш ли ми допустити, да ти опипам било.

Базаров устаде.

— И без пипања била, казаћу ти, да сам у ватри.

— Је л' ти било и зима?

— Јесте. Хоћу мало да прилегнем; а ви ми пошљите мало липова чаја. Мора да сам назебао.

— За то ја чујем, где кашљеш ноћу, рече Арина Василијевна.

— Назебао сам, понови Базаров и изиде на поље.

Арина Василијевна стаде одмах готовити чај од липова цвета, а Василије Ивановић оде у споредну собу и ћутећи чупаше седе власи своје.

Базаров не устаде већ тај дан, и сву ноћ

проведе у тешком, уморном дремању. Када у један сахат у јутру усиљено отвори очи, виде над собом при светлости лампе бледо лице очево, и замоли га, да иде одатле. Старац га послуша, али се одмах врати натраг на прстима и прикрије се за у полу рашкринута врата од ормана, и непрестано гледаше у свога сина. И Арина Василијевна не леже. Сваки час долажаше на врата, да чује „како дише Јењуша“ и да види Василија Ивановића, је ли на свом месту. Она могаше да види само његова непомична погурена леђа, али и то јој доста би, да се мало умири.

У јутру хтеде Базаров да устане; али му се глава замути и отешта, крв му појури на нос; он опет леже. Василије Ивановић га мучке послуживаше; Арина Василијевна уђе к њему и запита га, како се осећа. „Боље ми је,“ одговори он и окрете се к дувару. Василије Ивановић махаше на жену обема рукама; она се угрхзе за усне, да не би бризнула у плач, и изиде на поље. Све у кући као да је на један мах потамнело; сва се лица протегоше, свуда владаше тишина. Грлата петла однеше у село, који дуго не могаше да схвати, за што то чине с њиме. Базаров непрестано лежаше, окренут к зиду. Василије Ивановић обраћао му се разним питањима, али она беху на досади Базарову, а старац онда уђута и као мртав сеђаше на столици својој, и само по који пут

крхаше руке. За тим је отишао за неколико тренутака у врт и ту стајао укочен, као кип какав. Као да је поражен од чуђења (израз несхватљива чуђења не слажаше му с лица) и враћаше се за тим на ново сину, старајући се, да избегне запиткивањима женином. На покон ограби она једном прилику, те га ухвати за руку, и грчевито скоро, с претњом неком, запита га: „Шта је с њим?“ Да би је умирио, хтеде се он на то да насмеши; али и њему самом на чудо, место смешења насмеја се гласно. Још у јутру рано послао је у варош по доктора. Мислио је, да ће нужно бити, да и сина извести о томе, да се овај не би како год расрдио.

Базаров се на једаред окрете на дивану, укочен му поглед паде на оца и заиска да пије.

Василије Ивановић додаде му воде, и употреби ту прилику, да му метне руку на чело. Чело му бејаше као жива жеравица.

— Старче, започе Базаров лагано и сировим гласом: — позлило ми је. Заражен сам, и за неколико дана моћи ћеш ме сахранити.

Василије Ивановић посрну, као да га је ко ударио по ногама.

— Јевђеније! промуца он: — што ми говориш... Бог с тобом! ти си само назебао..

— Махни се тих тричарија! одговори Базаров. — Лекар не сме тако говорити. На мени су сви знаци заразе, то ти добро знаш.

— Где су ти знаци . . . Јевђеније . . . Не може бити . . .

— А шта је ово? рече Базаров и засукавши рукав од кошуље, показа оцу злослутне црвене пеге, што се већ појавише.

Василије Ивановић побледе и мину га језа од страха.

— Узмимо, рече најзад: — узмимо . . . да је. . . да је нешто . . . налик . . . на заразу . . .

— То је пијемија, одговори син.

— Па да . . . налик на . . . епидемију . . .

— На *пијемију!* сирово и јасно понови Базаров. — Зар си већ заборавио, што си учио некада?

— Добро . . . како ти је воља . . . Али ипак ћемо ми тебе да излечимо!

— Лудорије! Рецимо коју паметну. Нисам се надао, да ћу тако рано умрети! и то ми је, истину да кажем, веома непријатно. Ти и мати ваља нашом силном релиђијом да се користите; ово вам је најбоља прилика, да је ставите на пробу. — Он гутне мало воде. — А сада хоћу да те замолим за нешто . . . док ми је глава у власти. Сутра или прекосутра даће мој мозак, као што знаш, оставку. Може бити, да и сад не говорим по све јасно. Док сам лежао, непрестано ми се чинило, да око мене трче све саме црвене вашке, а ти да чекаш на мене у бусији, као на тетреба. Као да сам пијан. Можеш ли, да ме разумеш?

— Па да, Јевђеније! ти говориш паметно као вазда.

— Тим боље! Ти ми отоич рече, до си послао по доктора . . . Тим си себе утешио мало . . . па утеши дакле сад и мене: пошљи слугу . . .

— По Аркадија Николајића? прихвати старац.

— Ко је то Аркадије Николајић? запита Базаров, као да је у несвестици . . . — А, да! жутокљуновић онај! Не, немој га бунити: он се сада прерушио у врану. Не чуди се тако — није то још бунцање. Пошљи слугу Одинцовој, Ани Сергијевној, та је ту негде спахијница . . . Познајеш ли је? (Василије Ивановић климну главом у повлад.) Јевђеније моли, Базаров је поздравља, и поручује јој, да је на умору. Хоћеш ли испунити ту моју жељу?

— Како не бих? . . . Али како би ти умрьо . . . ти, Јевђеније! . . . Суди сам! Где би после тога била справедљивост?

— То ја не знам! Пошљи само слугу.

— Одмах, а писмо ћу сам написати.

— А за што, не мора то бити! Реци само, да је поздрави, више ништа не треба. А ја ћу сад к мојим вашкама. Чудновато! своје бих мисли осудио на смрт, али не иде . . . Видим неке пеге . . . и више ништа.

Он се опет с муком окрете к зиду; а Василије Ивановић изиде из кабинета и дошавши

до собе своје жене, баци се на колена пред светим иконама.

— Моли се, Арино, моли се! застења ту: — наш је син на умору.

Лекар, онај исти окружни лекар, у кога не беше адскога камена, дође и разгледавши болесника, саветова, да се држи методе чекања и том приликом рече неколико утешних речи, да може оздравити.

— Јесте ли ви икада видели да људи у мом стању *не* одоше у јелисејска поља? запита Базаров и на један мах ухвати ногу тешка стола, што стајаше крај дивана, и помаче га с места.

— Снага је ту, снага, рече: — сва је још ту . . . па опет морам умрети! Старац је бар имао времена, да се одучи животу, а ја... Да, одрицати . . . нека ми ко одриче смрт: Она ће мене порећи, па хуја! Ко то плаче? започе даље после краткога ћутања. — Мати? Сиромашица она! Кога ће нудити својим славним боршчем? А и ти, Василије Иванићу, и ти сузиш? Ако ти хришћанство не помогне, буди филозоф, стојик! Та ти си се оно пре хвастао, да си филозоф.

— Какав сам ја још филозоф! завапи Василије Ивановић и сузе му потекоше низ образе.

Базарову постајаше горе сваким часом. Болест напредоваше огромним корацима, као

што то обично бива при хирургичним отровима. Болесник још не бејаше изгубио свест и разумеваше све, што му се говораше. Он се још и бранаше. „Не ћу да бунцам,“ шапуташе он, стискајући руке, — „то ми је сувише бенасто!“ и одмах за тим придодаваше: „Одузми осамдесет, колико ће још остати?“ Василије Ивановић баврљаше по соби, као сумахнут, предлагаше сад једно, сад друго средство и непрестано покриваше сину ноге. „Ваљало би га увити у мокре чаршаве . . . ваљало би да узме што да се избљује . . . мелем од горушице на стомак . . . ваља му пустити крв . . .“ говораше он с напрезањем. Доктор, што га је замолио да ту остане, даваше му за право, даваше болеснику да пије лимунаде, а за себе искаше час лулу, час што за „укрепу и грејање,“ то јест вотке. Арина Василијевна сеђаше на снискоj клупици поред врата, и остављаше то место само кад и кад, кад је хтела ићи да се помоли богу. Пре неколико дана изклизну јој из руку огледало и разби се, а то беше у ње увек рђаво знамење. И сама Анфисушка не умеде јој ништа више рећи. Тимофејић је отишао к Одинцовој.

Ноћ бејаше рђава за Базарова . . . Жестока га ватра мучаше. Пред зору му поста лакше. Он замоли Арину Василијевну, да га очешља,

пољуби је у руку и испи два три гутљаја чаја. Василије Ивановић мало оживе.

— Хвала богу! тврђаше он: — настала је криза . . . прошла је криза!

— Мислиш? одговори Базаров: — шта значи та реч? Пала му на памет реч: „криза,“ па је сад утешен. За чудо, како човек верује у речи. Речеш ли му, на прилику, да је будала, а не бијеш га, — он да искочи из коже од љутине; назовеш ли га паметним, а новаца му не даш — он не зна онда, шта та ради од радости.

Тај мален говор Базаровљев сети Василија Ивановића на прећашње „нафте“ синовље, и зарадова се томе врло.

— Право! ваљано си казао, веома ваљано! ускликну он и чињаше се као да тапше.

Базаров се насмеши тужним осмехом.

— Је л' то искрено мишљење твоје? запита оца: — је л' прошла криза или ће истом да наступи?

— Теби је боље, то што видим сада, то је, чему се ја радујем, одговори Василије Ивановић.

— Па лепо . . . Вазда је добро, да се човек радује . . . А јеси л' послао по ону? . . . ти већ знаш по коју?

— Послао сам, да шта.

8

Промена на боље не потраја дуго. Боле се обнови. Василије Ивановић сеђаше непреста-

це уз Базарова. Нека особита зебња као да мучаше старца. Неколико пута хтеде да говори — али не могаше.

— Јевђеније! рече најзад: — сине мој, драги мој, мили сине!

На тај неочекивани позив прену се Базаров . . . Он окрете мало главу и старајући се да збаци са себе бреме дремљивости, што га дављаше, проговори:

— Шта је, оче мој?

— Јевђеније! настави Василије Ивановић и паде на колена пред Базарова, ма да овај не отвараше очију и не могаше га видети. — Јевђеније, теби је сада боље; бог ће дати, па ћеш оздравити . . . али користи се овим временом, утеши и мене и матер, испуни дужност хришћанску! Како ми је сада, кад ти то говорим, то је старашно; али је још страшније . . . то је за навек Јевђеније . . . помисли . . .

Глас издаде старца, а преко лица сину, ма да још лежаше са склопљеним очима, прелете нешто чудновато.

— Ја вам не ћу одређи, ако вас то само може утешити, рече он најзад: — али мени се све чини, да не ваља баш толико хитити. Ти сам велиш, да ми је боље.

— Боље је, Јевђеније, боље; али ко ће све знати, то јо све у божјој руци, а кад испуниш дужност . . .

— Не, ја ћу још чекати, одговори База-

ров. — Пристајем ја уз тебе, да ће настати криза. А ако се преварimo и ти и ја у рачуну своме, шта ћу! Причестићете ме и онда, кад не будем знао ништа о себи.

— За име света, Јевђеније . . .

— Чекаћу. А сад хоћу да спавам. Махни ме.

И он спусти главу на прећашње место.

Старац устаде, седе на столицу, наслони се на руку, и грицкаше прсте. . .

На један мах зачу шум од кочија, шум, који се лако може разпознати у сеоској тишини. Ближе, све ближе долажаху лаке кочије; сад се зачу и рзање коња. . . Василије Ивановић скочи и отрча на прозор. Кочије, у које беху упрегнута четири коња, улетеше у двориште. Не знајући ни сам, шта ће то да значи, у особитој некој радости истрча на поље. Ливрејисани слуга прихвати са кочија госпу са црним велом превешену и у црн огртач огрнуту. . .

— Ја сам Одинцова, рече она. — Је ли жив још Јевђеније Василић? Јесте ли му ви отац? Ја сам довела са собом лекара.

— Бог вас благословио! ускликну Василије Ивановић, и ухвативши је за руку, грчевито је притиште на своје усне. За то време изиђе из кочија и лекар, о којем оно говораше Ана Сергијевна, мален човек с наочарима и с немачком физијогномијом. — Још је жив, жив је мој Јевђеније, и сад ће бити спасен! Жено! жено! . . . К нама се сишао анђео с неба. . .

— Благи боже! шта је то? промуца Ана Василијевна, дотрчавши као без душе из куће, паде на колена пред Ану Сергијевну и поче, као безумница, да јој љуби хаљине.

— Шта радите! Шта радите! повиче Ана Сергијевна, али је Арина Василијевна не чујаше, а Василије Ивановић само понављаше: „анђео! анђео!"

— Wo ist der Kranke? Где је болесник? запита најзад лекар, доста нестрпљиво.

Василије Ивановић дође к себи.

— Овде, овде, молим за мном, werthester Herr Collega, рече немачки, колико се још сећаше.

— Е? рече Немац са кисело-слатким осмехом.

Василије Ивановић га одведе у свој кабинет.

— Доктор од Ане Сергијевне, рече он, нагнувши се на само ухо свога сина: — и она је сама овде.

Базаров на један мах отвори очи.

— Шта ти рече?

— Јавио сам ти, да је Ана Сергијевна овде, и да ти је довела са собом овога господина доктора.

Базаров погледа по соби.

— Она је овде . . . ја бих да је видим.

— Видећеш је већ, Јевђеније; али пре свега ваља нам се поразговорити с господином доктором. Ја ћу му приповедати целу историју болести, јер је и онако Сидор Сидорић

отишао (тако се зваше окружни лекар), и држаћемо малу консултацију.

Базаров погледа на Немца.

— Добро, само се брзо посаветујте, па немојте латински да ми говорите, јер ја знам, шта то значи: jam moritur.

— Der Herr scheint des Deutschen mächtig zu sein? започе нови питомац Јескулапов, обраћајући се к Василију Ивановићу.

— Их . . . хабе . . . Говор'те боље руски, одговори старац.

— А а! Како вам је воља . . . Молим . . .

И консултација отпоче.

По сахата за тим уђе у кабинет Ана Сергијевна с Василијем Ивановићем. Доктор ограби прилику, да јој шапне на ухо, да болесник тешко ако оздрави.

Она погледа на Базарова . . . и застаде на вратима. Успаљено и у исто време мртво лице с устремљеним на њу мутним очима страшно је се косну. Она се сва уздркта и оста укочена као кип какав. Мисао, како би са свим друго што мислила, кад би га одиста љубила — сијну јој на мах кроз главу.

— Хвала! усиљено проговори он. — Нисам се томе надао. То је добро дело . . . Вид'те, ми се још једном видесмо, као што рекосте.

— Ана Сергијевна бејаше тако добра, започе Василије Ивановић . . .

— Оче остави нас. — Ано Сергијевна, ви ћете допустити? Чини ми се сада . . .

Он показа главом на своје распростртo, ослабело тело.

Василије Ивановић изиде на поље.

— Дакле хвала вам, понови Базаров. То је царски. Говоре, да цареви исто тако посећује болне на умору.

— Јевђеније Васиљићу, надам се . . .

— Ех, Ано Сергијевна, говоримо једном истину. Самном је свршен посао. Пао сам под точкове. Вид'те, да сам имао право, што се нисам бринуо за будућност. Стара је прича смрт, али за сваког је нова. До сад се још не бојим . . . касније ћу изгубити свест, па хуит! (Он лако махну руком.) Али, шта бих вам могао још рећи . . . Да сам вас љубио? то и пређе не имаше никаква смисла, а сада још мање. Љубав — форма, а моја форма већ се раствара. Боље да речем: е сте врло лепи! како сад овде стојите преда мном . . .

Ана Сергијевна нехотице се уздркта.

— Ништа не бојте се . . . тамо . . . Не долазите к мени; болест је моја прилепчива.

Ана Сергијевна брзим корацима пређе преко собе и седе на столицу крај дивана, на коме лежаше Базаров.

— Великодушна! шапну Базаров. — Ох тако близу, тако млада, свежа, чиста . . . у тој гадној соби! . . . С богом дакле! живите дуго,

то је боље од свега и уживајте, док имате времена. Ви видите, какав је то безобразан призор, црвак већ у полу пригњечен, а још гмиже. И ја сам мислио, да ћу много моћи радити, да не ћу умрети... Ја? Није можно!... Имам велику задаћу, ја сам исполин!... А сада је цела задаћа исполинова — да умре, како се приличи, ма да никоме није стало до тога... Све једно!... Урлати и лелекати за цело не ћу.

Базаров умуче и тражаше руком чашу с водом: Ана Сергијевна пружи му је, не скидајући рукавица и бојазно дишући.

— Мене ћете ви заборавити, зипоче он опет. — Мртав живоме није друг. Отац ће вам мој говорити, да Русија губи у мени човека, који јој је веома потребан... То су лудорије; али не разуверавајте ми старца... Чим би се деца утишила... Тешите ми оца и мајку. У вашем великом свету не ћете наћи таких људи, као што су они — ма их свећом тражили... Ја потребан Русији!... Не, за цело нисам потребан. А и ко је потребан? Ципелар је потребан, кројач је потребан, месар... месо продаје... месар... молим вас мало, ја се буним... Ту је шума.

Базаров мете руку на чело.

Ана Сергијевна наже се над њим.

— Јевђеније Васиљићу, ја сам овде...

Он на један мах спусти руку и подиже се.

С богом! рече на једаред снажним гласом и очи му заблисташе последњим блеском. — С богом... Чујте ме... ја вас тада нисам пољубио... Дуните на пламен што тиња, нека се угаси...

Ана Сергијевна притиште усне своје на његово чело.

— Доста је! рече он и спусти се на узглавље. — Сада... тама...

Ана Сергијевна тихо изиде на поље.

— Шта је? запита је полако Василије Ивановић.

— Заспао је, одговори она скоро нечујно.

Базаров се више не пробуди Пред вече изгуби са свим свест а сутра у јутру умре. Отац Алексије сврши над њим обреде религијске. Кад му свето миро паде на груди, отвори му се једно око и изгледаше као при погледу на свећеника у одеждама, на кадионицу што се димљаше, на свеће, што гораху пред иконом, — као да мину дрхат и ужас преко умртвљена му лица... али то не потраја дуго. Када најзад испусти последњи дах и када се по кући разлеже лелек и јаок, Василије Ивановић бејаше, као да је побеснео. „Ја сам рекао, да ћу се опрети судбини“, промукло кречаше, с упламтелим лицем подигавши у вис песнице, као да прети коме, „и опрећу се, опрећу се“. Али Арина Василијевна, сва у сузама, обеси му се о врат, и обоје падоше

ничице на тле. — „Тако су,“ причаше за тим Анфисушка у предсобљу, „тако су се стропоштали и опустили главе, као јагањци у по подне.“

Али подневни жар пролази, а настаје вече и ноћ . . . која прима у своја недра све, који су измучени и оптерећени . . .

ЉУБОМИР БОШКОВ
БАВАНИШТЕ
ИЗ ЗБИРКЕ Бр.

XXIX.

Прођоше за тим шест месеца. Бејаше зима са страховитом тишином безоблачних мразова, с дубоким сметовима, с ружичним ињем на дрветима, с бледим, ведрим небом, са стубовима дима над димњацима, с посуктајима паре из отворених врата, са свежим лицама људи, с убрзаним касом прозеблих коња.

Јануарски дан нагињаше крају. Непомични ваздух поста хладнији и гушћи, црвенило вечерње брзо се угасну. У прозорима у кући у Марину засветлише се свеће. Прокофић, у црном фраку и у белим рукавицама, с особитим достојанством постављаше сто за седам особа. На недељу дана пре тога у малој општинској цркви, у миру и скоро без сведока, беху два венчања: Аркадија с Кањом и Николе Петровића с Феничком; а данас даваше Никола Петровић опроштајни обед своме брату, који се спремаше послом у Москву. Ана Сергијевна отишла је била у Москву одмах после свадбе,

по што је најпре младенце даривала лепим даровима.

Равно у три сахата седоше за сто. И Мињу посадише ту; он имађаше сад дадиљу у свиленој „кокошнику.“ Павао Петровић сећаше између Кање и Феничке: „мужеви“ сећаху поврај својих жена. Познаници наши изменише се у последње време: постадоше лепши или бар снажнији; једини Павао Петровић бејаше још мршавији него другдаш, али тиме добише његове изразне црте још благородства и „грансењорства“ . . . А и Феничка се променила. У новој свиленој хаљини, са широким кадивеним уплетником у коси, са златним ланцем о врату, сећаше ту као камен непомична и пуна поштовања према самој себи, према свему, што бејаше око ње, и тако се смешаше, као да би хтела рећи: „Извините ме, ја ту нисам нимало крива!“ И не само она, — сви се смешаху и сви се извињаваху; сви беху мало збуњени, мало сетни, али у истини веома срећни. Свак послуживаше другога с љубазном услужношћу, као да су се сви сложили, да играју неку простодушну комедију. Најмирнија од свију бејаше Кања: она гледаше поверљиво на све стране, и могаше се лако опазити, да се Никола Петровић залудио у њу. При крају ручка устаде он и узевши у руку пехар, окрете се Павлу Петровићу.

— Ти нас остављаш. . . ти нас остављаш,

мили брате, започе он: — за цело на кратко време; али при свем том не може ми се ино, а да ти не речем, што ја... што ми... колико ја... колико ми... Голема је беда, што ми Руси немамо спича! Аркадије, говори ти.

— Не могу, ја се нисам приправио.

— А ја сам се красно приправио! На кратко, брате, допусти ми, да те загрлим, да ти пожелим сваку срећу од бога, а ти гледај, да нам се што скорије вратиш!

Павао Петровић пољуби се са свима, не изузевши, разуме се, ни Мићу. Осим тога пољуби Феничку у руку, коју му ова пружи мало неспретно и испивши по други пут наливену чашу рече дубоко уздахнувши:

— Будите срећни, пријатељи моји!... Farewell!

Ту инглеску реч нико и не опази; али сви од реда беху тронути.

„За спас душе Базарову!“ шапну Каћа на ухо своме мужу и куцну се с њиме. Аркадије јој у одговор стиште крепко руку, али се не усуди, да изрече ту „здравицу“ на глас.

Чини нам се, да је тим свршена наша прича. Али мож' да ће когод од читалаца наших бити толико радознао, да ће нас запитати, шта ради сада, и баш сада, свака од наведених наших особа. Ми смо готови да му испунимо жељу.

Ана Сергијевна пре неки недељак дана на

ново се удала, не из љубави, него из убеђења за једног човека, који ће некада, бити славни радин на пољу руске просвете и напретка, човека веома учена, државника с изображеним даром за практику, с тврдом вољом и особитим говорничким даром, — човека још млада, добра и хладна као лед. Они се лепо слажу међу собом, и дотераће, може бити, и до среће... може бити, и до љубави. Кнегиња Х... умрла је, од то доба нико је се и не сећа. Кирсанови, отац и син, остали су у Марину. Ствари им се почињу поправљати, Аркадије поста ваљан привредник, и „ферма“ им већ доноси прилично знатан доходак. Никола Петровић је мировни судац и труди се колико може више у вршењу своје дужности. Непрестано путује по своме округу, држи големе беседе (он мисли, да мужике треба „опаметити,“ то јест, честим понављањем једних и истих речи додијавати им већ), па ипак истину да речемо, не може да угоди ни образованим племићима, који час с афектацијом, час с меланхолијом говоре о *манципацији* (*ан* изговорају кроз нос), ни неизображеним племићима, који свом силом нападаху на ту „*муниципацију*.“ И једнима и другима бејаше он и сувише мека срца. Катарини Сергијевној роди се син Коља, а Мића већ је величак, трчи и говори. Феничка, Федосија Николајевна, после мужа и Миће, никога не милује толико, коли-

ко своју снаху, и када ова свира штогод на гласовиру, по читав би дан остала код ње. Сетићемо се сада и Петра. Он је постао са свим глуп и надувенији, но и кад, што му у осталом не стајаше на путу да направи добру партију. Он се ожени кћерју варошког вртара, која је одбила два ваљана младожење; само с тога, што немаху сахата: а Петар не само да је имао сахат — него још и лаковане ципеле!

У Дражђанима, на Бруљевској тераси, између два и четири сахата, у само фешенебелно време за шетњу, можете се који пут сусрести са човеком око педесет година, већ са свим седим, који као да пати од подагре, али за то је ипак још леп, изабрано одевен и с оним особеним отпечатком, који добија човек једино дугим борављењем у вишим слојевима друштва. То је Павао Петровић. Он је напустио Москву, да би у Ђерманији поправио здравље, и настанио се сада у Дражђанима, где се дружи особито с Инглезима и с путницима Русима. С Инглезима поступа просто, скоро скромно, али не без достојанства; он им је нешто досадан, али за то опет уважавају у њему савршена џентлмена, „a perfect gentleman.“ Кад је с Русима, онда пушта на вољу својој жучи; исмејава и себе, а и друге не штеди; али то све бива у њега веома мило, небрижљиво, и како се приличи. Он се држи словенофилских назора: и то с тога, што је у вишем свету то

веома уљудно. Он не чита никакве руске књиге ни листа, али на писаћем његовом столу има сребрна пепеоница, која изгледа са свим као мужичка ципела. Наши путници врло распитују за њ. Матвеј Илић Кољазин, који је сад за неко време у опозицији, величанствену му посету учини, путујући у чешке бање, а Дражђањани, с којима се он и не меша иначе, особито гу поштоваху. Нико тако лако и брзо не добије билету за дворску капелу, за позориште и т. д. као der Herr Baron von Kirsanoff. Он све ради добро, колико може: он увек мало направи ларме: није бадава био некада лав. Али живот му је отештао . . . више но што он и мисли . . . Ваља га само погледати у руској цркви, када се наслони у прикрајку на зид, па дубоко замишљен дуго се време не помиче с места, горко стиснувши усне; по том се на један мах тргне и почне се скоро неприметно крстити . . .

И Кукшина је напустила Русију. Она је сада у Хајделбергу и изучава не јестаствене науке, него архитектуру, у којој је, по њезиним речима, она открила нове законе. Као и пре она се и сада дружи с ђацима, особито с младим руским физичарима и химичарима, којима је напуњен Хајделберг и који задивљавајући у први мах најивне немачке професоре својим трезвеним погледом на ствари, касније задивљавају исте те професоре

својим потпуним нерадом и апосолутном леношћу. С таква два три химика, који не знају да распознаду кисеоник од азота, него све и сва критикују и задовољни у пуној мери сами са собом, живи Ситников у друштву са великим Јелисевићем у Петрограду, труди се, да добије и сам тај надимак и, како вели, наставља „дело“ Базаровљево. Говоре, да је недавно био леман, али да није остао у дугу: у једном тамном чланку, печатаном у једним тамним новинама, изјавио је, да му је противник мама и кукавица. Он зове то иронија. Отац му као и пре управља још њиме, а жена га зове звекановићем . . . и литератором.

У једном од најудаљенијих кутова Русије има мало сеоско гробље. Као скоро сва наша гробља, има и ово тужан изглед; јарци, што га опкољавају, давно су напуњени земљом и травурином; дрвени крстови су попадали или се бар исхерили; камене плоче све су помакнуте с места, као да их је когод оздо подизао; два три обрштена дрвета једва дају уд хладак; овце по вољи иду по гробним умкама . . . Али међу њима има један гробак, којег се не коснy рука људска, коју не гази животиња: само птице седају на њ и певају зором своје милопојне песме. Железна је ограда око њега; две младе јеле посађене су на оба његова краја: Јевђеније Базаров сахрањен је у том гробу. К њему долазе из оближњег села двоје

већ старих изнемоглих људи — муж са женом. Они подупиру једно друго, лаким корацима приближујући се жаловитој умци — кад већ дођу до ограде, падну на колена, дуго и горко плачу и наричу и дуго, дуго гледе ва неми камен, под којим им син лежи. Измене неколико речи, убришу прашину с гроба, усправљају гране јели, па се опет моле, и не могу да напусте то место, где су некако на ближе сину . . . Је ли можно, да су им молитве, да су им сузе узалудне? Је ми можно, да света, одана љубав није свесилна? Не, ох, не! Нека је срце, што у гробу лежи, још толико страсно, грешно, напрасито, цветови, шго расту на њему, гледају мирно на нас својим невиним очима и не говоре нам само о вечитом спокојству, о том великом спокојству „равнодушне природе“: они нам говоре и о вечном помирењу и о животу бескрајном.

ЉУБОМИР БОШКОВ
БАВАНИШТЕ
ИЗ ЗБИРКЕ Бр.

ШТАМПАРИЈА А. ПАЈЕВИЋА У НОВОМ САДУ

ПРОДАЈЕ СА СВОГА СТОВАРИШТА:

Књиге за школу и народ:

Буквар са сликама за српске основне школе, ново издање 16 н.
Упутство уз буквар за основне школе . . . . . 10 „
Црквено-словенски буквар са читанком ново издање . . 16 „
Читанка за други разред српске основне школе . . 24 „
Рачунски примери за ученике 3-ћег разр. основ. шк. . 8 „
„ „ „ „ 4-ог „ „ „ . 8 „
„ „ „ „ 5-ог „ „ „ . 10 „
„ „ „ „ 6-ог „ „ „ . 8 „
Зоологија за учитељске и више девојачке школе, израдио Владан Арсенијевић, професор учитељске школе у Карловцу цена . . . . . 80 „
Велика катавасија . . . . . 1.— „
Мала катавасија . . . . . 20 „
Гимнастичке игре са сликама. Део I. . . . . 1.— „
Одабране народне песме за учење на изуст у срп. основним школама, друго издање . . . . . 10 „
Дисциплинарна правила за учитеље срп. основних школа 10 „
Наставни план за срп. нар. учитеље . . . . . 20 „
Нове метарске мере . . . . . 10 „
Здравље и напредак наше деце“, За народ написао Др. Милан Јовановић-Батут . . . . . 60 „
О дифтеритичној вратобољи за српске матере написао др. И. Огњановић . . . . . 20 „
Енох Арден од Тенисна, превод Змај-Јована Јовановића, 50 „
Из српскога живота приповетке Стевана В. Поповића . 1.— „
Из природе, чланци за старо и младо . . . . . 20 „
Како ваља ђубрити . . . . . 20 „
О телесном одгајању деце . . . . . 20 „
Народни лечник од дра М. Јовановића књ. I—VIII. св. Ф. 2.— „
Бадњак дарак доброј деци од Чика Стеве . . . 25 „
Радован,“ 4 свеске у тврдим корицама . . . . . 1.— „
„Невен“ чика Јовин лист за 1880 тврдо укоричен . . . 2.30 „
— Исти у дивот-корицама . . . . . Ф. 3.—
Индустрија и њени чиниоци у Србији, написао Драгутин С. Милутиновић . . . . . 20 „
Русија и балканско питање . . . . . 40 „

ЉУБОМИР БОШКОВ
БАВАНИШТЕ
ИЗ ЗБИРКЕ Бр.

Петар.

